

**ȘCOALA DOCTORALĂ ÎN DREPT, ȘTIINȚE POLITICE ȘI
ADMINISTRATIVE
A CONSORTIULUI INSTITUȚIILOR DE ÎNVĂȚĂMÂNT ASEM ȘI
USPEE „CONSTANTIN STERE”**

Cu titlu de manuscris
C.Z.U:
342.7:[343.13+347.9](043.3)

**BÂCU IGOR
GARANȚIILE CONSTITUȚIONALE ALE REALIZĂRII
DREPTULUI LA UN PROCES ECHITABIL
Specialitatea științifică: 552.01 – Drept constituțional
Teză de doctorat**

Conducător științific:

Zaporojan Veaceslav,
doctor în drept,
conferențiar universitar

Autor:

Bâcu Igor Mircea

Chișinău 2020

© Băcu Igor Mircea, 2020

CUPRINS

ADNOTARE.....	5
CUVINTE CHEIE	8
LISTA ABREVIERILOR	9
INTRODUCERE	10
1. ABORDĂRI CONCEPTUALE PRIVIND DREPTUL LA UN PROCES ECHITABIL ȘI GARANȚIILE REALIZĂRII ACESTUIA.....	20
1.1. Conceptul de proces echitabil și exigențele acestuia în lumina prevederilor constituționale și a cercetărilor doctrinare.....	20
1.2. Reglementarea dreptului la un proces echitabil în sistemul instrumentelor internaționale de protecție a drepturilor omului	38
1.3 Concluzii la capitolul I.....	47
2. SISTEMUL GARANȚIILOR CONSTITUȚIONALE ALE DREPTULUI LA UN PROCES ECHITABIL	49
2.1 Garanțiile constituționale și importanța lor privind supremația Constituției.....	49
2.2 Garanții procedurale generale ale dreptului la un proces echitabil.....	58
2.2.1. Liberul acces la justiție – premisă a procesului echitabil.....	58
2.2.2. Dreptul la o instanță de judecată independentă și imparțială, instituită prin lege	66
2.2.3. Publicitatea și contradictorialitatea în procesul echitabil	77
2.2.4. Dreptul de a fi judecat într-un termen rezonabil	84
2.2.5. Egalitatea armelor: principiu indispensabil de identificare a echilibrului procesual între părți	88
2.3 Garanții specifice ale procesului echitabil în materie penală.....	93
2.3.1. Prezumția de nevinovăție - garanție fundamentală a dreptului la libertatea persoanei	93
2.3.2. Dreptul la tăcere și privilegiul împotriva propriei incriminări	100
Concluzii la capitolul II	105
3. DREPTUL LA UN PROCES ECHITABIL ÎN CAZUL REPUBLICII MOLDOVA	108
3.1 Mecanismul intern de garantare și realizare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.....	108
3.2 Probleme și rezerve constatăte cu privire la garanțiile instituționale și procedurale – cauze și efecte	126
3.3 Măsurile legislative întreprinse în vederea îmbunătățirii cadrului juridico-procesual de soluționare a litigiilor.....	135

3.4 Propuneri de eficientizare a actului de justiție menite să asigure justițiabilului un proces echitabil.....	141
3.5 Concluzii la capitolul III	149
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	152
BIBLIOGRAFIE.....	161
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	182
CURRICULUM VITAE.....	183

ADNOTARE

Bâcu Igor "Garanțiile constituționale ale dreptului la un proces echitabil". Teză de doctor în drept, Chișinău, 2020

Structura tezei este următoarea: Introducere, patru capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 280 titluri, 161 pagini text de bază. Rezultatele obținute au fost publicate în 8 lucrări științifice, volumul total al publicațiilor la teza este circa **3,37 c.a.**

Cuvinte cheie: garanții constituționale, proces echitabil, mecanisme de asigurare a respectării drepturilor fundamentale, independența judecătorului, publicitatea și contradictorialitatea procesului, celeritatea procedurilor, prezumția nevinovăției.

Scopul lucrării. Lucrarea presupune ca scop abordarea modului de reglementare și implementare a garanțiilor dreptului la un proces echitabil, consacrate la nivel constituțional și compatibilitatea acestor garanții cu exigențele impuse de Convenția Europeană a Drepturilor Omului, respectiv modalitatea în care este îndeplinită obligația statelor de a realiza o construcție normativă menită să asigure protecția oricărei persoane împotriva arbitrarului judecătoresc.

Obiectivele lucrării. Atingerea scopului propus presupune realizarea următoarelor obiective: definirea conceptului de proces echitabil prin prisma abordărilor reflectate în doctrina contemporană și a dispozițiilor constituționale; identificarea instrumentelor internaționale care consacră dreptul la un proces echitabil; analiza sistemului garanțiilor constituționale relevante în materia protecției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului; cercetarea sistemului de reglementare a garanțiilor dreptului la un proces echitabil, pe fundalul determinării elementelor componente ale acestora; evidențierea rolului major al practicii Curții Constituționale în procesul de asigurare a unei aplicări adecvate a garanțiilor procesului echitabil.

Noutatea și originalitatea științifică este determinată de scopul și obiectivele, derivate din modalitatea de abordare a problemei, din însuși natura obiectului de cercetare. Astfel, noutatea științifică este reprezentată de analiza modului de aplicare în ordinea juridică internă a garanțiilor constituționale ale dreptului la un proces echitabil, evidențiind carențele în implementare și formulând soluții pentru înlăturarea deficiențelor constatate.

Rezultatele obținute care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante constau în identificarea soluțiilor menite să eficientizeze mecanismul de asigurare a respectării dreptului la un proces echitabil, prin consacrarea constituțională a dreptului la un proces echitabil, precum și prin completarea sau lărgirea sferei garanțiilor instituite la nivel constituțional, în vederea asigurării realizării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Semnificația teoretică a lucrării. Deducțiile teoretice formulate în lucrare vor contribui la dezvoltarea Dreptului constituțional, în special studiul privind mecanismul de asigurare a respectării drepturilor omului, cu predilecție pentru dreptul la un proces echitabil. Rezultatele cercetării pot servi la elaborarea unor lucrări de sinteză, nu numai pentru dreptul constituțional, dar și pentru procedura penală sau civilă, fiindcă prezintă reguli fundamentale ale desfășurării procesului de judecată în strânsă conexiune cu mecanismele instituite la nivel constituțional în vederea asigurării respectării acestor reguli.

Valoarea aplicativă a prezentei teze. Analizele, concluziile și recomandările cuprinse în conținutul tezei ce țin de eficientizarea aplicabilității garanțiilor constituționale ale dreptului la un proces echitabil, creează o anumită bază teoretică și practică ce poate contribui la consolidarea statului de drept în RM.

Implementarea rezultatelor obținute în plan teoretico-științific, se conturează și se analizează conținutul garanțiilor constituționale și internaționale, aplicabile în sistemul de drept al Republicii Moldova, privitoare la realizarea dreptului la un proces echitabil. În plan normativ-legislativ se analizează cadrul juridic în sfera reglementării garanțiilor ce asigură respectarea

dreptului la un proces echitabil. În plan practico-jurisprudențial, se cercetează un vast material cazuistic bazat atât pe hotărârile CtEDO, cât și pe hotărârile Curții Constituționale a RM.

ANNOTATION

BACU IGOR “Constitutional guarantees of the right to a fair trial”. Thesis of Doctor of Law, Chisinau, 2019

The thesis includes: An introduction, four chapters, conclusions and recommendations, bibliography including 280 titles, 161 text pages. The results gained have been published in 8 scientific works, the total volume of publications on the thesis topic is of about **3.37 c.a.**

Key words: constitutional guarantees, fair trial, mechanisms for ensuring the observance of the fundamental rights, judicial independence, trial publicity and contradictoriness, proceedings celerity, presumption of innocence.

Thesis’s goal. The work’s goal is to approach how the guarantees to a fair trial are regulated and implemented at constitutional level and how compatible they are with the requirements set out in the European Convention on Human Rights, and how states fulfill the responsibility to implement a normative framework designed to protect any person against the judicial arbitrariness.

Thesis’s objectives. To reach this goal the following objectives should be achieved: to define the concept of fair trial from the viewpoint of approaches mirrored in the modern doctrine and constitutional provisions; to identify international instruments dedicated to the right to a fair trial; to analyze the system of constitutional guarantees relevant for the protection of human rights and freedoms; to study the system regulating the guarantees to a fair trial by determining their basic elements; to highlight the basic role of the practice of the Constitutional Court to ensure the appropriate implementation of guarantees to a fair trial.

Scientific novelty and authenticity are determined by the goal and objectives derived from how the issue has been approached, from the nature of research subject matter. Therefore, the scientific novelty is provided by the analysis of steps the constitutional guarantees of the right to a fair trial are applied by the local judiciary system, by emphasizing the drawbacks in implementing and providing solutions to remove the drawbacks found.

The results obtained that contributes to solution of an important scientific problem lies in identifying solutions designed to optimize the mechanism of ensuring the observance of the right to a fair trial by establishing the right to a fair trial at constitutional level and by filling up or enlarging the area of guarantees set out at constitutional level.

Work’s theoretical significance. Theoretical conclusions set out in the paper shall contribute to develop the Constitutional Law, especially to study the mechanism to ensure the observance of human rights, especially of the right to a fair trial. The research’s results shall serve as basis for developing some synthetic works and not only for the constitutional law, but also for the criminal or civil proceedings as it provides for fundamental rules to carry out a trial in close interaction with mechanisms set at constitutional level meant to ensure the observance of those rules.

Practical value of thesis. Analyses, conclusions and recommendations herein referring to optimization of applicability of the constitutional guarantees of the right to a fair trial shall set up a theoretical and practical background that could contribute to strengthen the rule of law state in the Republic of Moldova.

Implementation of results obtained: from theoretical and scientific viewpoint it has been shaped and analyzed the content of the constitutional and international guarantees applicable to the Moldovan legal system related to achieving the right to a fair trial. From the legislative and normative viewpoints, it has been analyzed the legal framework in the field of guarantees securing the observance of the right to a fair trial. From the practical and jurisprudence

viewpoint, it has been studied a variety of casuistic works based both on ECHR's decisions and the Moldovan Constitutional Court's decisions.

АННОТАЦИЯ

Быку Игорь "Конституционные гарантии права на справедливое судебное разбирательство". Доктор в области права, Кишинев, 2019 г.

Структура диссертации следующая: Введение, четыре главы, общие выводы и рекомендации, библиография из 280 наименований, 161 страниц базового текста. Полученные результаты опубликованы в 8 научных работах, общий объем публикаций в диссертации составляет около 3,37 с. а.

Ключевые слова: конституционные гарантии, справедливое судебное разбирательство, механизмы обеспечения соблюдения основных прав, независимость судьи, публичность и противоречивость процесса, быстрота процедур, презумпция невиновности.

Цель исследования. Работа предполагает как цель подход к способу регулирования и применения гарантий права на справедливое судебное разбирательство, установленных на конституционном уровне, и совместимость этих гарантий с требованиями, налагаемыми ЕКПЧ, а именно то, каким образом выполняется обязательство государств выполнять нормативную конструкцию, призванную обеспечить защиту любого лица от судебного произвола.

Задачи исследования. Достижение предложенной цели предполагает достижение следующих целей: определение концепции справедливого процесса с помощью подходов, отраженных в современной доктрине и конституционных положениях; анализ системы конституционных гарантий, касающихся защиты прав человека и основных свобод; исследование системы регулирования гарантий права на справедливое судебное разбирательство на фоне определения их составных элементов; подчеркивая важную роль практики Конституционного Суда в обеспечении надлежащего соблюдения гарантий справедливого судебного разбирательства.

Научная новизна и оригинальность исследования полученных результатов определяются целью и задачами, вытекающими из способа решения проблемы, из самой природы объекта исследования. Таким образом, научная новизна представлена анализом применения во внутреннем правовом порядке конституционных гарантий права на справедливое судебное разбирательство, подчеркивая недостатки в реализации и формулируя решения по устранению выявленных недостатков.

Результаты исследования, способствующие решению научной проблемы особой важности состоит в определении решений, призванных упростить механизм обеспечения соблюдения права на справедливое судебное разбирательство, путем конституционного установления права на справедливое судебное разбирательство и путем дополнения или расширения объема гарантий, установленных на конституционном уровне, с целью обеспечения и реализации прав и свобод личности.

Теоретическая значимость работы. Теоретические выводы, сформулированные в документе, будут способствовать развитию конституционного права, особенно исследования механизма обеспечения соблюдения прав человека, особенно права на справедливое судебное разбирательство. Результаты исследования могут послужить для разработки обобщающих работ не только для конституционного права, но и для уголовного или гражданского судопроизводства, поскольку в нем представлены основные правила проведения судебного разбирательства в тесной связи с механизмами, созданными на конституционном уровне для обеспечения соблюдения этих правил.

Прикладная ценность данной работы. Анализ, выводы и рекомендации, включенные в тезис относительно эффективности применения конституционных гарантий права на справедливое судебное разбирательство, создают определенную теоретическую и практическую основу, которая может способствовать укреплению правопорядка в Республике Молдова.

Внедрение полученных результатов: в теоретическом и научном плане изложены и проанализированы содержание конституционных и международных гарантий, применимых в правовой системе Республики Молдова, в отношении реализации права на справедливое судебное разбирательство. В нормативно-законодательном плане анализируется правовая база в сфере

регулирования гарантий, обеспечивающих соблюдение права на справедливое судебное разбирательство. В плане судебной практике исследуется обширный казуистический материал, основанный на решениях ЕСПЧ, а также на решениях Конституционного Суда РМ.

CUVINTE CHEIE

Garanții constituționale ale dreptului la un proces echitabil, conceptul și exigențele dreptului la un proces echitabil, instrumente internaționale de protecție a dreptului la un proces echitabil, mecanismul de garantare a dreptului la un proces echitabil, garanții procedurale generale ale dreptului la un proces echitabil, accesul liber la justiție, independența judecătorului, garanții specifice ale procesului echitabil în materie penală, cauzele deficiențelor în materie de aplicabilitate a garanțiilor constituționale ale procesului echitabil, măsurile legislative adoptate în vederea îmbunătățirii procesului de realizare a dreptului la un proces echitabil, soluții legislative menite să asigure justițiabilului un proces echitabil.

LISTA ABREVIERILOR

alin. – alineat

art. – articol

CCM – Curtea Constituțională a Republicii Moldova

CEDO – Convenția Europeană a Drepturilor Omului

CJUE – Curtea de Justiție a Uniunii Europene

CNAJGS - Consiliul Național pentru Acordarea Asistenței Juridice Garantate de Stat

CPP – Codul de procedură penală

CPC – Codul de procedură civilă

CP – Codul penal

CtEDO – Curtea Europeană a Drepturilor Omului

CSM - Consiliul Superior al Magistraturii

EPU – evaluare periodică universală efectuată de către Consiliul ONU pentru Drepturile Omului

INJ – Institutul Național de Justiție

lit. – litera

nr. – număr

ONU – Organizația Națiunilor Unite

OSCE - Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa

p. – pagina

pct. - punctul

PNADO - Planului național de acțiuni în domeniul drepturilor omului

RM – Republica Moldova

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei abordate. Trecerea de la ideologia drepturilor omului la transpunerea juridică a comandamentelor protejării acestora a reclamat găsirea formulelor juridice pentru o garantare efectivă a prerogativelor ființei umane. Eforturile depuse la nivel național au beneficiat de un suport semnificativ la scară internațională, așa încât în prezent regimul juridic al drepturilor fundamentale ale omului este unul precis conturat și, mai ales, riguros garantat.

Asumându-și statutul de membru al Consiliului Europei la 13 iulie 1995, și de stat parte, din 12 septembrie 1997, la Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (CEDO) [44], Republica Moldova și-a exprimat, alături de alte state europene, atașamentul față de drepturile omului consfințite prin respectivul tratat, ce s-a dovedit în timp a fi unul dintre instrumentele cele mai eficace de apărare a drepturilor omului în lume. Mai mult de atât, din garanțiile consacrate în art.4 a Constituției Republicii Moldova [42] rezultă că CEDO constituie o parte integrantă a sistemului legal intern și respectiv urmează a fi aplicată direct ca oricare altă lege a RM cu deosebirea că CEDO are prioritate față de restul legilor interne care îi contravin.

În rezultatul implementării prevederilor Convenției Europene și, mai cu seamă, luându-se în considerare jurisprudența Curții de la Strasbourg, în activitatea practică a instanțelor de judecată din Republica Moldova s-a constatat o aplicare crescândă a normelor relative la dreptul la un proces echitabil, drept consacrat prin art.6 din CEDO [44]. În acest fel, în ultimii ani, prevederile art.6 din Convenția Europeană sunt preluate frecvent în motivarea hotărârilor judecătorești. În aceeași ordine de idei, și în hotărârile Curții Constituționale ale RM, se regăsesc numeroase referiri la jurisprudența Curții Europene.

Se poate reține, în aceste condiții, impactul major al necesității garantării desfășurării procedurilor judiciare în condiții de echitate, prin conformare față de normele europene în materie și prin asigurare în mod real a protecției drepturilor omului, care au devenit în ultimii ani o referință obligatorie a oricărui discurs modern.

Aceste aprecieri se constituie în veritabile argumente în favoarea actualității prezentei lucrări care însoțește efortul legiuitorului nostru de a alinia legislația națională la exigențele Convenției Europene, și mai ales îmbunătățirea activității practice de aplicare a acestor prevederi în procesele desfășurate în RM.

Analiza reglementărilor de principiu consacrate în art.6 din Convenția Europeană, demonstrează că, în marea lor majoritate, exigențele documentului internațional pot fi invocate

ca norme procesuale interne. Avem în vedere reglementările constituționale ce constituie veritabile garanții ale procesului echitabil: accesul liber la justiție (art.20), dreptul la apărare (art.26), independența și imparțialitatea judecătorilor (art.116 al.1), publicitatea judecării cauzelor (art.117) în condiții de contradictorialitate, principiul prezumției de nevinovăție (art.21) etc. [42] Cu toate acestea, nu dispunem de o consacrare constituțională a dreptului la un proces echitabil la nivelul exigențelor moderne, or pentru încrederea socială care decurge din înfăptuirea justiției este indispensabilă reglementarea expresă a acestui concept care este o instituție definitorie pentru constatarea bunei organizări și funcționări a justiției și o premisă esențială a statului de drept. În același sens, trebuie să subliniem că, nici garanțiile implicite ce decurg din art.6 al Convenției Europene nu se regăsesc în mod expres în Constituția RM, cum ar fi, de exemplu, termenul rezonabil de soluționare, sau garanțiile explicite ce derivă din jurisprudența CEDO (egalitatea armelor, motivarea hotărârilor, dreptul acuzatului de a păstra tăcerea).

Este incontestabil faptul că eficacitatea Legii fundamentale este condiționată de existența unei concordanțe dintre dispozițiile acesteia și legile obiective de dezvoltare a relațiilor pe care le reglementează. După cum s-a subliniat în doctrina franceză, [237, p.103-104] Constituția este „legea adoptată de popor cu scopul de a determina condițiile în care urmează să fie transmisă și realizată puterea, precum și raporturile dintre guvernanți și guvernați”, cu toate acestea, Actul Suprem al statului nu întotdeauna asigură unitatea intereselor și obiectivelor tuturor participanților la procesul constituțional, iar unele valori constituționale rămân inaccesibile pentru o bună parte a populației.

În concluzie, realitățile trăite în prezent de societatea moldovenească ridică probleme fundamentale în fața științei juridice autohtone, care trebuie să-și aducă aportul, în vederea identificării acelor soluții care ar spori eficiența garanțiilor constituționale menite să asigure realizarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în general, precum și dreptul la un proces echitabil, în special.

Importanța cercetării am dedus din evidenta necesitate a constituantului de a interveni pe palierul funcționalității garanțiilor realizării procesului echitabil, care în ultimii ani au fost șubrezite și golite de conținut prin multiplele abuzuri și abateri constatate în procesul de examinare a cauzelor civile și penale în instanțele naționale, fapt demonstrat de numeroasele hotărâri pronunțate de către CtEDO, în raport cu RM, la capitolul încălcării dreptului la un proces echitabil, or în raportul de activitate pentru anul 2019, Curtea Europeană subliniază că, mai mult de jumătate din violările constatate în privința Moldovei sunt pentru încălcarea dreptului la un proces echitabil - 191 de cazuri. [271]

Accentul de importanță l-am relevat și prin faptul că fiecare dintre garanțiile ce însoțesc procesul echitabil reprezintă elemente de structură pentru autoritatea judecătorească în special, și pentru statul de drept în general, iar dezintegrarea temeliei unui stat democratic, prin perturbarea funcționării uneia din cele trei puteri fundamentale ale statului – puterea judecătorească, nu poate să nu reprezinte un subiect de importanță majoră.

Descrierea situației în domeniul de cercetare și identificare a problemelor de cercetare. Tematica garanțiilor constituționale ale realizării dreptului la un proces echitabil este abordată destul de superficial în literatura de specialitate din RM, majoritatea autorilor axându-se pe cercetarea anumitor elemente ale procesului echitabil, cum ar fi independența justiției, accesul liber la justiție, termenul rezonabil de examinare a cauzelor, contradictorialitatea dezbaterilor etc., făcând abstracție de analiza mecanismelor necesare materializării acestor drepturi, ce au valoare constituțională și a căror realizare eficientă necesită un studiu aprofundat al întregului instrumentariu pe care ni-l oferă constituantul, în vederea identificării căilor de perfecționare a acestuia. Contribuții notabile pe acest segment au adus asemenea autori precum: Guceac I., Cârnaț T., Zaporojan V., Poalelungi M., Osmochescu N., Gribincea V., Dolea I., Sedlețchi I., Țurcan Ol., Marian Oc., etc.

În doctrina occidentală accentul este plasat pe studiul conceptului de proces echitabil și mai puțin pe garanțiile consacrate la nivel constituțional care vin să adauge valoare acestui principiu. Există multe dezbateri și la capitolul dacă este necesară consacrarea expresă a dreptului la un proces echitabil la nivel constituțional sau este suficientă reglementarea prin Legea fundamentală a exigențelor ce formează conținutul acestui drept – accesul liber la justiție, independența instanței, contradictorialitatea și publicitatea dezbaterilor etc. Printre cercetătorii care s-au făcut remarcăți în acest domeniu, pot fi remarcăți: Favoreu L., Gaia P., Ghevontian R., Gomien D., Guillien R., Vincent J., Guinchard S., Renucci J-F., Sudre Fr., Velu J., Russen E., Wachmann P., etc.

Suportul normativ al tezei îl constituie Constituția Republicii Moldova [42], Codul de procedură civilă al RM [38], Codul de procedură penală al RM [39], legile constituționale, legile ordinare, actele normative ale altor state. Au fost folosite instrumentele internaționale: Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948 [51], Convenția europeană „Cu privire la protecția drepturilor și a libertăților fundamentale ale omului” [44], Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene [24], unele directive ale Parlamentului European [59-62]. În teză sunt utilizate pe larg deciziile și hotărârile Curții Constituționale a Republicii Moldova [82-97], ale Curții Europene a Drepturilor Omului [102-120].

Motivația alegerii temei

Motivația alegerii temei de cercetare a plecat de la premisa că, edificarea și consolidarea statului de drept impune cu insistență crearea unui mecanism complex chemat să asigure respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, printre care se regăsește și dreptul la un proces echitabil. Or, realitățile cu care se confruntă societatea moldovenească ne demonstrează grave carențe la capitolul funcționalității mecanismelor constituționale menite să asigure calitatea actului de justiție, respectiv sânt afectate și elementele care formează conceptul de proces echitabil – independența judecătorului, accesul liber la justiție, prezumția de nevinovăție etc. Acest aspect conduce la necesitatea unor eforturi susținute de găsire a celor mai adecvate soluții pentru depășirea crizei prin care trece sistemul de justiție.

O motivare o constituie și faptul că este nevoie de accelerarea reformelor durabile în sectorul autorității judecătorești din Republica Moldova, fapt care nu este posibil de realizat fără a consolida anumite garanții ale procesului echitabil la nivel constituțional.

Opțiunea pentru această tematică derivă și din necesitatea de a sprijini justițiabilul în procesul de desfășurare a reformelor relevante, fie că este vorba de elaborarea și implementarea modificărilor legislative, fie de modernizarea activității autorității judecătorești în conformitate cu cele mai bune practici europene accesibile.

Însumând toate aceste aspecte, prin lucrarea elaborată putem avea o contribuție esențială în consolidarea mecanismelor constituționale de realizare și protecție a dreptului la un proces echitabil, în promovarea responsabilității entităților implicate în implementarea acestor mecanisme, precum și îmbunătățirea percepției justițiabilului asupra calității și eficienței actului de justiție.

Identificarea problemei de cercetare și formularea întrebării de cercetare

Problema de cercetare se rezumă la următoarele întrebări: în ce măsură normele constituționale prin care sunt consacrate garanțiile realizării unui proces echitabil reușesc să asigure îndeplinirea obligației, care revine statului RM, în calitate de parte a Convenției Europene a Drepturilor Omului, de a realiza protecția oricărei persoane implicate în actul de justiție împotriva arbitrarului judecătoresc și care este impactul reformelor legislative promovate în ultimii ani asupra eficientizării aplicabilității exigențelor ce alcătuiesc conținutul conceptului de proces echitabil, cum ar fi independența instanțelor judecătorești, publicitatea dezbaterilor, dreptul la apărare, prezumția nevinovăției și altele.

Identificarea problemei de cercetare determină și formularea întrebării de cercetare: care ar fi soluțiile legislative menite să sporească eficacitatea garanțiilor constituționale ale realizării dreptului la un proces echitabil și prin ce mecanisme de ordin juridic statul ar putea înlătura

deficiențele care afectează calitatea actului de justiție și compromite încrederea justițiabilului în statul de drept și valorile democratice.

Scopul lucrării rezidă în examinarea și evaluarea modului de reglementare și implementare a garanțiilor dreptului la un proces echitabil, consacrate la nivel constituțional și relevarea celor mai importante eșecuri și carențe, atât în procesul de aplicare a normelor constituționale, cât și în derularea proceselor de reformare a sectorului justiției, ce vizează nemijlocit realizarea exigențelor procesului echitabil. Or, identificarea acestor deficiențe urmează a fi însoțite de propuneri *de lege ferenda* care ar contribui la perfecționarea cadrului constituțional în materie de garanții ale realizării unui proces echitabil.

Totodată, pentru a spori valoare aplicativă a lucrării, urmează a fi supuse unei analize detaliate nu doar unele surse doctrinare, ci și jurisprudența relevantă a Curții Constituționale a RM, precum și a Curții Europene a Drepturilor Omului, în vederea constatării felului în care funcționează construcția mecanismelor juridice, ce garantează dreptul persoanei la un proces echitabil în legislația națională, fapt ce constituie o concludentă demonstrație în demersul pentru adaptarea sistemului instituțional în general și a sistemului judiciar în special, exigențelor impuse de tratatele și convențiile internaționale ratificate de Republica Moldova, în particular ale Convenției Europene a Drepturilor Omului.

Obiectivele cercetării

Întru atingerea scopului propus au fost conturate următoarele obiective de cercetare:

- analiza opiniilor cercetătorilor din RM, dar și din alte state privind identificarea elementelor definitorii ale conceptului de proces echitabil
- formularea conceptului de proces echitabil prin prisma abordărilor reflectate în doctrina contemporană națională și internațională și a dispozițiilor constituționale;
- analiza sistemului garanțiilor constituționale relevante în materia protecției drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și evidențierea particularităților acestor garanții, indicarea cadrului de reglementare, a interpretărilor doctrinare și jurisprudențiale;
- evidențierea locului și rolului garanțiilor constituționale în respectarea dreptului la un proces echitabil în condițiile în care, fiind vorba despre un drept fundamental și inalienabil, problematica impune prin însăși natura sa cerința instituirii unui mecanism de implementare adecvat, concretizat în instrumente de natură juridică și instituțională, care, particularizate în contextul unui proces concret, atât din perspectiva cadrului în care intervin, cât și al scopului instituirii se circumscriu conceptului de garanții constituționale;
- cercetarea sistemului de reglementare a garanțiilor procesuale ale dreptului la un proces echitabil, pe fundalul determinării elementelor componente a garanțiilor procesului echitabil –

dreptul la un tribunal independent și imparțial, publicitatea și contradictorialitatea dezbatelor, accesul liber la justiție, dreptul la judecarea cauzei într-un termen rezonabil, egalitatea armelor;

- evidențierea rolului major al practicii Curții Constituționale în procesul de asigurare a unei aplicări adecvate a garanțiilor procesului echitabil prin monitorizarea și diriguirea în rezultatul hotărârilor pronunțate a modalităților în care se realizează transpunerea reglementărilor din această materie în procedura judiciară;

- evidențierea unor realități juridice din activitatea autorităților statului, de competența cărora ține aplicarea instrumentariului juridic menit să garanteze respectarea procesului echitabil, care ar justifica înaintarea unor propuneri de lege ferenda destinate să eficientizeze funcționalitatea acestor autorități;

- efectuarea unei analize a practicii CtEDO pe diferite categorii de garanții ale procesului echitabil, pentru a determina lacunele din activitatea autorității judecătorești și a propune noi mecanisme de asigurare a respectării dreptului la un proces echitabil;

- identificarea unor soluții cu titlu *de lege ferenda* în privința modificării și completării unor norme reglementate de Constituția RM în scopul eliminării unor inadvertențe admise de legiuitor sau suplinirii unor dispoziții constituționale, în vederea corelării Legii fundamentale cu prevederile Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, în materia garanțiilor dreptului la un proces echitabil;

- formularea unor propuneri de modificare a legislației care are incidență în materia garantării unui proces echitabil, în scopul sporirii calității actului de justiție și creșterii gradului de satisfacție a justițiabilului.

Obiectivele stabilite și evidențiate mai sus, conferă tematicii abordate nu doar o utilitate teoretică ci mai ales practică, prin exemplificarea modului în care se realizează în transpunerea în jurisprudență a reglementărilor care consacră aceste garanții ale procesului echitabil și, de asemenea, a modului în care principiul aplicării prioritare a reglementărilor internaționale în domeniul drepturilor omului, consacrat în art. 4 alin. 2 din Constituția RM se concretizează în activitatea organelor judiciare în această materie.

Gradul de noutate științifică al cercetării

Noutatea științifică a lucrării constă în faptul că am propus aplicarea unor noi abordări asupra mecanismelor de sporire a eficienței garanțiilor constituționale ale dreptului la un proces echitabil, evidențiind carențele în implementare și formulând soluții pentru înlăturarea deficiențelor constatate.

Elementele de noutate pe care le introduce lucrarea se rezumă la următoarele teze:

- Investigarea într-o manieră inedită a modului în care normele constituționale, prin care sunt consacrate garanțiile realizării unui proces echitabil, reușesc să asigure îndeplinirea obligației, care revine statului RM, în calitate de parte a Convenției Europene a Drepturilor Omului, de a realiza protecția oricărei persoane implicate în actul de justiție împotriva arbitrariului judecătoresc.

- Aplicarea unei noi abordări asupra conceptului de proces echitabil, în sensul argumentării necesității consacrării constituționale a acestuia, fiind un principiu fundamental, de ordine publică, menit să asigure echilibrul procesual al părților și legalitatea procedurii prin respectarea unor garanții care presupun accesul liber la justiție, caracterul public al dezbaterilor, derulate în limitele termenului rezonabil, de către o instanță independentă și imparțială, instituită prin lege, cu asigurarea dreptului la apărător și pronunțarea unei hotărâri motivate.

- Formularea unor propuneri *de lege ferenda* în vederea asigurării unui caracter efectiv garanțiilor constituționale ale procesului echitabil, având ca reper nivelul de dezvoltare a principiilor generale ale dreptului, gradul de dezvoltare a instituțiilor democratice, realitățile sistemului politic, calitatea și efectivitatea mecanismelor de realizare a normelor legale, precum și cultura juridică a populației.

- Perfecționarea procesului de armonizare a legislației Republicii Moldova în conformitatea cu normele internaționale ce consacră dreptul la un proces echitabil, prioritar prin reglementări de natură constituțională. Actualmente, garanțiile existente nu întotdeauna reprezintă o barieră solidă în calea abuzurilor venite din parte sistemului judecătoresc sau altor organe ale statului, fapt care ne demonstrează necesitatea intervenției legiuitorului în vederea îmbunătățirii mecanismelor de control și supraveghere asupra activității sistemului judiciar.

Rezultatele lucrării permit determinarea atât a conceptului de proces echitabil și a elementelor sale componente, cât și a unor noi soluții destinate să sporească eficacitatea garanțiilor instituite la nivel constituțional în vederea asigurării respectării principiului procesului echitabil.

Ipoteza de cercetare

În această lucrare sunt supuse evaluării următoarele ipoteze:

- Drepturile și libertățile fundamentale ar deveni doar simple principii constituționale, cu caracter declarativ, dacă nu ar exista sistemul de garanții procedurale circumscrise dreptului la un proces echitabil, care urmează a fi tratate ca un sistem de obligații impuse statului în calitate de garant al asigurării și protejării altor drepturi și libertăți fundamentale.

- Dacă presupunem că, dispozițiile prevăzute de art.20 din Constituția RM și art. 6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, relative la dreptul la un proces echitabil, dau

expresie unei idei generale, potrivit cu care o protecție eficace a drepturilor omului nu poate fi realizată prin simpla consacrare a unor drepturi substanțiale, atunci apare necesitatea ca aceste drepturi să fie însoțite de garanții fundamentale de ordin procedural, care să asigure mecanismele corespunzătoare de punere în valoare.

- Este binecunoscut faptul că, dreptul la un proces echitabil reprezintă un drept de ordin procesual, care impune ca apărarea tuturor drepturilor personale și patrimoniale ale unui subiect de drept în cadrul procedurilor interne să fie realizată în cadrul unui proces public, de către o instanță independentă și imparțială, instituită prin lege, precum și într-un termen rezonabil, prin asigurarea contradictorialității și a dreptului la apărare. În cazul disfuncțiilor mecanismului de implementare a acestor garanții, actul de justiție este compomis, iar paradigma statului de drept, rămâne fără unul din elementele sale structurale fundamentale.

- Accesul liber la justiție necesită a fi luat în considerare, în spiritul Convenției Europene, ca fiind o garanție preliminară sau o premisă a desfășurării unui proces echitabil; limitările dreptului la o instanță sunt implicit permise, deoarece dreptul de acces la justiție necesită, prin însăși natura sa, o reglementare din partea statelor, care poate să varieze în timp și spațiu, în funcție de nevoile și resursele de care dispune comunitatea.

- Este indispensabilă găsirea unui just echilibru între nevoia de a responsabiliza mai mult magistrații prin diverse instrumente legale și obiectivul păstrării independenței acestora.

- Chintesența problemelor legate de eficacitatea garanțiilor constituționale ale dreptului la un proces echitabil, rămâne implementarea acelor norme care corespund tuturor standardelor democratice, dar sunt ignorate fie de sistemul judecătoresc, fie de factorii politici care trebuie să asigure punerea în aplicare a acestora.

- Dacă reformele legislative în domeniul justiției vor continua cu aceeași frenezie, atunci vor fi periclitate nu doar echitatea procesului, dar și alte valori fundamentale ale dreptului, având efecte nefaste nu doar asupra justiției, ci și asupra dezvoltării economice, sociale și instituționale.

Sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare alese

În procesul de realizare a lucrării au fost aplicate cele mai importante metode de cercetare științifică proprii teoriei dreptului, precum: metoda logică (în vederea interpretării normelor juridice, sistematizării acestora, clarificării conceptelor juridice etc.), metoda istorică (pentru urmărirea în timp a evoluției dreptului la un proces echitabil și a garanțiilor necesare realizării acestuia), metoda comparativă (pentru compararea atât a diferitor viziuni expuse de cercetători pe marginea subiectului cercetat, cât și a unor aspecte ale aplicabilității garanțiilor procesului echitabil în jurisprudența Curții Constituționale a RM și a Curții Europene a Drepturilor Omului), metoda prospectivă (în vederea identificării celor mai eficiente căi de optimizare a

legislației și îmbunătățire a mecanismului de aplicare a acesteia), metoda sistemică (abordarea legislației ca sistem cu cele mai importante intercondiționări interne și relații externe cu alte sisteme normative) etc.

Aceste metode au permis obținerea unor informații științifice fiabile pentru analiza garanțiilor constituționale ale realizării dreptului la un proces echitabil în Republica Moldova și la nivel internațional. La dezvăluirea subiectului, o atenție deosebită a fost acordată argumentării dispozițiilor și concluziilor științifice, evaluării lor critice.

Sumarul capitolelor tezei

Structura tezei este determinată de problema științifică investigată, de scopul și obiectivele de cercetare prestabilite. Din rațiuni de rigurozitate științifică, lucrarea este alcătuită din adnotare (în limbile: română, rusă și engleză), lista abrevierilor și introducere, structurându-se în patru capitole și oferind o imagine completă a ceea ce reprezintă garanțiile consacrate la nivel constituțional referitoare la dreptul la un proces echitabil.

Capitolul 1 – *Abordări conceptuale privind dreptul la un proces echitabil și garanțiile realizării acestuia*, reprezintă o trecere în revistă a gradului de cercetare științifică a conceptului de proces echitabil, dar și a exigențelor acestuia, în sursele de specialitate autohtone și din alte țări, precum și felul în care este reflectat acest concept în actele normative naționale și internaționale. În rezultatul analizei realizate s-a ajuns la concluzia că investigațiile științifice legate de problematica complexă a dreptului la un proces echitabil se axează pe ideea că noțiunea de proces echitabil este destul de dificil de a fi definită și, în acest caz, conceptul este frecvent utilizat pentru a desemna sfera drepturilor oferite justițiabililor prin art.6 din Convenție, care reprezintă un ansamblu de garanții procedurale care permit valorificarea drepturilor și libertăților fundamentale consacrate și protejate de Convenție, precum și de legislația națională. Cât privește lucrările publicate la acest subiect în doctrina autohtonă, deși îmbrățișează un larg domeniu de investigație științifică, totuși, acestea se prezintă mai mult ca analize segmentare, decât sinteze integratoare și totalizatoare.

Capitolul 2 – *Sistemul garanțiilor constituționale ale dreptului la un proces echitabil*, este consacrat analizei categoriilor de garanții constituționale consacrate în Legea Fundamentală a RM. În acest sens, este realizată o analiză detaliată și complexă a exigențelor care formează conținutul conceptului de proces echitabil. Respectiv, a fost dezvăluit conținutul garanțiilor procedurale generale ale dreptului la un proces echitabil, printre care se enumeră: liberul acces la justiție, dreptul la o instanță de judecată independentă și imparțială, publicitatea și contradictorialitatea procesului, termenul rezonabil de examinare a cauzelor și egalitatea armelor (principiu indispensabil de identificare a echilibrului procesual între părți). De asemenea, au fost

analizate garanțiile specifice ale procesului echitabil în materie penală, și anume: prezumția de nevinovăție și dreptul la tăcere și privilegiul împotriva propriei incriminări.

Abordarea conceptuală a fiecăreia din garanțiile amintite a fost însoțită de o amplă cercetare practică prin relevarea jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului.

Capitolul 3 – *Dreptul la un proces echitabil în cazul Republicii Moldova*, are ca obiect de cercetare, mecanismul intern de implementare a garanțiilor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, fiind abordată aplicabilitatea principiului dreptului la un proces echitabil în sistemul de drept al RM. În acest sens, au fost analizate unele probleme și rezerve constatăte cu privire la garanțiile instituționale și procedurale care formează conținutul procesului echitabil, au fost evidențiate măsurile legislative întreprinse în vederea îmbunătățirii cadrului juridico-procesual de soluționare a litigiilor, iar în cadrul ultimului compartiment s-au înaintat propuneri de eficientizare a actului de justiție menite să asigure justițiabilului un proces echitabil.

În finalul fiecărui capitol sunt prezentate concluzii, iar teza de doctorat finalizează cu un compartiment consistent: Concluzii generale și recomandări, care cuprinde un șir de idei generalizatoare la subiectul tezei, precum și propuneri privind modificarea și completarea legislației în vigoare în vederea consolidării mecanismului statal de garantare a dreptului la un proces echitabil.

1. ABORDĂRI CONCEPTUALE PRIVIND DREPTUL LA UN PROCES ECHITABIL ȘI GARANȚIILE REALIZĂRII ACESTUIA

1.1. Conceptul de proces echitabil și exigențele acestuia în lumina prevederilor constituționale și a cercetărilor doctrinare

Geneza studiilor consacrate conceptului de echitate ne demonstrează că identificarea acestei valori, atât pentru individ separat, cât și pentru societate, în general, are drept temelie echilibrul stabil dintre libertate și egalitate. Legat de acest fapt, o semnificație deosebită o dobândește dualitatea opțiunii: primatul îl deține individul, societatea fiind pe poziția secundă sau invers. În dependență de răspunsul la această problemă ontologică, după cum remarcă cercetătorul rus Kanarș G. Iu., se determină și prioritățile unor așa valori cum ar fi libertatea individului sau bunăstarea societății [238, p.13]. Cele menționate reliefează problematica coraportului dintre interesul public și privat. Conceptul de echitate, care de fapt reprezintă temelia dreptului la un proces echitabil, în această situație are menirea să nu admită ca, pierderea sau restrângerea libertății de către unii să fie justificată prin dobândirea bunăstării de către alții.

Cuvântul „echitate” provine în limba română, pe cale neologică, din limba latină, unde termenul folosit era *aequitas*. Această noțiune corespunde unuia dintre cele mai importante principii de drept, originar tot din dreptul roman. La Cicero termenul „*aequitas*” se confundă cu *jus civile* care se traduce ca drept egal pentru toți cetățeni, iar Celsus definește dreptul ca *ars boni et aequi* (dreptul este arta binelui și echității) [185, p.126].

În dreptul francez, termenul „echitate” este definit de către cercetătorii Guillien R. și Vincent J., ca „realizare supremă a justiției, mergând uneori dincolo de ceea ce prescrie legea” [253, p. 217].

În dreptul englez, termenul „echitate” este definit în sensul de „just, echitabil, imparțial și ca un sistem al doctrinelor și procedurilor care se dezvoltă alături de dreptul comun și de dreptul statutar, având originea în doctrinele și procedurile dezvoltate gradual de Curtea Cancelariei în scopul de a aduce un remediu deficiențelor dreptului comun” [260, p. 163]. De asemenea, „echitatea” este considerată izvor al dreptului englez.

Înțelesurile date acestui principiu al echității, în domeniul procesului din justiție fundamentat ca atare din cele mai vechi timpuri, sunt în general corespunzătoare ideii de dreptate, corectitudine, respectare a drepturilor celorlalți, egalitate a tuturor în fața justiției și soluționare fără părtinire a problemelor deferite unui judecător.

Apreciem astfel că din punct de vedere juridic putem vorbi despre două fațete ale principiului, unul de fond, care ține efectiv de susținerile părților și de dreptul adus în discuție și unul procedural, care ține de modalitatea în care instanța soluționează un diferend.

După cum menționează, doctrinarul român, I. Deleanu, [54, p.487] prin exigențele pe care le implică un proces echitabil, echitatea reunește într-o unitate organică toate componentele unei bune administrări a justiției, guvernând toate fazele procesului, începând cu declanșarea acestuia și terminând cu executarea efectivă a hotărârii judecătorești obținute, indiferent de natura sau de gradul jurisdicției ori de natura litigiului dedus judecății. Astfel evaluată, echitatea deși echipolentă „echilibrului”, semnifică mai mult decât „justă proporție” între părțile din proces. Ea semnifică, de asemenea, corectitudine, imparțialitate, obiectivitate, loialitate, activism judiciar, cumpătat și nepărtinitor, cultivarea încrederii în justiție sau, altfel spus, o democrație procedurală autentică.

Dreptul la un proces echitabil este nou în formularea sa, dar el nu este nou în existența sa. Având ca reper această axiomă putem afirma că, istoria justiției și echității se confundă cu istoria oamenilor. În opinia cercetătorului român dr. N. Pavel, [172, p.136] teoretizarea dreptului la un proces echitabil se întoarce în timp la Codul lui Hammurabi, care în primele trei norme statuează următoarele: 1. Dacă cineva acuză pe altcineva, fără să poată aduce vreo dovadă, acuzatorul va fi omorât. 2. Dacă cineva acuză pe altcineva, și poate dovedi vina acestuia, el va fi răsplătit cu bani. 3. Dacă un judecător ia o decizie într-un caz, iar apoi se dovedește că a greșit, va fi pus să plătească de douăsprezece ori cât a impus el acuzatului și nu i se va permite să mai judece [86, p.27]. După cum rezultă din aceste dispoziții, legiuitorul acelor vremuri încearcă să stabilească un sistem din care arbitrariul să fie exclus. Deși nu se referă în mod explicit la ideea de justiție și echitate, Codul lui Hammurabi este dominat de ideea dreptății, considerată ca lege a firii, ea nu este aceeași pentru toți oamenii – le aparține acestora, mai mult sau mai puțin – numai datorită faptului că sunt oameni, remarcă prof. N. Popa [185, p.125]

Conceptul de echitate în raport cu un proces de judecată a fost utilizat însă odată cu adoptarea în Anglia în anul 1215 a actului care poartă denumirea de Marea Cartă a Libertăților (*Magna Charta Libertatum*), unde la articolul 40 se menționa: „Nimănui nu-i vor fi vândute drepturile și echitatea, nimănui nu vor fi refuzate acestea sau tergiversate” [244, p.27]. O altă latură a procesului echitabil este reflectată și prin normele care stipulau că, „nici un om liber nu va fi arestat sau exilat sau atacat în vreun fel dacă nu este judecat după lege de egalii săi și de legea țării” [244, p.27]. Trebuie să menționăm că unele formulări din acest act au fost preluate în normele constituționale moderne a unor state ce aparțin sistemului common law și sunt în

vigoare până în prezent (de exemplu, expresia „judecat după legea țării” și-a găsit reflectarea în principiul aplicării procedurii legale corespunzătoare (*due process of law*)). [244, p.28]

O altă etapă istorică când se prefigurează unele elemente embrionare ale dreptului la un proces echitabil o constituie adoptarea Habeas Corpus Act în anul 1679, conform căreia tribunalelor le-a fost încredințat controlul asupra reținerilor și arestării cetățenilor. În conformitate cu Habeas Corpus Act la cererea arestatului sau oricărei alte persoane tribunalul era obligat să emită un mandat de aducere a arestatului, putând hotărî fie trimiterea lui în închisoare, fie punerea lui în libertate, cu sau fără cauțiune. Astfel, petiția drepturilor avea ca obiect garanția împotriva arestărilor și confiscărilor de bunuri fără respectarea procedurii de judecată [214, p.41].

Un pas hotărâtor în evoluția dreptului la un proces echitabil a fost consacrarea acestuia în Constituțiile unor state. Pentru prima dată acest drept a fost consacrat în Constituția SUA, dar nu din momentul adoptării acesteia în 1787, ci odată cu introducerea amendamentelor. În acest sens, Amendamentul VI din Constituția SUA prevede: „În toate cazurile penale acuzatul trebuie să aibă dreptul la o judecată publică rapidă de către un juriu imparțial din statul și districtul unde crima va fi fost comisă, care district va fi fost stabilit în prealabil după preceptele legale; acuzatul trebuie să fie informat cu privire la natura și motivul acuzației; să fie confruntat față în față cu martorii care depun mărturie împotriva lui; să existe o procedură obligatorie pentru a obține martori în favoarea sa și să aibă asistența unui avocat pentru apărarea sa” [263]. După cum s-a remarcat și în literatura de specialitate, după consacrarea acestor prevederi, pe parcursul următorilor două sută de ani nici la nivelul statelor și nici la nivel internațional nu a fost adoptată o normă cu un conținut atât de cuprinzător și totodată atât de abstract care să reflecte esența procesului echitabil [244, p.33].

Ulterior, mai multe țări au reglementat în legea fundamentală drepturi care fac parte din conceptul de proces echitabil. Astfel, în Franța în Declarația Drepturilor Omului și cetățeanului de la 1789 este consacrată prezumția nevinovăției, în Germania, art.102 din Constituția Imperiului German din 1919 proclamă independența și imparțialitatea judecătorilor, Constituția Franceză din 1795 instituie dreptul la apărare și accesul liber la justiție [244, p.34].

În sec. XX devine evidentă tendința de a reglementa la nivel constituțional drepturi care formează instituția procesului echitabil, în acest sens doctrinarul Henc Van Marrseveen menționează că, în prezent în majoritatea covârșitoare a statelor unde există constituții scrise, dreptul la un proces echitabil are valoare constituțională [261, p.105-106].

Cu toate acestea, deși elementele componente ale dreptului la un proces echitabil inițial au fost consacrate la nivel constituțional, noțiunea de judecată echitabilă a fost reglementată pentru

prima dată în art.10 din Declarația Universală a Drepturilor Omului, din 1948 [51], preluată mai târziu în art.14 din Pactul Internațional privind Drepturile Civile și Politice, din 1966 [171], reglementându-se în plus regula potrivit căreia cauzele penale trebuie soluționate „fără întârziere excesivă”.

Principiul dreptului la un proces echitabil a fost extins pentru cauzele penale, cât și pentru cele civile prin prevederile art. 6 parag. 1 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului [44], acesta dobândind astfel o valoare juridică universală, inclusiv europeană, în articulațiile administrării și distribuirii justiției, fără a-și pierde însă valoarea sa morală.

Prin aceste reglementări convenționale și naționale s-a realizat, după cum menționează doctrinarul francez S. Guinchard „juridicizarea echității – original constituită ca valoare morală – și postularea ei într-un criteriu esențial al statului de drept, oferind un model universal sau cu vocație universală al modului de înfăptuire a justiției și, totodată, contribuind la fundamentul constituirii unui fond comun procedural” [254, p.634].

Întrucât noțiunea de proces echitabil nu este definită în cuprinsul nici unui act internațional din cele identificate mai sus, i-a revenit doctrinei și jurisprudenței obligația capitală de a formula o definiție în acest sens și de a identifica regulile minime ale unui proces echitabil.

Din analiza sistematică a doctrinei de specialitate studiate, am constatat că opiniile asupra acestui subiect nu sunt unitare, mai mult decât atât, numeroși cercetători au apreciat ca fiind practic imposibilă formularea unei definiții în acest sens, motiv pentru care ne-am propus să reflectăm cât mai multe păreri, pentru a identifica o formulare cât mai reușită în cele din urmă.

Astfel, autorul francez, Frederic Sudre, citând mai multe hotărâri ale Curții Europene, încearcă să definească esența dreptului consacrat de articolul 6 din Convenție astfel: „Dreptul la un proces echitabil consacră principiul fundamental al preeminenței dreptului într-o societate democratică. Recunoscând dreptului la un proces echitabil un loc „eminent” într-o societate democratică, judecătorul european îl consacră ca unul dintre principiile care constituie structura de bază a ordinii publice europene a drepturilor omului.” [211, p.249] În continuare, autorul menționează că, în sistemul Convenției europene dreptul la un proces echitabil poate fi privit în două sensuri și anume, într-un sens larg (*lato sensu*) și într-unul restrâns (*stricto sensu*).

Lato sensu, el cuprinde toate garanțiile pe care le instituie art. 6, mai exact dreptul oricărei persoane de a fi judecată de un tribunal instituit de lege, independent și imparțial, în mod public, echitabil și într-un termen rezonabil, cu privire la drepturile și obligațiile sale civile sau privitor la orice acuzație în materie penală (paragraful 1); dreptul oricărei persoane acuzate de săvârșirea unei infracțiuni de a fi prezumată nevinovată, până când vinovăția sa va fi legal stabilită (printr-o hotărâre judecătorească rămasă definitivă, paragraful al 2-lea); dreptul oricărui acuzat de a fi

informat cu privire la natura și cauza acuzației ce i se aduce (lit. a), dreptul de a dispune de timpul necesar formulării apărărilor sale (lit.b), dreptul la un apărător ales, sau dacă nu are mijloace materiale suficiente, dreptul de a i se asigura apărarea în mod gratuit de un apărător din oficiu (lit. c), dreptul de a interoga martorii acuzaării și pe cei ai apărării în aceleași condiții, ca expresie a egalității armelor (lit. d), dreptul de a fi asistat de un interpret, dacă nu înțelege și nu vorbește limba în care se desfășoară ședința de judecată (lit. e), paragraful al 3-lea. [211, p.250]

Stricto sensu, conținutul art. 6 este format în primul rând din garanțiile generale înscrise în paragraful 1, care dau substanță dreptului general la un proces echitabil în materie civilă și penală. Aceste garanții sunt de două feluri: explicite, cele vizând legalitatea, independența și imparțialitatea tribunalului, respectiv cerința ca judecata să fie întreprinsă în cadrul unui termen rezonabil, să fie publică și echitabilă, și implicite cele legate de buna desfășurare a procesului pe baza procedurii judiciare, cum ar fi dreptul la o audiere echitabilă (*fair hearing*) cu aspectele sale – prezența la audiere și contradictorialitatea procedurii; accesul la un tribunal; egalitatea armelor; motivarea hotărârilor judecătorești; controlul de plină jurisdicție; dreptul de a nu se autoacuză; dreptul la securitate juridică. [211, p.250]

Un al cercetător francez, însă - J. L. Charrier [251, p. 84-137] – la care se alătură și unii reprezentanți ai doctrinei române, cum ar fi C. Bîrsan [17, p.397-399], preferă o abordare distinctă a acestor garanții, și anume, pe de o parte, cele înscrise în art. 6 parag. 1 - ca dând substanță dreptului general la un proces echitabil în materie civilă și penală și, pe de altă parte, cele înscrise în art. 6 parag. 2 și în art. 6 parag. 3 - ca reprezentând garanții specifice dreptului la un proces echitabil în materie penală. În acest sens, se menționează că, exigențele unui proces echitabil privesc, mai întâi, „drepturile și obligațiile cu caracter civil” și „orice acuzație în materie penală”. În al doilea rând, pentru apărarea drepturilor sale civile și împotriva oricărei acuzații penale, orice persoană are dreptul la un tribunal, adică trebuie să i se recunoască posibilitatea de a se adresa unui tribunal care îndeplinește anumite calități, și anume: este independent și imparțial; substanța acestei garanții este dată de dreptul la un tribunal. În al treilea rând, însuși procesul în care se discută „un drept sau o obligație cu caracter civil” ori o „acuzație în materie penală” presupune existența altor garanții, și anume: caracterul echitabil al procedurii, în sensul Convenției, dezbateră publică a cauzei și desfășurarea procesului „într-un termen rezonabil” [17, p.399].

Cercetătorul britanic J. McBride, [240, p.9] de asemenea nu vine cu o definiție a noțiunii de proces echitabil, ci face trimitere la exigențele care formează conținutul acestui concept, menționând că aceste exigențe necesită a fi separate în două categorii, și anume cele care sunt reglementate expres în art.6 al CEDO (accesul liber la justiție, independența și imparțialitatea

instanței, publicitatea dezbaterilor) și cele care au fost consacrate în jurisprudența Curții Europene ca fiind cerințe derivate din art.6 al CEDO (egalitatea armelor, obligativitatea motivării hotărârii etc.).

Totuși, într-o amplă lucrare consacrată dreptului la un proces echitabil, (*Droit processuel. Droit commun et droit compare du proces equitabile*) elaborată de un colectiv de autori, reprezentanți ai doctrinei europene (S. Guinchard, C. Delicostopoulos, M. Douchy-Oudot, etc.) [255, p.27] s-a formulat o definiție a conceptului analizat, care în viziunea noastră reușește să dezvăluie chintesența acestuia, și anume: „Procesul echitabil este un proces echilibrat între toate părțile, având în echitate un ideal al justiției, posibil de realizat prin respectarea unor garanții.” Echilibrul între părțile procesului nu face altceva decât să trimită la imaginea tradițională a justiției, simbolizată de o balanță cu două platane echilibrate. Autorii citați au avut în vedere în primul rând, considerații de ordin terminologic – echitate, care presupune echilibru și egalitate – reținând astfel ideea de echilibru pentru a explica ceea ce reprezintă astăzi un proces echitabil. S-a spus astfel, că dorința de a-i asigura fiecărui justițiabil un asemenea proces se racordează la noțiunea generală și generică de „garanții fundamentale ale unei bune justiții”, ale căror ilustrări sunt vizibile în caracterul public al dezbaterilor, exigența unui tribunal independent și imparțial, cerința unui termen rezonabil etc.

În literatura de specialitate din România, numeroși autori s-au expus asupra tematicii procesului echitabil și garanțiilor realizării acestuia. Astfel, constituționalistul și procesualistul I. Deleanu menționează că, [54, p.487-488] dreptul la un proces echitabil este un drept procesual sinteză, cuprinzând și articulând toate garanțiile procedurale oferite de art.6 din Convenția Europeană, un drept substanțial fundamental, cu semnificații și implicații proprii. Totodată, autorul subliniază că, dreptul la un proces echitabil se află sub protecția unui virtual control de constituționalitate, cât și a unui posibil control de convenționalitate. Elementele componente *grosso modo* ale procesului echitabil, în viziunea prof. I Deleanu se rezumă la: accesul la justiție, ca unul dintre aspectele dreptului la un tribunal; organizarea și alcătuirea instanței și desfășurarea judecății, pe scurt, buna administrare a justiției; executarea efectivă a hotărârii judecătorești [54 p.488].

Două observații, totuși, țin să facă autorul: prima – dreptul la un proces echitabil interferează cu celelalte drepturi prevăzute de art.6 din Convenție, în raport cu unele dintre acestea echitatea relevându-le semnificația, fiind, să zicem așa, premisa lor explicativă și, totodată, fundamentul lor; sau invers, celelalte drepturi prevăzute de art.6 au a fi valorizate în raport cu echitatea ca „drepturi-condiție” ale acesteia; a doua – ca fenomen specific recurent sistemului convențional, aprecierea echității implică adeseori nu doar verificarea ingerințelor

active sau pasive ale statului în spațiul normelor procedurale, dar și în domeniul reglementărilor substanțiale, mai ales prin punerea în balanță a intereselor urmărite de statul în cauză. Ar fi vorba, mai exact, de raportul rezonabil care trebuie să existe între scopul legitim urmărit și mijloacele folosite pentru atingerea scopului, mai exact, ar fi vorba de „proportionalitate” de „just echilibru”, adică de echitate [54, p.488].

Din cele menționate rezultă că cercetătorul român I. Deleanu percepe dreptul la un proces echitabil ca un concept, care concentrează totalitatea garanțiilor procedurale oferite justițiabililor de art.6 din Convenția Europeană și, corespunzător acestora, de reglementările naționale, primordiale fiind dispozițiile constituționale, și anume: accesul liber la justiție, înfăptuirea justiției doar de către instanțele de judecată, dreptul la apărare, publicitatea dezbaterilor.

Prof. Radu Chiriță, [33, p.234] tratează procesul echitabil prin analiza garanțiilor procedurale generale, fără departajări ale acestora, avându-se în vedere următoarele paliere importante: accesul la justiție, neutralitatea tribunalului, celeritatea procedurii, publicitatea procedurii, egalitatea armelor și garanțiile în materie penală.

Nu în ultimul rând, analizând contribuțiile doctrinarilor M. Udriou și O. Predescu, [220, p.535] se observă, de asemenea, o abordare a procesului echitabil, prin tratarea exigențelor CEDO în materia echității procedurii, fără o clasificare a garanțiilor rezultate din textele acestui act internațional.

În viziunea cercetătoarei în domeniul drepturilor fundamentale ale omului, Raluca Miga-Beșteliu, [20, p.146] dreptul la un proces echitabil este dreptul care prin afirmarea sa asigură legătura între drepturile omului și statul de drept, caracterizat prin eliminarea arbitrariului și domnia legii, putând fi definit ca ansamblul garanțiilor procedurale care permit punerea în valoare a majorității drepturilor protejate prin instrumentele internaționale.

Doctrinarul român M. Damaschin, [48, p.30] în una din lucrările sale consacrate dreptului la un proces echitabil în materie penală, definește procesul echitabil ca fiind un principiu de aplicare atât în ceea ce privește organizarea justiției (mai ales în considerarea exigenței independenței judecătorilor), cât și cu privire la funcționarea justiției (prin asigurarea liberului acces, a publicității, contradictorialității și dublului grad jurisdicțional). Autorul subliniază că, principiile generale ale organizării și funcționării justiției sunt un set de reguli esențiale, prevăzute în Constituție și în anumite legi organice, care formează fundamentul organizării justiției, în scopul asigurării funcției acesteia – soluționarea litigiilor apărute între subiectele de drept sau rezolvarea cererilor acestora în condițiile legii – pentru protecția persoanelor față de manifestările abuzive ale autorităților publice și salvagardarea, prin mijloace specifice, a ordinii

de drept. Consacrarea și respectarea acestor reguli determină cristalizarea și fundamentarea unei activități jurisdicționale care, prin vocație și finalitate, trebuie să culmineze cu rostirea dreptului.

În lumina acestor considerații nu putem să trecem cu vederea opinia unor notorietăți a constituționalismului românesc – I. Muraru și E. S. Tănăsescu – care consideră că, dreptul la un proces echitabil este un principiu fundamental de realizare a justiției, alături de principiile legalității, bunei administrări a justiției, liberului acces la justiție, publicitatea procesului, imparțialitatea judecătorului, respectiv proporționalitatea în aplicarea sancțiunilor [160, p.588].

Pe aceeași linie de gândire, dar într-un aspect generalizator, constituționalistul T. Drăganu [65, p.290] analizând conceptul statului de drept ne atrage atenția asupra unui element component al acestuia – organele de jurisdicție a căror activitate trebuie să fie îndreptată spre respectarea drepturilor și libertăților inerente naturii umane. Drept urmare, dreptul la un proces echitabil reprezintă un element structural esențial al statului de drept, prin necesitatea aplicării de către autorități a principiului preeminenței dreptului. În acest sens, conceptul de stat de drept implică, în mod inevitabil, luarea în discuție a cerinței respectării drepturilor fundamentale și, implicit, a caracterului echitabil al procedurilor judiciare.

În literatura de specialitate din Federația Rusă, de asemenea, au fost exprimate multiple opinii vis-a-vis de conceptul și exigențele procesului echitabil. În acest sens, doctrinarul M. L. Āntin, în una din lucrările sale consacrate garanțiilor drepturilor omului în cadrul unui proces penal, menționa: „Convenția Europeană a Drepturilor Omului edifică dreptul la un proces echitabil ca o construcție ce cuprinde trei blocuri separate de drepturi, recunoscute tuturor persoanelor – accesul la justiție, din care derivă cerințe legate de independența și imparțialitatea instanței, publicitatea dezbaterilor, termenul rezonabil de examinare a cauzelor; prezumția de nevinovăție; și drepturi procesuale recunoscute persoanelor ce sunt învinuite de săvârșirea unor infracțiuni” [250, p.169].

Malășeva Iu. V. prin noțiunea de proces echitabil înțelege ansamblul condițiilor consacrate de legislație, respectarea fără abateri a cărora asigură protecția drepturilor omului, garantate prin legislația națională și internațională, în cadrul examinării și soluționării unui proces în fond, precum și pronunțării unei hotărâri legale și întemeiate [241, p.60].

Goncearov P., judecător ad-hoc la CtEDO, menționează, [236] că verificând respectarea dreptului la un proces echitabil este indispensabil de a delimita garanțiile expres stabilite în art.6 al Convenției și garanțiile care nu sunt reglementate, dar recunoscute de jurisprudența Curții, cum ar fi: respectarea principiului contradictorialității dezbaterilor judiciare, egalitatea părților în proces, dreptul la prezentarea și administrarea echitabilă a probelor, dreptul la o hotărâre judecătorească motivată și altele. Autorul menționează, de asemenea, că garanțiile neincluse în

art.6 pot fi limitate, fapt care nu va duce la încălcarea art.6 a Convenției, Curtea urmând să determine dacă, a fost sau nu a fost respectat caracterul echitabil al procesului. De asemenea, apreciind interesele diferite și valorile protejate, Curtea decide, dacă restricționarea acestor drepturi a fost proporțională cu obiectivele urmărite de legiuitor prin legea adoptată. În unele cazuri, violarea garanțiilor nereglementate expres prin art.6 al Convenției, poate fi recunoscută drept încălcare a dreptului la un proces echitabil. În acest fel, conceptul de proces echitabil are un conținut mult mai cuprinzător, decât dispune art.6 al CEDO [236].

În doctrina procesuală rusă, dreptul la un proces echitabil a fost analizat în profunzime și de către cercetătorul S. F. Afanasiev, care menționează în teza sa de doctorat consacrată acestei tematici [231, p.152] că, acest drept îmbină două aspecte: instituțional (independența, imparțialitatea, competența instanței, termenul de acordare a împuternicirilor necesare) și procesual (publicitatea dezbaterilor, contradictorialitatea și egalitatea părților, termenul rezonabil de examinare a cauzei etc.). Totodată, în contextul jurisprudenței CtEDO, autorul evidențiază nu două, ci patru aspecte, care formează conținutul conceptului de proces echitabil printre care se numără aspectul organic, instituțional, procesual și un grup de elemente cu caracter special (caracteristice doar procesului penal) [231, p.155]. Aspectele organice și instituționale se referă la organizarea și funcționarea sistemului judecătoresc, celelalte două categorii privesc însă garanțiile procesuale ale părților în proces.

Necesită a fi prezentată și opinia doctrinei Camila Suleimanova, [246, p.118] care menționează că relațiile sociale evoluează, făcându-și apariția noi categorii de raporturi între subiecții de drept, raporturi care ajung în cele din urmă să fie reglementate de state părți la CEDO. Apariția unor noi instituții juridice de drept material sau modificarea celor existente influențează și asupra procesului de realizare a justiției. Ordinea de examinare a dosarelor, procedura de judecată se modernizează în corespundere cu noile realități, respectiv și conținutul conceptului de proces echitabil în jurisprudența CtEDO se extinde, suferind transformări constante. Autoarea, prezintă ca exemplu pătrunderea tot mai pregnantă a tehnologiilor IT în procesul de judecată, chiar de la etapa depunerii cererii de chemare în judecată, prognozând că în curând Curtea va fi solicitată să se pronunțe, cu privire la respectarea principiului accesului liber la justiție pe asemenea dosare sau egalitatea părților în proces. Prin aceste argumente, C. Suleimanova tinde să convingă că nu putem aborda conceptul de proces echitabil ca un conglomerat de garanții strict determinate prin art.6 al Convenției, precum și prin hotărârile Curții. Valoarea inestimabilă a dreptului la un proces echitabil pentru oricare justițiabil se exprimă anume prin faptul că acesta are un caracter flexibil fiind în pas cu noile tendințe și abordări consacrate de legislația contemporană.

Problematica dreptului la un proces echitabil și a garanțiilor care îl compun a fost abordată și în literatura de specialitate din RM, mai puțin însă de către constituționaliști. Cu toate acestea, prof. Ion Guceac, personalitate recunoscută în domeniul dreptului constituțional, în una din lucrările sale consacrate garantării liberului acces la justiție (*Garantarea liberului acces la justiție prin prisma art.6 din Convenția Europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale*) menționa că: „Dreptul la un proces echitabil presupune posibilitatea de adresare în instanța de judecată care corespunde anumitor standarde din domeniul drepturilor omului. În același timp, nu trebuie să uităm că un proces judiciar poate fi echitabil numai în cazul în care judecătorii instanței sunt independenți de puterea judecătorească” [79, p.97]. Desfășurând subiectul analizat constituționalistul I. Guceac, evidențiază: „Convenția Europeană asigură două tipuri de garanții: a) drepturile materiale și b) drepturile procesuale. De menționat că drepturile procesuale în calitatea lor de garanții ale liberului acces la justiție sunt chemate să confere eficiență drepturilor materiale” [79, p.97].

O lucrare de o importanță incontestabilă în materia dreptului procesual penal actual, care tratează și problematica garanțiilor dreptului la un proces echitabil este cea elaborată de un grup de autori, printre care – M. Poalelungi, I. Dolea, T. Vizdoagă etc. cu denumirea *Manualul judecătorului pentru cauze penale* [180]. În cadrul acestei cercetări, în categoria garanțiilor juridice ale unui proces echitabil, sunt incluse: accesul la justiție, dreptul la apărare, dreptul la tăcere, prezumția nevinovăției, termenul rezonabil de examinare a cauzei, publicitatea procesului penal, oficialitatea procesului penal, calitatea actului de justiție, *non bis in idem*, dreptul la un nivel dublu de jurisdicție în materie penală și contradictorialitatea procesului penal [180, p. 23-104]

Totodată, în calitate de reprezentant atât al doctrinei, cât și jurisprudenței autohtone în materie penală, M. Poalelungi, analizând conceptul de acces liber la justiție, menționează că, procesul echitabil, presupune dreptul fiecărui individ la examinarea acuzațiilor în materie penală, îndreptate împotriva sa, de către un magistrat investit de lege cu atribuții speciale în acest sens [181, p. 23-33].

De asemenea, garanțiile procesului echitabil, constituie subiect de discuție și în cadrul *Manualului judecătorului pentru cauze civile* [182] editat în rezultatul contribuției a numeroși cercetători și practicieni în domeniul justiției, cum ar fi: Poalelungi M., Filincova S., Sîrcu D. etc. Astfel, Titlul I al acestei lucrări, intitulat *Garanțiile juridice ale unui proces echitabil*, elaborat de către M. Poalelungi și V. Pârlog, oferă o analiză detaliată a exigențelor care în conformitate cu art.6 din CEDO formează conținutul conceptului de proces echitabil. În acest context, autorii relevă că, „ideile de echitate și justiție operante într-o societate democratică

denotă faptul că este inimaginabil de a garanta dreptul de acces la o instanță, care nu satisface *per se* garanțiile de bază ce fundamentează nucleul protecției drepturilor individuale. Mecanismul de garantare al Convenției europene vizează protecția unor drepturi efective și concrete, și nu a unor drepturi teoretice și iluzorii. Astfel, este insuficient ca statele să autorizeze accesul la justiție neîngrădit, în virtutea obligațiilor pozitive ce le revin, ele sunt ținute să asigure că un tribunal îndeplinește anumite calități și satisface anumite exigențe pentru a putea fi considerat o instanță de jurisdicție în sensul normei internaționale, accesul la care este determinant în restabilirea drepturilor încălcate” [182, p.13-14].

Un alt reprezentant al sistemului judecătoresc, magistratul Oleg Sternioală, în unul din articolele sale - *Dreptul la un proces civil echitabil prin prisma precedentului judiciar* - evidențiază că, acest concept denotă un caracter complex și implică interacțiunea organică a mai multor drepturi-garanții de ordin procedural: acces la justiție, egalitatea de arme, publicitatea procesului, termenul rezonabil, independența instanței, instanța investită de lege – veritabili indici, parametri reali și concreți de măsurare a gradului în care actul de justiție își atinge finalitatea [208, p.27].

Tânărul cercetător E. Cațaveică, într-un studiu consacrat caracterului echitabil al satisfacției acordate de către CtEDO, menționează că, un proces judiciar, în general, sau un act judecătoresc în particular, este echitabil nu atunci când, pur și simplu, repară un prejudiciu deja existent, ci atunci când, suplimentar compensării, creează condițiile necesare pentru a evita o încălcare similară pe viitor [26, p.73].

Într-o publicație intitulată *Dimensiunea dreptului la un proces echitabil*, autorul (Dan Sârbu) subliniază că, procesul de definire a instituției juridice a „procesului echitabil”, determinarea naturii juridice a acesteia comportă valențe dificil de stabilit, în sensul că este atât de complexă în conținut și implică atât de multe obligații pentru state, încât este imposibil de spus dacă persoana de drept privat titulară a acestui drept beneficiază de un drept sau de o libertate, dacă este un drept absolut ori un drept relativ, dacă obligația este una negativă ori una pozitivă sau dacă obligația impusă statului este o obligație de rezultat ori de mijloace. Sigur că, privite în individualitatea lor, dreptul de acces la justiție, dreptul la o instanță independentă și imparțială, dreptul la o procedură contradictorie, dreptul la asistență juridică și celelalte, care se includ în largă noțiune de „drept la un proces echitabil”, pot face obiectul unor astfel de valențe, însă o precizare generală cu privire la întreg conținutul acestuia nu poate fi formulată [203, p.38-39]. După o analiză pertinentă a elementelor procesului echitabil, totuși, autorul conchide: În esența sa, dreptul la un proces echitabil este un drept fundamental al persoanei, căruia îi

corespunde obligația corelativă a statului ce constă în abținerea de la orice mijloace sau forme de îngădire a exercițiului acestui drept [203, p.40].

În același context, al evidențierii trăsăturilor definitorii caracteristice procesului echitabil, s-a impus articolul elaborat de către C. Olteanu, *Dreptul la un proces echitabil – garant al libertății individuale și siguranței persoanei* [169]. Cercetătorul abordând conceptul de libertate individuală prin prisma procesului echitabil, nu se rezumă la o definiție a acestuia din urmă, ci încearcă a elucida conținutul acestui drept în baza prevederilor Convenției Europene și formulează garanțiile, inclusiv constituționale de asigurare plenară a dreptului la un proces echitabil ca drept fundamental al unui stat de drept, subliniind că printre aceste garanții se înscriu: accesul liber la justiție; soluționarea procesului de către un „tribunal independent și imparțial, stabilit prin lege”; recunoașterea și facilitarea dreptului la apărare; posibilități procesuale în principiu egale pentru părțile din proces, indiferent de calitatea lor; motivarea hotărârii, pentru ca justițiabilul, pe de o parte, să rămână convins că procesul său a fost echitabil și, pe de altă parte, el să poată cere îndreptarea greșelilor săvârșite de instanță, prin exercitarea căilor de atac; publicitatea dezbaterilor, examinarea cauzei într-un termen rezonabil [169, p.38-39].

Pe același fâgaș, al garanțiilor procesului echitabil, se înscrie și articolul elaborat de către cercetătoarea Țurcan Ol. - *Accesul liber la justiție – reglementare normativă și interpretare conceptuală* - care menționează că, dreptul la un proces echitabil poate fi definit drept ansamblul garanțiilor procedurale care permit valorificarea celorlalte drepturi și libertăți fundamentale [218, p. 319]. Din punct de vedere temporal, autoarea susține că dreptul la un proces echitabil acoperă nu numai perioada de desfășurare a unui proces, ci și perioada anterioară (recunoașterea dreptului de acces la un tribunal) și ulterioară (dreptul de a obține o hotărâre judecătorească cu caracter obligatoriu și care se va bucura de autoritatea lucrului judecat și dreptul de a obține executarea hotărârii).

O analiză amplă a garanțiilor explicite și implicite a procesului echitabil o prezintă coautorii Ina Odinoakaia și Dorin Corceac în articolul *Reglementări internaționale privind dreptul la un proces echitabil*. În alegațiile acestor autori se evidențiază că, analizând aplicabilitatea art.6 la diverse etape ale procesului se observă că garanțiile instituite în acesta nu se aplică exclusiv procedurii judiciare, acestea extinzându-se asupra etapelor ei precedente și următoare. În sensul Convenției, scopul art.6 nu poate fi atins printr-o interpretare restrictivă. Din acest motiv, dreptul la un proces echitabil trebuie să fie raportat la o societate democratică [168, p.141].

În unele lucrări științifice publicate în RM se menționează aspectul reflectării dreptului la un proces echitabil în legislația moldovenească. În acest sens, doctrinara T. Vîzdoagă constată în

lucrarea sa *Dreptul la un proces echitabil și accesul la justiție* [226, p.28-30] că multe dintre corelările și precizările efectuate de legislația penală și procesual penală în ultimii ani, au fost determinate de crearea condițiilor favorabile realizării dreptului la un proces echitabil și asigurării accesului liber la justiție. Inserarea expresă a unor așa reguli cum ar fi: dreptul fiecărei persoane de a fi informată cu privire la natura acuzației aduse împotriva sa, controlul autorității judiciare asupra măsurilor de constrângere aplicate, termenul rezonabil în care trebuie să se statueze asupra acuzației, echilibrul procesual al părților etc., în Codul de procedură penală, menționează autoarea, este indispensabilă, deoarece procesul echitabil constituie o garanție a principiului legalității, iar termenul rezonabil – o garanție a faptului că justiția, în calitate de serviciu public, asigură apărarea drepturilor și libertăților cetățenilor, cu eliminarea oricăror tergiversări [226, p.28].

În aceeași ordine de idei se înscrie și articolul elaborat de către doct. în dr., conf. univ. Al Barbăneagră – *Perfecționarea legislației penale – garant al dreptului la un proces echitabil* – [6, p.31-34] care subliniază că deși au fost operate modificări importante în legislația penală, totuși, există și lacune, cum ar fi faptul că, există „suficient de multe componente de infracțiuni a căror latură obiectivă nu este formulată clar sau este formulată prea vag de către legiuitor, iar conținutul și caracterul agravantelor nu sunt concretizate și definite în deplinul sens al acestui concept. Or, dreptul la un proces echitabil include și necesitatea de a concretiza noțiunile și de a exclude la maximum interpretarea sinonimică sau conotațiile ce permit interpretări de acest tip.”

Aceste deficiențe ale legislației penale au fost remarcate și în practica Curții Constituționale a RM. Astfel, prin Hotărârea CC nr.22 din 1.10.2018 [96] s-a menționat:

„52. Așadar, în lipsa unor repere fixe, inclusiv normative, calificarea urmărilor prejudiciabile ale infracțiunii ca fiind „urmări grave” se face la discreția celor care aplică legea penală, justițiabilul aflându-se într-o stare de insecuritate juridică.

53. Rezumând cele enunțate supra, Curtea conchide că prevederile articolului 328 alin. (3) lit. d) din Codul penal sunt formulate de o manieră imprecisă și neclară și le conferă autorităților care le aplică o marjă excesivă de discreție. Prin urmare, ele nu îndeplinesc standardul calității legii penale, fiind contrare articolelor 1 alin. (3) și 22, coroborate cu articolul 23 alin. (2) din Constituție.

54. Totuși, Curtea menționează că, deși a constatat neconstituționalitatea articolului 328 alin. (3) lit. d) din Codul penal, acest fapt nu împiedică Parlamentul să precizeze întinderea și conținutul acestei agravante. De altfel, simpla eliminare a lit. d) din alin. (3) al articolului 328 din Codul penal ar putea să nu ofere o protecție adecvată valorilor sociale ocrotite de legea penală atunci când prin excesul de putere sau depășirea atribuțiilor de serviciu se atentează la

viața și sănătatea persoanei, precum și în cazul în care se provoacă prejudicii materiale semnificative. Astfel, având în vedere faptul că sarcina de a reglementa gravitatea vătămării rezultate din comiterea unei fapte penale îi revine legislatorului, Curtea consideră necesar să emită o Adresă către Parlament în vederea stabilirii în legea penală, în mod expres și cu exactitate, a urmărilor care pot fi calificate drept „urmări grave” în contextul infracțiunii de exces de putere sau de depășire a atribuțiilor de serviciu.”

În ultimii ani, cercetările științifice dedicate dreptului la un proces echitabil se axează tot mai mult pe acele derapaje care se constată în practica judiciară și care au atras un număr impunător de condamnări la CtEDO. Astfel, într-o lucrare intitulată *Considerații privind respectarea dreptului la un proces echitabil în Republica Moldova*, [215, p.273-277] autorul D. Timciuc, referindu-se la garantarea dreptului la un proces echitabil în țara noastră, menționează că aceasta se înfăptuiește printr-o serie de prevederi constituționale, cum ar fi: art.20 – Accesul liber la justiție, art.21 – Prezumția de nevinovăție, art.26 – Dreptul la apărare etc. Prin consfințirea constituțională a unor astfel de drepturi, menționează autorul, RM și-a onorat obligațiunea de garantare a dreptului la un proces echitabil. Lucrurile stau însă total diferit când intenționăm să vorbim nu despre garantarea, ci despre respectarea acestei valori fundamentale de către autoritățile statului nostru [215, p.273]. În continuare autorul analizează cauzele care determină încălcarea dreptului la un proces echitabil, evidențiind printre altele: serviciile necalitative prestate de către avocați, în special în cazul avocaților din oficiu, neadmiterea probatoriului la solicitarea inculpatului, gradul înalt de coruptibilitate ce persistă în sistemul judecătoresc și afectează imparțialitatea judecătorilor, influența politică din partea partidelor aflate la guvernare, care periclitează independența sistemului judecătoresc, precum și alte cauze [215, p.275-277].

Despre deficiențele care afectează realizarea dreptului la un proces echitabil se vorbește și în unele studii sau rapoarte elaborate de organizații neguvernamentale și experți în domeniu, care efectuează o analiză profundă a impedimentelor în calea realizării accesului la justiție și a procesului echitabil. Astfel, în anul 2011 Asociația Promo-Lex elaborează un raport consacrat situației drepturilor omului în RM, în cadrul căruia un capitol este intitulat *Accesul liber la justiție, dreptul la un proces echitabil și prezumția nevinovăției*. [77, p.31-42] Autorii acestui capitol (V. Gribincea și N. Hriptievski) subliniază că, „deși legislația R. Moldova garantează accesul la justiție, echitatea procedurilor judiciare și prezumția nevinovăției, în practică aceste drepturi sunt frecvent încălcate. Nerespectarea legislației se datorează mai multor factori, în special corupției și pregătirii insuficiente a judecătorilor, sensibilității lor excesive față de

realitățile politice, practicilor judecătorești neuniforme, precum și eforturilor insuficiente ale organului de autoadministrare judecătorească” [77, p.31].

Tributar instituției procesului echitabil este și documentul de politici elaborat de către Centrul de Resurse Juridice (CRJM) în anul 2014, intitulat *Mecanismul de reparare a prejudiciului cauzat prin încălcarea termenului rezonabil - este oare acesta eficient?* În cadrul acestui document autorii (V. Gribincea, I. Guzun și Il. Chirtoacă) menționează că, „rezultatele analizei practicii judiciare efectuată de CRJM trezește dubii în ceea ce privește eficiența mecanismului de compensare a prejudiciului cauzat prin încălcarea termenului rezonabil. Există probleme serioase referitoare atât la viteza cu care sunt examinate acțiunile intentate în temeiul Legii nr. 87, cât și la calitatea motivării hotărârilor judecătorești și mărimea compensațiilor acordate cu titlu de prejudiciu material și moral. De asemenea, cheltuielile pentru asistență juridică sunt de regulă puse integral sau în cea mai mare parte pe umerii reclamanților, chiar dacă acțiunea este admisă integral, iar implicarea avocatului nu pare a fi excesivă” [78, p.6]. Realizând o cercetare minuțioasă a modului în care se acordă despăgubirile pentru nerespectarea termenului rezonabil de către instanțele de judecată și identificând numeroase abateri la acest capitol, realizatorii documentului de politici recomandă „schimbarea procedurii de acordare a compensațiilor pentru încălcarea termenului rezonabil după cum urmează: a) Ministerul Justiției acordă compensațiile în baza unei grile similare celei folosite de CtEDO; b) decizia Ministerului Justiției poate fi contestată direct la CSJ, care va emite soluția irevocabilă în cazul respectiv” [78, p.17].

Îngrădiri ale dreptului la un proces echitabil au fost constatate și în *Raportul privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2016: Dreptul la un proces echitabil*, [192] elaborat de Avocatul Poporului. În cadrul acestui raport, sunt scoase în evidență mai multe deviații de la regula caracterului echitabil al procesului, printre care: periclitarea accesului liber la justiție ca urmare a neexecutării titlurilor executorii; depășirea termenelor rezonabile de examinare a cauzelor în rezultatul amânărilor nejustificate a ședințelor de judecată; violarea dreptului la apărare prin calitatea nesatisfăcătoare a asistenței juridice prestate de către avocați, nerestituirea actelor în original prezentate la solicitarea avocaților, neinformarea clientului despre acțiunile întreprinse, refuzul oficiilor teritoriale ale Consiliului Național pentru Asistență Juridică Garantată de Stat de a acorda asistență juridică de stat; încălcarea prezumției nevinovăției prin publicarea de informații referitoare la mersul unui proces prin care este sugerată vinovăția unei persoane fără ca în acest sens să existe o decizie prealabilă a unei instanței competente. De asemenea, Avocatul Poporului, subliniază că pe parcursul anului 2016, RM a suferit mai multe condamnări la CtEDO, fiind invocată în majoritatea cazurilor anume

încălcarea dreptului la un proces echitabil. Astfel, Curtea a constatat probleme legate de respingerea nemotivată a unui argument esențial pentru cauză, respingerea nemotivată a solicitării de a verifica autenticitatea unui document pretins fals, condamnarea în baza probelor obținute prin provocare, condamnarea fără a audia direct martori cruciali pentru cauză, constatarea vinovăției unei persoane care nu a fost implicată în proces, casarea neregulamentară a unei hotărâri judecătorești irevocabile, acordarea compensațiilor insuficiente pentru casarea neregulamentară a unei hotărâri judecătorești irevocabile [192].

Dificultățile precizate încă la începutul acestei cercetări, legate de definirea conceptului de proces echitabil își au obârșia în evoluția pe care au cunoscut-o garanțiile procedurale, de la opera instanțelor britanice și americane (sistemul common law) la interpretarea dată ulterior de Curtea Europeană (de Comisie, până în anul 1998) – raportată tangențial și la specificitățile sistemului continental - prin intermediul jurisprudenței sale în materie. În adevăr, după cum subliniază cercetătorul român Roghină G. „numai prin intermediul articolului 6 al Convenției Europene a Drepturilor Omului noțiunea de «proces echitabil» a intrat în patrimoniul juridico-procesual al statelor Europei continentale. Este vorba de un aport al common law în care noțiunea își are originea” [201, p.6].

În pofida acestei dificultăți rezultate din confluența a două sisteme juridice destul de diferite – sistemul continental și cel anglo-saxon –, situația justițiabililor, din punct de vedere practic, nu este afectată, ci dimpotrivă favorizată, iar acest lucru se datorează în primul rând principiului - constant aplicat de Curte în jurisprudența sa - asigurarea drepturilor de-o manieră „efectivă și concretă”, și nicidecum „iluzorie și pur teoretică” [201, p.6].

Așadar, toate constatările evidențiate până acum, ne determină să venim cu propria formulare a conceptului de proces echitabil, care în viziunea noastră reprezintă *un principiu fundamental, de ordine publică, menit să asigure echilibrul procesual al părților și legalitatea procedurii prin respectarea unor garanții care presupun accesul liber la justiție, caracterul public al dezbaterilor, derulate în limitele termenului rezonabil, de către o instanță independentă și imparțială, instituită prin lege, cu asigurarea dreptului la apărător și pronunțarea unei hotărâri motivate, a cărei realizare este garantată prin dreptul de a cere executarea silită.*

Dincolo de sfera restrânsă proprie oricărei definiții, procesul echitabil este însă o realitate vie, ilustrată permanent la nivel european de o jurisprudență abundentă a Curții Europene, dar și la nivel național, constituind subiect de discuții atât pentru doctrină, cât și pentru practica judiciară.

Realizând o succintă prezentare a literaturii de specialitate, consacrată tematicii procesului echitabil, în special conceptului de proces echitabil, garanțiilor care dau conținut și esență dreptului la un proces echitabil, precum și aspectelor legate de respectarea acestui drept în RM, nu putem să nu relevăm faptul, că preocupările constante ale doctrinei, dar și ale societății civile pentru acest subiect sunt justificate și întemeiate pe un vast sistem de norme juridice, care interferând între ele asigură instituirea exigențelor fundamentale care reprezintă temelia unui proces echitabil, norme care în mare parte au valoare constituțională.

Constituția RM deși nu reglementează ca atare dreptul la o justiție echitabilă, oferă prin mai multe din dispozițiile sale repere pentru identificarea elementelor componente ale unui proces echitabil. Aceste elemente „rezultă” din interpretarea sistematică a dispozițiilor constituționale. Art. 20 alin.(1) din Constituție care proclamă, că „orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime.” [42] Justiția, arată art. 115, alin.(1) din Constituție – se înfăptuiește prin Curtea Supremă de Justiție, prin curțile de apel și prin judecătorii. Judecătorii instanțelor judecătorești sunt independenți, imparțiali și inamovibili, stipulează art.116 al.1 din legea fundamentală. Ședințele de judecată sunt în principiu publice (art.117), iar dreptul la apărare este garantat (art.26). Împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate pot exercita căile de atac, în condițiile legii (art.119). Din cele menționate, rezultă că sunt precizate constituțional condițiile minime pentru o justiție echitabilă, condiții care trebuie întregite cu cele ale unor legi organice referitoare la organizarea și funcționarea instanțelor judecătorești, precum și la ordinea desfășurării proceselor de judecată.

Estimând dispozițiile legii supreme referitoare la exigențele unui proces echitabil, constatăm că ele sunt concepute și structurate distinct, comparativ cu prevederile CEDO. Ele sunt cuprinse în diferite capitole ale Constituției sau fac parte din cuprinsul unor legi organice (spre exemplu, dreptul la examinarea cauzei într-un termen rezonabil nu este reflectat de Constituție, ci de către codurile de procedură). Conținutul drepturilor reglementate de legiuitorul nostru, sub unele aspecte, este puțin diferit de acela al prevederilor Convenției, de aici decurgând și unele interpretări eronate, cum ar fi situația în care procesul echitabil este echivalat cu principiul accesului liber la justiție, or o asemenea echivalare este cel puțin eronată, din moment ce liberul acces la justiție poate fi luat în considerare, în spiritul Convenției, ca fiind o garanție preliminară desfășurării unui proces echitabil. În acest sens, în literatura de specialitate s-a menționat că un proces poate fi caracterizat ca fiind echitabil dacă se constată îndeplinirea a trei elemente: accesul liber la justiție, asigurarea unui set de garanții relative la desfășurarea oricărui proces și, în materie penală, existența unor garanții specifice [258, p.18]. Respectiv, nu putem

vorbi de un proces echitabil atunci când fiind asigurat accesul la justiție, a fost încălcat dreptul la apărare sau nu s-a asigurat publicitatea dezbaterilor ori sentința nu a fost motivată etc.

Pe aceeași linie de gândire este și Curtea Constituțională a RM care prin Hotărârea nr.14 din 15.11.2012 [97] a statuat:

„62. În contextul celor elucidate, Curtea reține că accesul la justiție, ca un aspect inerent al dreptului la un proces echitabil, nu poate fi perceput în lipsa garanțiilor impuse de art.6 pct.1 din Convenția Europeană, garanții la care se poate renunța numai în măsura invocată supra.”

În esența sa, accesul liber la justiție, ca și dreptul la un proces echitabil, este un drept fundamental al individului, căruia îi corespunde obligația corelativă a statului ce constă în abținerea de la orice mijloace sau forme de îngrijire a exercițiului acestui drept. Modalitățile concrete de manifestare ale obligației generale de abstențiune ale statului sunt multiple, dar acestea nu sunt echivalente cu măsurile pe care trebuie să le întreprindă statul în vederea realizării unei justiții echitabile, justiție care finalizează odată cu stabilirea adevărului, triumful dreptății, precum și executarea hotărârii și nicidecum prin înlăturarea impedimentelor la declanșarea procesului.

În acest context, în viziunea noastră art.20 al Constituției RM, cu denumirea *Accesul liber la justiție* necesită o reabordare sub aspectul conținutului său în vederea asigurării la nivelul exigențelor moderne nu doar a dreptului la un tribunal, ci și a altor garanții prevăzute de art.6 CEDO care împreună alcătuiesc conceptul de proces echitabil.

De altfel, în doctrină s-a subliniat [127, p.60] că, maniera în care Convenția Europeană a Drepturilor Omului este percepută și aplicată de diversele jurisdicții naționale depinde fundamental de modul în care ea a fost introdusă în dreptul național, precum și, în unele state, de modul în care jurisdicția constituțională stabilește coordonatele acestei relații.

Receptarea Convenției de către dreptul național, în general, și de către dreptul constituțional, în special, dobândește anumite particularități în funcție de regimul acordat tratatelor internaționale de către fiecare stat-parte. În funcție de locul pe care statul îl rezervă Convenției în dreptul intern, aceasta își dezvoltă valențele, desăvârșindu-și-le în cursul aplicării sale, îndeosebi de către jurisdicțiile naționale.

Instituirea prin Constituție a obligației de interpretare a dreptului intern, inclusiv a normelor din legea fundamentală referitoare la drepturile omului, în lumina normelor internaționale la care statul nostru este parte, duce la stabilirea valorii constituționale a acestor tratate în dreptul intern. Învățarea cu forță constituantă a tratatelor internaționale din materia drepturilor omului la care RM este parte se înscrie în ceea ce doctrina a numit „bloc de constituționalitate” [161, p.27-30]. Acest concept, de fapt reunește toate izvoarele de drept care,

prin conținutul lor, definesc, în sensul material, dreptul constituțional, elemente care se structurează în funcție de ierarhia izvoarelor de drept din cadrul sistemului juridic, ne reprezentând o valoare normativă, fiind vorba de o concepție eclectică. Întrucât în cadrul blocului de constituționalitate forța juridică a normelor este diferită, este important a stabili rangul normelor internaționale convenționale referitoare la drepturile omului. În dreptul nostru, Constituția conferă Convenției forță supralegislativă și infraconstituțională. Având în vedere acest cadru constituțional, judecătorul național este și rămâne pe deplin responsabil în aplicarea directă și uniformă a Convenției, devenind un element-cheie în asigurarea protecției juridice a drepturilor omului.

Cu toate acestea, în viziunea noastră, direcția pe care s-a înscris legiuitorul constituant, de aliniere la reglementările europene în materia drepturilor omului, necesită a fi confirmată și prin completarea Constituției cu principiile consacrate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CtEDO) privitoare la dreptul la un proces echitabil și la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil. O asemenea revizuire a legii fundamentale va constitui o premisă pentru lărgirea garanțiilor constituționale și instituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale, obiectiv determinat de evoluția democrației constituționale, de necesitatea corelării dispozițiilor Legii fundamentale privitoare la drepturile și libertățile fundamentale cu prevederile Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale.

1.2. Reglementarea dreptului la un proces echitabil în sistemul instrumentelor internaționale de protecție a drepturilor omului

Consacrarea dreptului la un proces echitabil în plan internațional s-a realizat prin intermediul celor mai importante instrumente juridice de garantare a drepturilor omului, fie tratate internaționale universale cu valoare generală ori specializate, fie tratate regionale cu valoare generală ori specializate.

Astfel, potrivit art.10 din *Declarația Universală a Drepturilor Omului* [51] „orice persoană are dreptul în deplină egalitate la audierea echitabilă și publică a cauzei sale de către un tribunal independent și imparțial, care va hotărî, fie asupra drepturilor și obligațiilor sale, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații în materie penală îndreptată împotriva sa”, iar art.11 alin.(1) consacră faptul că „orice persoană acuzată de un delict este prezumată nevinovată, până când vinovăția sa a fost stabilită în mod legal în cursul unui proces public, în care i-au fost asigurate toate garanțiile necesare apărării sale”.

Aceste prevederi trebuie corelate, în opinia noastră, cu dreptul oricărei persoane la un recurs efectiv în fața jurisdicțiilor, drept consfințit de art.8 al Declarației potrivit căruia „orice

persoană are dreptul la un recurs efectiv în fața jurisdicțiilor naționale competente, împotriva actelor care încalcă drepturile fundamentale care îi sunt recunoscute prin Constituție sau prin alte legi”. [51] Acest drept poate fi considerat similar conceptelor românești actuale de „acces liber la justiție” și de „universalitate a drepturilor”.

În cuprinsul *Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice* [171], la art.14 al.1 se menționează că „orice persoană are dreptul ca litigiul în care se află să fie examinat în mod echitabil și public de către un tribunal competent, independent și imparțial, stabilit prin lege, care să decidă asupra contestărilor privind drepturile și obligațiile sale cu caracter civil”. Tot în cuprinsul aceluiași alineat sunt enumerate limitativ excepțiile de la audierea publică a cauzelor.

Alineatul (2) al aceluiași articol enunță principiul prezumției de nevinovăție aplicabil în materie penală.

Garanțiile speciale minime în materie penală, recunoscute oricărei persoane acuzată de comiterea unei infracțiuni, sunt enumerate în cuprinsul alin.(3) al art.14. Acestea sunt următoarele: 1) să fie informată în cel mai scurt termen, într-o limbă pe care o înțelege, și în mod detaliat, despre natura și motivele acuzației ce i se aduce; 2) să dispună de timpul și de înlesnirile necesare pregătirii apărării sale și să comunice cu apărătorul pe care și-l alege; 3) să fie judecată fără o întârziere excesivă; 4) să fie prezentă la proces și să se apere ea însăși sau să aibă asistența unui apărător ales de ea; dacă nu are apărător, să fie informată despre dreptul de a-l avea și, ori de câte ori interesul justiției o cere, să i se atribuie un apărător din oficiu, fără plată, dacă ea nu are mijloace pentru a-l remunera; 5) să interogheze sau să facă a fi interogați martorii acuzării și să obțină înfățișarea și interogarea martorilor apărării, în aceleași condiții cu cele ale martorilor acuzării; 6) Să beneficieze de asistența gratuită a unui interpret, dacă nu înțelege sau nu vorbește limba folosită la ședința de judecată; 7) să nu fie silită să mărturisească împotriva sa însăși sau să se recunoască vinovată.

Alte garanții pentru persoanele care fac obiectul urmăririlor judiciare penale sunt stabilite în cuprinsul alineatelor (4), (5), (6) și (7) ale art.14 din Pact.

Aceste documente internaționale analizate mai sus au constituit temelia pentru adoptarea unor serii de convenții la nivel regional, în principal, la nivelul continentelor, care au devenit adevărați piloni ai democrației și statului de drept, oferind o reală protecție pentru drepturile fundamentale ale omului. Astfel, în Europa a fost adoptată în 4 noiembrie 1950 Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor și Libertăților Fundamentale, [44] Convenție care a intrat în vigoare la 3 septembrie 1953. Documentul în cauză, a fost primul instrument internațional de drepturile omului, după cum menționează Donna Gomien, un remarcabil cercetător în domeniul drepturilor omului, [76, p.14] având ca scop protecția unui larg evantai de drepturi civile și

politice care, pe de o parte, îmbracă forma unui tratat ce aduce din punct de vedere juridic constrângeri pentru Înaltele Părți contractante, iar pe de altă parte instaurează un sistem de control asupra aplicării drepturilor la nivel intern.

O dispoziție de fond a Convenției care prezintă interes pentru tematica abordată este textul art.6, care garantează dreptul la un proces echitabil atât în materie civilă, cât și în materie penală. Trebuie menționat că sintetizarea conținutului normativ al art.6 din Convenție sub denumirea „Dreptul la un proces echitabil” s-a făcut prin intrarea în vigoare a Anexei la Protocolului nr.11 adițional la Convenție.

Potrivit dispozițiilor care se regăsesc în art.6, „1) orice persoană are dreptul la judecarea cauzei sale în mod echitabil, în mod public și în termen rezonabil, de către o instanță independentă și imparțială, instituită de lege, care va hotărî fie asupra încălcării drepturilor și obligațiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații în materie penală îndreptate împotriva sa. Hotărârea trebuie să fie pronunțată în mod public, dar accesul în sala de ședință poate fi interzis presei și publicului pe întreaga durată a procesului sau a unei părți a acestuia, în interesul moralității, al ordinii publice ori al securității naționale într-o societate democratică, atunci când interesele minorilor sau protecția vieții private a părților la proces o impun, sau în măsura considerată absolut necesară de către instanță când, în împrejurări speciale, publicitatea ar fi de natură să aducă atingere intereselor justiției.

2) Orice persoană acuzată de o infracțiune este prezumată nevinovată până ce vinovăția sa va fi legal stabilită.

3) Orice acuzat are, în special, dreptul:

a. să fie informat, în termenul cel mai scurt, într-o limbă pe care o înțelege și în mod amănunțit, despre natura și cauza acuzației aduse împotriva sa;

b. să dispună de timpul și de înlesnirile necesare pregătirii apărării sale;

c. să se apere el însuși sau să fie asistat de un apărător ales de el și, dacă nu dispune de mijloacele necesare remunerării unui apărător, să poată fi asistat gratuit de un avocat din oficiu, atunci când interesele justiției o cer;

d. să audieze sau să solicite audierea martorilor acuzării și să obțină citarea și audierea martorilor apărării în aceleași condiții ca și martorii acuzării;

e. să fie asistat gratuit de un interpret, dacă nu înțelege sau nu vorbește limba folosită la audiere” [44].

Aceste dispoziții constituie expresia conceptului de proces echitabil, similar celui din țările anglo-saxone, cunoscut sub denumirea de *fair trial*. El comandă stabilirea, pe tot parcursul procesului, a unui ansamblu de reguli de procedură destinate instaurării unui echilibru între

părțile în proces și aplicarea unei organizări capabile să garanteze independența și imparțialitatea judecătorilor. Independența presupune dispoziții apte să asigure libertatea de decizie (condiție de numire, de retribuție, de desfășurare a carierei etc.). Imparțialitatea face apel la calitățile personale ale judecătorului, la rigoarea sa intelectuală și morală; având sarcina să aplice legea, el trebuie adesea să o interpreteze nu în funcție de valorile sale personale, ci cu o scrupuloasă neutralitate care îl îndepărtează de orice militantism și îl conduce să se sprijine numai pe elementele determinante ale dosarului.

Analiza textului cuprins în art.6 ne demonstrează că elementele componente ale dreptului la un proces echitabil sunt stabilite cu maximă generalitate, urmând ca jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului să stabilească în concret sfera conținutului acestor componente, jurisprudență care devine obligatorie pentru instanțele judecătorești a acelor state care au aderat la Convenție.

Dreptul la un proces echitabil, așa cum este el statuat prin acest instrument internațional, impune statelor contractante obligații pozitive și negative pentru asigurarea garanțiilor procedurale tuturor indivizilor. Acest drept fundamental trebuie interpretat în mod extensiv din cauza importanței sale pentru funcționarea democrației. De altfel, după cum s-a expus Curtea în una din hotărârile sale (Delcourt vs. Belgia, din 17.01.1970) „într-o societate democratică în sensul Convenției, dreptul la o bună administrare a justiției ocupă un loc atât de important încât o interpretare restrictivă a art.6 nu ar corespunde scopului și obiectului acestei dispoziții” [158, p.179].

După cum menționează prof. Fl. Vasilescu, [224, p.3] judecător al Curții Constituționale din România, analizând interpretarea articolului 6 din CEDO, se pot desprinde mai multe segmente: mecanismul garanției, domeniul ei și conținutul general al acesteia în materie penală.

În ceea ce privește primul segment, elementele sale principale constituie subiectele garanției, adică justițiabilul-creditorul acesteia și statul ca debitor, precum și sancționarea garanției, conform căreia justiția trebuie să fie independentă, efectiv în afara oricărei ingerințe din partea statului, controlul realizat de Curtea de la Strasbourg păstrând caracterul său concret raportat la cauza supusă judecății și global, în sensul că diversele garanții consacrate în articolul 6 sunt legate între ele și că „respectarea uneia sau alteia dintre garanții trebuie să fie apreciată în raport cu ansamblul procesului”. În ceea ce privește domeniul garanției, trebuie să subliniem mai ales aspectul civil ("Drepturi și obligații"), care îmbrățișează, totuși, întregul domeniu al contenciosului relațiilor interindividuale, și mai mult, având în vedere că „frontiera între dreptul public și dreptul privat devenea în numeroase zone neclară și mobilă” [224, p.3].

Dacă, în ceea ce privește protecția în materie penală, problemele specificate la articolul 6 constituie informații expuse pe larg și în mod clar (de exemplu, obligația de a se asigura notificarea oficială, în cazul comiterii unei infracțiuni penale, vinovatului, de către autoritatea competentă), conținutul general al garanției conține o multitudine de aspecte care constituie obiectul, adesea principal, al controlului exercitat de Curtea de la Strasbourg.

În acest sens, trebuie să subliniem exigențele referitoare la instanța de judecată (care trebuie să aibă caracteristicile necesare care se impun unei instanțe, imparțiale, independente și stabilite de lege, la care justițiabilul trebuie să aibă, în mod real, acces) și la procesul însuși (de exemplu, nefiind absolut necesară existența mai multor grade de jurisdicție), fiind semnificativ, în acest sens, faptul că „fiecare din părțile în proces să-și poată susține cauza, în condiții care să nu o dezavantajeze în mod substanțial, pe tot parcursul procesului, în raport cu partea adversă”. Tot în acest domeniu, trebuie să subliniem faptul că aceeași prezumție de nevinovăție „nu este un principiu în întregime distinct, ci o aplicare deosebită a exigenței echității”; de asemenea, dezbateră contradictorie în cadrul unui proces public, specificând că „publicitatea procedurilor îi apară pe justițiabili împotriva unei justiții secrete care scapă controlului publicului”, fapt care constituie unul dintre mijloacele ce contribuie la păstrarea încrederii în tribunale [224, p.3].

Concluzionând asupra acestui aspect, subliniem că, art.6 din CEDO, considerat de unii doctrinari, [175, p.6] ca fiind cel mai important și mai complex din Convenție (bineînțeles sub aspect jurisdicțional), cu o largă aplicabilitate în toate procesele civile și penale, însoțit de practica Curții Europene a Drepturilor Omului care este foarte variată și cu solide argumentări, poate fi considerat ca un adevărat ghid pentru instanțele noastre judecătorești conținând toate coordonatele procesuale și procedurale specifice unui proces corect, echitabil, în respectarea drepturilor și libertăților persoanei.

În spectrul instrumentelor de protecție a drepturilor și libertăților individuale se regăsește și *Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene* [24], act care reafirmă drepturile ce rezultă în special din tradițiile constituționale și din obligațiile internaționale comune ale statelor membre [58, p. 92.] și care confirmă dorința Uniunii de a se înzestra cu un catalog de drepturi fundamentale specifice ordinii comunitare [67, p. 116].

Analizând comparativ normele convenționale amintite mai sus, observăm o întrepătrundere armonioasă și o complementaritate evidentă între dispozițiile instrumentelor normative europene ce reglementează conținutul dreptului la un proces echitabil, privit ca piatră de temelie a actului de justiție, dar și ca element fundamental de protecție a justițiabilului în fața conduitelor arbitrare, pătinoitoare ori abuzive manifestate de agenții statali, pentru asigurarea echilibrului menit să consolideze încrederea în sistemul judiciar.

Garanțiile procesuale generale izvorâte din art. 6, par. 1 din Convenție, aplicabile deopotrivă în materie civilă și penală, aferente dreptului la judecarea cauzei în mod echitabil, public și în termen rezonabil de către o instanță independentă și imparțială constituită prin lege, sunt reunite într-o formulă mai concisă și mai sintetică în cuprinsul art. 47, alin. 2 din Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, acest paralelism normativ având rolul de a potența importanța acestui drept fundamental individual în ierarhia valorilor ocrotite la nivel european, dar și de a-i facilita exercițiul în raporturile cu organele judiciare, care devin obligate să respecte exigențele unei proceduri echitabile, sub toate aspectele. În doctrină s-a afirmat că dreptul la un proces echitabil a devenit în mod progresiv un drept substanțial, evoluție datorată literalmente elanului său care l-a condus la a oferi o garanție formală și apoi la a proteja drepturile substanțiale, mergând chiar dincolo de drepturile garantate expres de Convenție [199, p.380].

Ca și în cazul Convenției, garanțiile dreptului la un proces echitabil configurate în art. 47 din Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene se completează cu cele consacrate jurisprudențial, cum este principiul contradictorialității, explicat de Curtea de Justiție a UE (CJUE) în hotărârea dată în cauza Banif Plus, [130, p.4] în care s-a arătat că garanția respectivă nu conferă fiecărei părți la un proces doar dreptul de a lua cunoștință de înscrisurile și de observațiile prezentate de partea adversă în fața instanței și de a le discuta, ci implică și dreptul părților de a lua cunoștință și de a discuta motivele de drept invocate din oficiu de instanță pe care aceasta intenționează să își întemeieze decizia (pct. 30).

Noțiunea de „proces echitabil” capătă însă o protecție sporită și un conținut mai complex în cazul art. 47, alin. 2 și 3 din Cartă, în raport cu art. 6 par. 3 din Convenție, sub aspectul dreptului la apărare în cadrul unui proces judiciar, înțeles ca parte intrinsecă a unei proceduri echitabile și explicat ca „posibilitate acordată oricărei persoane de a fi consiliată, apărută și reprezentată,” inclusiv sub forma dreptului la asistență judiciară gratuită, „acordată celor care nu dispun de resurse suficiente, în măsura în care aceasta este necesară pentru a le asigura accesul efectiv la justiție” [24].

Altfel spus, în viziunea sistemului UE de protecție a drepturilor omului, dreptul la apărare judiciară este perceput ca fiind o componentă esențială, un instrument indispensabil al accesului la un proces echitabil, indiferent de natura lui, pentru eficientizarea căruia s-a resimțit necesitatea încorporării dreptului la asistență judiciară gratuită într-o normă distinctă, de sine-stătătoare.

Examinarea comparativă a celor două dispoziții ne conduce la concluzia că, spre deosebire de art. 6 din CEDO, care reglementează într-o manieră expresă dreptul la apărare (inclusiv dreptul la asistență juridică gratuită) doar în cazul acuzaților în materie penală, art. 47 și 48 din

Cartă oferă o astfel de garanție specială oricărei persoane participante în proces, fără a distinge cu privire la natura litigiului sau a calității persoanei solicitante de asistență sau reprezentare juridică, ceea ce semnifică faptul că textul Cartei poate fi invocat ca temei juridic și poate suplini inexistența reglementării unui astfel de beneficiu în textul Convenției, în sfera litigiilor civile.

În același timp, dreptul la asistență și reprezentare juridică, afirmat într-o manieră generică în cuprinsul art. 47, alin. 2 și 3 din Cartă, se completează cu dreptul la apărare a cărui respectare trebuie garantată acuzaților, potrivit art. 48, alin. 2 din același act. Din această perspectivă, textul convențional cuprinde un ansamblu mai vast de garanții decât cele stipulate de Cartă, susceptibile de a edifica un sistem consolidat de protecție împotriva arbitrarului și excesului de putere, care nu se limitează doar la dreptul acuzatului de a se apăra și de a beneficia de serviciile unui avocat ales sau desemnat din oficiu, dar implică și dreptul la informare asupra naturii și cauzei acuzației, dreptul de a dispune de timpul și înlesnirile necesare pregătirii apărării, ca și dreptul de a audia martorii apărării în aceleași condiții ca și martorii acuzării, toate aceste componente formând un tot unitar care potențează substanța procesului echitabil.

Garanția generală din Cartă a fost completată, prin adoptarea Directivei (UE) 2016/343 a Parlamentului European și a Consiliului din 9 martie 2016 privind consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și a dreptului de a fi prezent la proces în cadrul procedurilor penale, [59] a cărei aplicabilitate se limitează strict în cazul persoanelor fizice, suspectate sau acuzate în cadrul procedurilor penale, în toate fazele procesuale, până la rămânerea definitivă a hotărârii prin care se stabilește vinovăția sau nevinovăția, fără a avea incidență în cazul procedurilor civile sau administrative, inclusiv atunci când procedurile administrative pot conduce la sancțiuni (art. 2).

Acest act întregeste garanțiile dreptului la un proces echitabil consfințit prin alte două directive anterioare, anume Directiva 2012/13/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 mai 2012 privind dreptul la informare în cadrul procedurilor penale [60] și Directiva 2013/48/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 octombrie 2013 privind dreptul de a avea acces la un avocat în cadrul procedurilor penale și al procedurilor privind mandatul european de arestare, precum și dreptul ca o persoană terță să fie informată în urma privării de libertate și dreptul de a comunica cu persoane terțe și cu autorități consulare în timpul privării de libertate [61].

Noua directivă (UE) 2016/343 [59] consacră garanții specifice cu implicații deosebite în planul protecției dreptului la un proces echitabil, calificând dreptul de a păstra tăcerea și dreptul de a nu se autoincrimina, ca aspecte importante ale prezumției de nevinovăție (pct. 24 și 25 din preambul), pentru stabilirea încălcării cărora se stipulează că ar trebui să se țină seama de

interpretarea Curții Europene a Drepturilor Omului privind dreptul la un proces echitabil în temeiul CEDO (pct. 27), o astfel de trimitere reflectând încă o dată strânsa legătură între dreptul UE și cel consacrat la nivelul Consiliului Europei. De altfel, chiar în cuprinsul pct. 48 din preambulul Directivei se prevede că nivelul de protecție stabilit de statele membre ar trebui să nu fie niciodată inferior standardelor prevăzute de Cartă sau de CEDO, astfel cum sunt interpretate de Curtea de Justiție a UE și de Curtea Europeană a Drepturilor Omului. În aplicarea acestui principiu, legiuitorul UE statuează că dreptul de a păstra tăcerea consfințit de art. 7, alin.1 și dreptul de a nu se autoincrimina garantat de art. 7, alin. 2 nu pot fi folosite împotriva persoanelor suspectate sau acuzate și nici nu pot constitui dovezi ale săvârșirii unor infracțiuni (art. 7, alin. 5) [59].

În spațiul american, dreptul la un proces echitabil se regăsește reglementat în art.8 din *Convenția Americană a Drepturilor Omului*, care a fost adoptată la San Jose (Costa Rica) la 22.11.1969, la Conferința specializată interamericană asupra drepturilor omului și a intrat în vigoare la 18.07.1978. [45]

În cadrul dispozițiilor art.8 din această Convenție sunt prevăzute un șir de garanții, care de fapt formează conținutul dreptului la un proces echitabil. Astfel, garanțiile judiciare stabilite de Convenție se clasifică în două categorii: garanții judiciare generale și garanții judiciare speciale sau specifice în materie penală.

Garanțiile judiciare generale stabilite de alin.(1) al art.8 din Convenția Americană sunt următoarele: „Orice persoană are dreptul la audierea cauzei sale cu garanțiile corespunzătoare, într-un termen rezonabil, de către un judecător sau un tribunal competent, independent și imparțial, stabilit anterior de lege, care va decide temeinicia oricărei acuzații îndreptate contra ei în materie penală, sau îi va stabili drepturile și obligațiile în materie civilă precum și în domeniile muncii, fiscalității sau în orice alt domeniu” [45].

Garanțiile judiciare speciale sau specifice în materie penală stabilite de alin.(2) al art.8 din Convenție se rezumă la: „Orice persoană acuzată de un delict este presupusă nevinovată până ce vinovăția îi va fi stabilită legal. Pe durata desfășurării procedurilor în instanță, ea are dreptul în deplină legalitate, la cel puțin următoarele garanții: 1) dreptul acuzatului de a fi asistat gratuit de un traducător sau de un interpret, dacă nu înțelege sau nu vorbește limba folosită la audiență sau la tribunal; 2) notificarea prealabilă și detaliată către acuzat a învinuirilor care i se aduc; 3) acordarea pentru acuzat a timpului și mijloacelor necesare pentru a-și pregăti apărarea; 4) dreptul pentru acuzat de a se apăra el însuși sau de a fi asistat de un apărător ales de el și de a comunica liber și fără martori cu acesta; 5) dreptul de a fi asistat de un apărător pus la dispoziție de stat, remunerat sau nu conform legislației interne, dacă acuzatul nu se apără el însuși sau nu își

numește un apărător în termenul prevăzut de lege; acest drept nu poate face obiectul nici unei renunțări; 6) dreptul pentru apărare de a interoga martorii care se prezintă la audiere și de a obține înfățișarea, ca martori sau experți, a altor persoane care pot clarifica faptele cauzei; 7) dreptul pentru acuzat de a nu fi obligat să depună mărturie contra lui însuși sau de a se declara vinovat; 8) dreptul de a face apel împotriva sentinței în fața unui tribunal superior” [45].

Alte garanții judiciare speciale sau specifice în materie penală sunt stabilite de alin.(3), alin.(4) și alin.(5) al art.8 din Convenție.

Observăm că garanțiile judiciare stabilite de art.8 din Convenția americană privind drepturile omului sunt asemănătoare cu garanțiile judiciare stabilite de art.6 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, cu mici nuanțări de reglementare.

Important de remarcat este faptul că, în prezent, acest instrument regional de garantare a drepturilor omului nu este ratificat de SUA și Canada.

În ceea ce privește continentul african, evidențiem prevederile art.7 al.1-2 din *Carta Africană a Drepturilor Omului și Popoarelor*, [22] adoptată la Nairobi, la 27.06.1981, potrivit căroră: „Orice persoană are dreptul să-i fie audiată cauza. Acest drept cuprinde: a) dreptul de a sesiza jurisdicțiile naționale competente în legătură cu orice fapt care încalcă drepturile fundamentale care îi sunt recunoscute și garantate prin convenții, legi, reglementări și cutume în vigoare; b) dreptul la prezumția de nevinovăție până ce vinovăția va fi stabilită de o jurisdicție competentă; c) dreptul la apărare, inclusiv cel de a fi asistat de un apărător la alegere; d) dreptul de a fi judecat într-un termen rezonabil de o jurisdicție imparțială. Nimeni nu poate fi condamnat pentru o acțiune sau inacțiune care nu constituia, în momentul în care a avut loc, o infracțiune pedepsită legal. Nici o pedeapsă nu poate fi aplicată dacă nu a fost prevăzută în momentul în care a fost comisă infracțiunea. Pedeapsa este personală și poate fi impusă numai unui delinvent”.

În opinia doctrinarului român N. Pavel, [173, p.60] la care aderăm și noi, conținutul normativ al art.7 cuprinde garanțiile judiciare generale pentru soluționarea cauzelor de către jurisdicții în materie civilă și penală și sunt concretizate în dreptul oricărei persoane de a-i fi audiată cauza. Chiar dacă nu este denumit acest articol *expressis verbis* „drept la un proces echitabil”, considerăm că se apropie de exigențele acestui concept.

Cu referire la lumea islamică, deși se constată contradicții semnificative față de restul instrumentelor mondiale sau regionale în domeniul drepturilor omului, principiul dreptului la un proces echitabil se regăsește în art.19 din Declarația Universală a Drepturilor Omului în Islam, adoptată la Cairo, la data de 05.08.1990, potrivit căruia: „a) Toți indivizii sunt egali în fața legii, fără discriminare între conducător și cel condus. b) Dreptul de a recurge la justiție este garantat oricui. c) Obligația este în esență personală. d) Nu se va defini crimă și nu se aplică pedeapsă în

afara celor cuprinse în Shariah. e) Acuzatul este nevinovat până când vina sa nu se va dovedi într-un proces imparțial, în care i se vor oferi toate garanțiile la apărare.” [52]

Acest document regional are menirea de a reprezenta un răspuns al lumii arabe la Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948 și de a constitui un model pentru statele arabe în reglementarea și garantarea drepturilor omului.

În același sens, amintim și normele care se regăsesc în art.13 din Carta Arabă a Drepturilor Omului, [23] adoptată de Consiliul Legii Statelor Arabe la Tunis la data de 22.05.2004, afirmând, cu anumite excepții principiile care se regăsesc în Declarația Universală a Drepturilor Omului și Convenția Europeană a Drepturilor Omului.

Concluzionând, trebuie să menționăm că, reglementarea dreptului la un proces echitabil în tratatele internaționale specializate în materia drepturilor omului este de natură să pună în evidență importanța deosebită pe care o are acesta în cadrul parcursului realizat de la ideal de justiție la justiția veritabilă, care respectă drepturile omului, parcurs specific oricărei societăți democratice. Analiza documentelor internaționale menționate permite punerea în evidență a faptului că realizarea acestui drept comportă exercitarea mai multor garanții abordate ca un complex de obligații impuse statului în calitate de garant al asigurării și protejării altor drepturi și libertăți fundamentale. Ca urmare, dreptul la un proces echitabil poate fi considerat un drept fundamental al omului privind egalitatea în fața legii și a justiției, o garanție pentru constatarea bunei organizări și funcționări a justiției într-un stat de drept, a cărei primă și esențială caracteristică constă în eliminarea arbitrariului și domnia legii.

1.3 Concluzii la capitolul I

1. *Echitatea* este ceea ce dă sens dreptului și ceea ce permite rezolvarea pașnică sau prevenirea conflictelor sociale, adică este principiul înalt, imaterial și relativ incognoscibil care dă consistență sistemului și face din el o valoare distinctă de elementele sale componente. Echitatea este fundamentul dreptului încă de la originile societății umane, conceptul care a făcut posibilă organizarea societății și a păcii sociale.

2. Dreptul la un proces echitabil, ca valoare socială, este necesar oricărui mediu socio-uman, iar formarea elementelor acestuia în diferitele etape ale civilizației, prin actele internaționale adoptate, a cunoscut un progres evident, respectarea de către autoritățile statele a acestui drept reprezentând o garanție pentru înfăptuirea justiției în noile coordonate ale societăților democratice.

3. La nivel internațional constatăm un sistem normativ impresionant referitor la reglementarea dreptului la un proces echitabil, primordial prin conținut și impact fiind art.6 din

Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale. Textul menționat stabilește cu maximă generalitate elementele componente ale acestui drept, urmând ca jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului să stabilească în concret sfera conținutului acestor componente, jurisprudență care devine obligatorie pentru deciziile Curții Constituționale a RM, când se pronunță asupra constituționalității legilor cu incidență asupra articolului menționat din Convenție, dar și pentru întreg sistemul judecătoresc al statului.

4. Constituția RM nu consacră în mod expres dreptul la un proces echitabil, dar cele mai importante elemente componente ale acestui concept se regăsesc în Legea fundamentală, fie la capitolul *Drepturi și Libertăți fundamentale*, fie la capitolul *Autoritatea Judecătorească*. Drept urmare, sunt reglementate la nivel constituțional condițiile minime pentru o justiție echitabilă, condiții care sunt întregite cu cele ale unor legi organice referitoare la organizarea și funcționarea instanțelor judecătorești, precum și la ordinea desfășurării proceselor de judecată.

5. Investigațiile științifice legate de problematica complexă a dreptului la un proces echitabil se axează pe ideea că noțiunea de proces echitabil este destul de dificil de a fi definită și, în acest caz, conceptul este frecvent utilizat pentru a desemna sfera drepturilor oferite justițiabililor prin art.6 din Convenție, care reprezintă un ansamblu de garanții procedurale care permit valorificarea drepturilor și libertăților fundamentale consacrate și protejate de Convenție, precum și de legislația națională.

6. Evaluând opiniile formulate în literatura de specialitate, precum și prevederile legislației atât la nivel național, cât și internațional, considerăm că, dreptul la un proces echitabil reprezintă un principiu fundamental, de ordine publică, menit să asigure echilibrul procesual al părților și legalitatea procedurii prin respectarea unor garanții care presupun accesul liber la justiție, caracterul public al dezbaterilor, derulate în limitele termenului rezonabil, de către o instanță independentă și imparțială, instituită prin lege, cu asigurarea dreptului la apărător și pronunțarea unei hotărâri motivate, a cărei realizare este garantată prin dreptul de a cere executarea silită. [15, p.150]

7. Evidențierea gradului de studiere a subiectului garanțiilor constituționale ale dreptului la un proces echitabil permite a menționa că acesta este destul de vag cercetat în literatura de specialitate din RM. Deși în domeniul dreptului constituțional există numeroase studii cu titluri editate în RM care se referă la conceptul de garanții constituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, accesul liber la justiție, majoritatea acestora urmăresc analiza dreptului la un proces echitabil de o manieră generală, fapt, de altfel explicabil prin lipsa consacrării constituționale exprese și depline a acestui principiu.

2. SISTEMUL GARANȚILOR CONSTITUȚIONALE ALE DREPTULUI LA UN PROCES ECHITABIL

2.1 Garanțiile constituționale și importanța lor privind supremația Constituției

Integrarea Republicii Moldova în comunitatea internațională a statelor moderne și în procesul european are și o puternică dimensiune umană. Drepturile omului au devenit o probă serioasă și incontestabilă pentru ca un regim politic să se poată încadra în ansamblul statelor civilizate avansate. Doar prin respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale fiecărei persoane, importante probleme contemporane își pot găsi o eficientă și durabilă soluționare.

Drepturile fundamentale sunt asigurate prin acțiuni practice și procedee juridice eficiente. În acest context apare problema garanțiilor drepturilor fundamentale, ceea ce presupune instituirea unor mecanisme care ar asigura posibilitatea controlului asupra principalelor puteri în stat, iar un instrument mai eficient în acest sens decât Constituția ar fi cu greu de individualizat la această etapă a consacrării democrației liberale.

Este bine știut faptul că, o constituție are, între altele, alături de o evidentă funcție normativă și o importantă funcție integratoare, adică ea servește la crearea unei stări de solidaritate între indivizii care își dau lor înșiși respectiva lege fundamentală; prin identificarea și ridicarea la rang de normă juridică supremă a anumitor valori, comune tuturor indivizilor care alcătuiesc respectiva comunitate umană, constituția nu face altceva decât să consfințească trăsăturile definitorii ale respectivei comunități și să stabilească adevărate linii de demarcație atât în plan valoric, cât și social. Nimic însă nu creează un liant mai puternic între membrii colectivității umane, decât garanțiile pe care le oferă o constituție în vederea realizării și protecției drepturilor și libertăților fundamentale ale indivizilor ce formează aceste colectivități.

Începutul acestui secol ne face martori a unei dinamici spectaculoase a relațiilor sociale interne și internaționale. Trăim într-o lume a marilor transformări care ne arată atât aspectele ei pozitive, cât și pe cele negative.

Individul, ca și statul, este obligat să participe activ la aceste transformări în scopul realizării unei adaptări corespunzătoare evoluției firești a societății. Legea și implicit juriștii sunt printre aceia care își pot aduce aportul pozitiv, benefic, la realizarea unei armonii între finalitatea normelor juridice și dezvoltarea societății, gândirii, culturii și civilizației. Funcțiile statului în societățile democratice au dobândit noi valențe, acordându-se atenție sporită celei sociale, care contribuie la dezvoltarea societății în ansamblul său, dar în egală măsură contribuie la satisfacerea nevoilor individului.

Constituirea și cristalizarea treptată a statului de drept Republica Moldova prin adoptarea Constituției din 1994, aderarea și ratificarea unui șir de acte internaționale care reprezintă chintesența cadrului normativ în domeniul drepturilor omului, reflectă preocuparea și dorința statului și poporului moldav de a participa activ la transformările care se resimt la nivel global, prin intermediul reprezentanților abilitați de lege să acționeze pe plan intern sau internațional.

Trebuie să menționăm, că și în doctrina juridică, unii autori [247, p.75] au subliniat că, una dintre funcțiile distincte ale Constituției este funcția de protecție a drepturilor omului și este greu de pus la îndoială existența unei asemenea funcții, mai ales într-o societate democratică, întrucât principalul scop al unei Constituții constă în garantarea libertății și securității ființei umane sub toate aspectele sale.

În acest context însă, nu putem să nu amintim de afirmația constituționalistului și ex-judecătorului Curții Constituționale a RM - V. Zaporojan, - care într-una din lucrările sale menționează că, „existența unui drept al omului nu depinde de recunoașterea sau garantarea acestuia de sistemele de drept naționale sau internaționale, originea drepturilor omului este naturală.” [227, p.443] Numai în societate omul are nevoie de o delimitare clară a prerogativelor sale, pentru ca acestea să nu se suprapună cu prerogativele altor oameni cu care dorește să conviețuiască. Astfel, scopul urmărit de om pentru exercitarea drepturilor sale este coexistența sa cu alți oameni din societate.

Cât privește termenul de *garanție constituțională a drepturilor și libertăților fundamentale*, în literatura de specialitate din RM, doctrinarul Iu. Sedlețchi, în una din lucrările sale consacrate mecanismului de garantare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, [205, p.222] sublinia că, noțiunea de garanții cuprinde în sine ideile științifice ale multor generații. Ea se bazează pe principiile de bază elaborate de omenire: umanitatea, legalitatea, echitatea, egalitatea ș.a. Prin esența lor garanțiile sunt un sistem de condiții care asigură realizarea intereselor și necesităților omului. Funcția lor de bază este executarea de către stat a obligațiilor în sfera drepturilor și libertăților omului. Obiectul garanțiilor constituie relațiile sociale, legate de securitatea și apărarea drepturilor omului, realizarea acestora.

Mijloacele de apărare, garantare și asigurare a respectării drepturilor omului pe plan intern decurg din sistemul legislativ național, din normele interne ale statului. În acest context, tineri cercetători din RM au apreciat că, [74, p.367] Constituția asigură protecția drepturilor și libertăților omului în principal prin: consacrarea celor mai importante valori, precum statul de drept, democrația, demnitatea omului, drepturile și libertățile sale etc. (de ex., art. 1 din Constituția Republicii Moldova); recunoașterea supremației dreptului internațional al drepturilor omului și aplicării sale directe în activitatea autorităților publice ale statului; consacrarea expresă

a celor mai importante drepturi, libertăți și îndatoriri fundamentale ale omului, relevând, astfel, importanța primordială a instituțiilor respective în viața statului și a societății; stabilirea unor interdicții de a restrânge, limita sau suprima drepturile și libertățile omului și ale cetățeanului; stabilirea expresă a unor obligații și îndatoriri pentru stat în materie de asigurare, respectare și protecție a drepturilor și libertăților omului etc.

Problematika garanțiilor respectării drepturilor fundamentale ale omului este amplu dezbătută și în doctrina din Federația Rusă. Astfel, doctrinarul A. Mordoveț [243, p.165] a evidențiat că garanția presupune un sistem de premize, condiții și mijloace social-economice, politice și spirituale, care creează oportunități egale pentru persoane în vederea realizării drepturilor și libertăților fundamentale ale acestora. Prof. N. Vitruc, consideră [233, p.306] că prin garanții ale drepturilor, libertăților și intereselor legitime ale persoanei se înțeleg acele condiții și mijloace cu acțiune pozitivă, care asigură realizarea faptică a acestora și o protecție sigură pentru toți împreună și pentru fiecare în parte. Factorii cu influență negativă nu se includ în categoria garanțiilor. În opinia cercetătorului rus L. D. Voevodin, [234, p.137] garanțiile constituie acel liant care permite realizarea trecerii în cadrul statutului juridic al persoanei de la oportunitățile acordate de lege la realitățile cu care se confruntă omul în viața cotidiană.

Analizând conținutul acestor definiții, putem constata prezența a două elemente componente care formează conținutul garanțiilor drepturilor omului:

- condițiile care sunt create de regimul politic existent, precum și de situația economico-socială existentă la o anumită etapă istorică și care influențează nemijlocit asupra consacrării și realizării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în ordinea juridică internă a unui stat anume;
- mijloacele și metodele care formează instrumentariul juridic necesar atribuit statului sau persoanei în vederea asigurării protecției și realizării drepturilor fundamentale ale omului, precum și îndeplinirii obligațiilor reciproce dintre stat și individ.

Având ca reper aceste elemente componente, putem concluziona că, garanțiile constituționale reprezintă condițiile și circumstanțele prevăzute în Constituția RM privitoare la realizarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, asigurate de către stat, precum și mecanismele de natură juridică care asigură posibilități egale persoanelor în vederea realizării valorilor care definesc existența umană. [259, p.218]

În literatura de specialitate s-au constatat ample dezbateri la capitolul clasificării garanțiilor constituționale ale drepturilor și libertăților omului. Fără a intra în ample detalii, vom aborda doar categoriile de garanții care vin să dezvolte tematica noastră de cercetare.

În acest sens, în doctrina română, constituționalistul Ion Deleanu, clasifică garanțiile drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în două categorii: garanții de fond și garanții procedurale sau jurisdicționale [55, p.538].

Garanțiile de fond sunt cele relative la reglementările de natură să asigure existența și exercițiul drepturilor și libertăților fundamentale. Garanții de această natură, sunt dispozițiile Constituției de aplicare directă și imediată, cu privire la drepturile și la libertățile fundamentale, cum este spre exemplu, prevederea înscrisă în art. 25 alin. 4 din Constituția RM, potrivit căreia, arestarea preventivă se dispune printr-un mandat emis de judecător sau prevederea înscrisă în art. 46 alin. 2 din Constituție, potrivit căreia, nimeni nu poate fi expropriat decât pentru o cauză de utilitate publică, stabilită potrivit legii cu dreptă și prealabilă despăgubire, precizarea referindu-se la „cauza de utilitate publică”.

Aplicarea directă și imediată a prevederilor constituționale, constituie garanția esențială pentru drepturile fundamentale în aceste cazuri.

Pe de altă parte, materia drepturilor și libertăților fundamentale este rezervată legilor organice, Guvernul neputând fi abilitat să emită ordonanțe în domeniul acestor legi. În acest sens, în art. 106² din Constituție se stipulează că, „în vederea realizării programului de activitate al Guvernului, Parlamentul poate adopta, la propunerea acestuia, o lege specială de abilitare a Guvernului pentru a emite ordonanțe în domenii care nu fac obiectul legilor organice”, iar în art. 54 din Constituție se prevede că, exercițiul drepturilor și libertăților nu poate fi supus altor restrângeri decât celor prevăzute de lege [42].

Cu privire la garantarea existenței și continuității drepturilor și libertăților fundamentale, art. 142 alin. 2 din Constituție, prevede că, nici o revizuire nu poate fi făcută dacă are ca rezultat suprimarea drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor sau a garanțiilor acestora, în art. 54 al.4 din Constituție prevăzându-se că, restrângerea trebuie să fie proporțională cu situația care a determinat-o și nu poate atinge existența dreptului sau a libertății.

Aceste reglementări au ca suport art. 11, pct.1 din Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale [44].

Cât privesc garanțiile procedurale sau jurisdicționale, I. Deleanu, menționează că [55, p.538] printre acestea se regăsesc:

- a) generalitatea legii și reglementarea prin lege a tuturor raporturilor sociale;
- b) controlul constituționalității legilor;
- c) controlul legalității actelor administrative;
- d) independența justiției;
- e) avocatul poporului.

Reglementările constituționale cu privire la aceste garanții jurisdicționale, generale și speciale vizează direct sau indirect protecția drepturilor și a libertăților fundamentale, constituind instrumente eficace de protecție a acestor drepturi și libertăți pentru persoana umană.

În literatura de specialitate din România se regăsește însă și o altă viziune referitoare la garanțiile drepturilor și a libertăților fundamentale ale omului. Astfel, remarcabilii constituționaliști români – I. Muraru și El S. Tănăsescu - evidențiază că printre cele cinci categorii de drepturi fundamentale consacrate de Constituție se regăsesc așa numitele drepturi-garanții, adică acele drepturi care, prin conținutul lor, joacă, în principal, rolul de garanții constituționale. În această categorie, distinșii autori, includ: dreptul de petiționare și dreptul persoanei vătămate de către o autoritate publică de a cere organelor competente, în condițiile prevăzute de lege, anularea actului și repararea pagubei [162, p.157, 188].

Opinia dată este împărtășită și de o parte a doctrinei din RM. În acest sens, prof. N. Osmochescu, menționează [170, p.211] în afară de cele două drepturi-garanții evidențiate mai sus, și existența principiilor consacrate în Constituția RM, prin care sunt garantate și protejate drepturile și libertățile fundamentale ale omului:

- prioritatea reglementărilor internaționale față de cele naționale – art.4;
- universalitatea drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale – art.15;
- egalitatea în drepturi a cetățenilor – art.16;
- protecția cetățenilor Republicii Moldova în străinătate – art.18;
- interdicția de a expulza și extrăda cetățenii Republicii Moldova din țară – art.18;
- protecția juridică a cetățenilor străini și a apatrizilor – art.19;
- accesul liber la justiție – art.20;
- prezumția nevinovăției – art.21;
- neretroactivitatea legii – art.22;
- caracterul de excepție a restrângerii exercițiului unor drepturi sau a unor libertăți – art.54.

Viziunea în cauză este susținută și de către constituționalistul T. Cârnaț, [27, p.306-307] care subliniază că, „în sistemul nostru juridic, dreptul de petiționare se prezintă și ca o garanție a exercitării efective a tuturor celorlalte drepturi, fiind o garanție juridică generală. Formele prin care se realizează dreptul de petiționare, - menționează autorul - sunt: propunerile, sesizările, reclamațiile și cererile. Exercițarea dreptului de petiționare permite cetățenilor de a se adresa cu petiții autorităților publice, unităților economice și altor organizații. Aceste organisme statale obștești sau particulare au obligația de a primi, examina și rezolva petițiile cetățenilor în condițiile și termenele prevăzute de lege”.

Printre garanțiile constituționale, un loc aparte îl ocupă și interdicția legală absolută prevăzută de art.142 al.2 din Constituție referitoare la revizuirea legii supreme ce ar putea avea ca efect suprimarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului sau a garanțiilor acestora. Interdicția reglementată în acest text constituțional vizează toate subiectele de drept care pot iniția revizuirea legii fundamentale. Ea are un obiect cert și absolut: drepturile, libertățile fundamentale și garanțiile acestora.

Prevederile art.142 al.2 din Constituția RM sunt în totală concordanță cu litera și spiritul CEDO care conține standardele minime în domeniul drepturilor omului, precum și cu dispoziția art.17 al Convenției care conține la rândul ei interdicția „distrugerii drepturilor sau libertăților recunoscute de prezenta Convenție, sau limitări ale acestor drepturi și libertăți, decât cele prevăzute de această Convenție” [44].

Totuși, în doctrină s-a menționat [10, p.12] că, actuala formulare a art.152 al.2 din Constituția României, care se regăsește de altfel, și în Constituția RM în art.142 al.2, nu este destul de reușită, propunându-se următoarea formulare la care aderăm și noi: „Nici o revizuire nu poate fi făcută dacă are ca rezultat suprimarea drepturilor și a libertăților fundamentale, *atingerea nucleului esențial al acestora* sau încălcarea gravă a garanțiilor lor constituționale”. Actuala formulare interzice doar suprimarea drepturilor, nu și eviscerarea lor prin restrângerea nucleului lor esențial (rămânând la latitudinea Curții Constituționale să determine în ce constă acest „nucleu esențial”). O dispoziție în acest sens o găsim în art. 19, alin. (2) din Legea Fundamentală germană, [10, p.12] exemplu demn pe care îl putem urma.

În literatura de specialitate din Federația Rusă, în afară de clasificările abordate mai sus, se recunoaște și o a patra categorie de garanții, așa numitele garanții organizatorice. În acest sens, prof. E.N. Hazov [249, p.58] prezintă această categorie de garanții ca fiind activitatea statului, a organelor sale, a funcționarilor publici, a organizațiilor obștești, pe care acești subiecți sunt obligați să o desfășoare în strictă conformitate cu principiile politico-sociale, în vederea realizării prevederilor constituționale și a legilor subordonate Constituției și asigurării unei executări integrale a drepturilor recunoscute persoanelor și îndeplinirii obligațiilor atribuite acestora. Această categorie de garanții se realizează nu prin activitatea jurisdicțională sau procesuală, ci prin măsuri de organizare, care pot fi atât de control, cât și de natură tehnico-organizatorice.

În opinia noastră individualizarea acestei categorii de garanții și separarea ei de celelalte garanții poartă un caracter artificial, deoarece nu este clar prin ce garanțiile organizaționale se delimitează de garanțiile juridice, respectiv apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului prin intermediul garanțiilor juridice, nu poate fi îndeplinită decât prin intermediul

activității organelor de stat, or atât apărarea drepturilor, cât și realizarea acestora reprezintă garanții juridice.

Din analiza prevederilor constituționale, precum și a literaturii de specialitate, conchidem că, pot fi identificate garanții constituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei referitoare la:

a) funcțiile organelor de stat ce țin de asigurarea, garantarea și promovarea drepturilor și libertăților persoanei;

b) prevederile constituționale cu privire la răspunderea statului și a altor subiecți de drept pentru realizarea neadecvată a obligațiilor în domeniul drepturilor și libertăților persoanei;

c) prevederile constituționale cu privire la garanțiile procedurale de protecție și restabilire a drepturilor și libertăților încălcate.

După cum rezultă din această clasificare, printre garanțiile juridice constituționale, se înscriu și garanțiile procesuale. Aceste garanții, menționează unii cercetători [154, p.57] presupun, mai întâi de toate, existența unui sistem judiciar eficient, de natură a conferi valoare protecției statutului juridic al persoanei. Având în vedere rolul excepțional și semnificația deosebită a sistemului judiciar în protecția drepturilor și libertăților, Constituția proclamă garanția protecției judiciare a drepturilor și libertăților omului și cetățeanului ca un principiu constituțional special și independent, care caracterizează relația dintre persoană și statul de drept. Și, deși conținutul garanțiilor constituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei nu se limitează doar la instituția protecției judiciare, cu toate acestea, trebuie recunoscută importanța sa în perfecționarea mecanismului de protecție a drepturilor și libertăților, ceea ce provoacă un interes științific deosebit față de schimbările care au loc în acest domeniu.

În doctrina juridică, [212, p.170] garanțiile procesuale au fost definite ca fiind acele mijloace juridice cu ajutorul cărora participanții la proces își pot exercita și apăra drepturile lor recunoscute de lege, sau mijloacele juridice prin care părțile au posibilitatea de a-și exercita pe deplin drepturile lor procesuale.

Trebuie să menționăm că, acele principii procesuale care formează conținutul garanțiilor menționate se regăsesc în legile fundamentale a majorității statelor lumii. În acest sens, se poate observa că autoritățile constituante au reglementat la nivel de Constituție principiul independenței puterii judecătorești (Letonia, Italia, Croația, Spania, Cehia, Austria, Israel, Portugalia, Mongolia, Estonia, Franța etc.), principiul prezumției de nevinovăție (Spania, Bulgaria, Estonia, Coreea de Sud, Hong Kong, Croația etc.), principiul publicității audierilor efectuate de instanță, respectiv derogările care se pot face de la acest principiu (Austria,

Bulgaria, Cehia, China, Coreea de Sud, Danemarca, Elveția, Israel, Luxemburg etc.). De asemenea, numeroase Constituții fac referire la dreptul persoanei acuzate de a nu se autoincrimina, contradictorialitatea procedurii judecătorești, motivarea hotărârilor judecătorești.

Totodată, evidențiem, că există o serie de sisteme constituționale, care consacră aceste garanții procesuale ca elemente ale dreptului la un proces echitabil, altfel spus, există state în care este reglementat expres dreptul justițiabilului la un proces echitabil, drept care presupune întrunirea unui șir de exigențe procesuale indispensabile în corolarul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. În acest context, drept exemplu, putem prezenta Constituția Italiei, [43] care prin art.111 al.1 și 2 prevede că justiția trebuie să fie înfăptuită în cadrul unui proces echitabil, în numele legii. Procesele se bazează pe egalitatea de confruntare a părților, desfășurându-se în fața unui judecător independent și imparțial. În lege trebuie să se prevadă limite de timp rezonabil pentru desfășurarea procedurii. În continuare, în art.111 al.3 sunt inserate prevederi inspirate de textul art.6 din Convenția Europeană, constând în garantarea pentru persoana acuzată de săvârșirea unei infracțiuni, a următoarelor drepturi procesuale: aducerea la cunoștință a informațiilor despre natura și motivele acuzării, în cel mai scurt timp posibil; dreptul de a dispune de timpul și de facilitățile necesare pregătirii apărării; dreptul exercitabil în fața instanței, de a interoga martorii acuzării și de a obține citarea și audierea martorilor apărării, în aceleași condiții cu martorii acuzării; dreptul la interpret dacă persoana nu înțelege sau nu vorbește limba în care se desfășoară procesul. În continuare este statuat la nivel constituțional, principiul contradictorialității procedurii de judecată și regula motivării hotărârilor judecătorești, toate acestea reprezentând condiții pentru constatarea echității procesului derulat.

Reglementarea expresă a dreptului la un proces echitabil, implicit și a garanțiilor procesuale o regăsim și în Constituția României, care după conținut și structură conține multe elemente asemănătoare cu Legea Fundamentală a RM. Reglementarea expresă a dreptului la un proces echitabil în România a avut loc în anul 2003, cu ocazia procesului de revizuire a Constituției. În acest sens, dreptul la un proces echitabil a dobândit consacrare constituțională prin prevederile art.21 al.3, [216, p.52] potrivit căruia, părțile au dreptul la un proces echitabil și la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil. Remarcabil este faptul că art.21 se intitulează *Accesul liber la justiție*, iar al.1 din acest articol prevede că, orice persoană se poate adresa justiției pentru apărarea drepturilor, a libertăților și a intereselor sale legitime. O analiză sumară ne demonstrează că aceste prevederi sunt mai mult decât apropiate celor stipulate în art.20 din Constituția RM, cu deosebirea că Legea Supremă a RM nu conține prevederi referitoare la procesul echitabil.

În aceste condiții, totuși, remarcăm, eforturile constituantului moldovean de a consacra o serie importantă de garanții procesuale în Constituția Republicii Moldova care se regăsesc în următoarele capitole:

- Capitolul I *Dispoziții generale*, prin art.16 al.2 stipulează: „Toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială.” În cadrul aceluiași capitol, art.20 reglementează accesul liber la justiție, menționând în al.1 că, „orice persoană are dreptul la satisfacție efectivă din partea instanțelor judecătorești competente împotriva actelor care violează drepturile, libertățile și interesele sale legitime”. Una din cele mai importante garanții procesuale în materie penală este consacrată în art.21 - prezumția nevinovăției - care prevede că, „orice persoană acuzată de un delict este prezumată nevinovată până când vinovăția sa va fi dovedită în mod legal, în cursul unui proces judiciar public, în cadrul căruia i s-au asigurat toate garanțiile necesare apărării sale”.

- Capitolul II *Drepturile și libertățile fundamentale*, în cadrul art.25 care instituie libertatea individuală și siguranța persoanei este stipulat „percheziționarea, reținerea sau arestarea unei persoane sunt permise numai în cazurile și cu procedura prevăzute de lege.” Același capitol, prin art.26 consacră dreptul la apărare.

- Capitolul IX *Autoritatea judecătorească*, prin art.116 stabilește că, „judecătorii instanțelor judecătorești sunt independenți, imparțiali și inamovibili, potrivit legii.” Art.117 consacră caracterul public al dezbatărilor judiciare, iar art.118 determină limba de procedură și dreptul la interpret. Printre garanțiile procesuale se enumeră și prevederile art.119, potrivit cărora, „împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii”.

Concluzionând, subliniem că garanțiile procesuale consacrate la nivel constituțional și având titulatura de garanții juridice constituționale, presupun respectarea unor condiții generale și speciale, cumulative și imperative edictate în scopul protejării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, inclusiv și dreptului la un proces echitabil. Aceste garanții, dau expresie unei idei generale potrivit cu care o protecție eficace a drepturilor omului nu poate fi realizată prin simpla consacrare a unor drepturi substanțiale, ci este necesar ca aceste drepturi să fie însoțite de garanții fundamentale de ordin procedural, care să asigure mecanismele corespunzătoare de punere în valoare.

2.2 Garanții procedurale generale ale dreptului la un proces echitabil

2.2.1. Liberul acces la justiție – premisă a procesului echitabil

Problematica liberului acces la justiție este amplu dezbătută atât în literatura de specialitate din RM și România, cât și în jurisprudență, instituția remarcându-se prin abordări nuanțate în funcție de ramura de drept care revendică accesul la justiție ca instituție specifică.

Prin prisma dreptului constituțional, accesul la justiție are semnificația unui principiu constituțional, prin intermediul căruia se garantează exercitarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. În opinia prof. T. Drăganu, liberul acces la justiție, face parte din categoria drepturilor fundamentale social-economice, prezentându-se ca o facultate de voință garantată persoanei de Constituție, facultate căreia îi corespunde obligația statală de desfășurare a activității jurisdicționale [65, p.171]. Dintr-o altă perspectivă, liberul acces la justiție este considerat ca făcând parte din categoria drepturilor de primă generație, drepturi civile și politice, teză care se regăsește în doctrina de specialitate franceză [252, p.301]. De asemenea, liberul acces la justiție se prezintă ca un drept ce vizează persoana umană implicată inevitabil, în relații sociale [56, p.89]. Nu în ultimul rând, și în literatura de specialitate din RM s-a subliniat că, dreptul de acces la justiție, constituie o prerogativă fundamentală a individului, recunoscută într-o societate democratică edificată pe principiile echității și justiției de a avea examinată cauza sa de către un magistrat, cauza care se poate referi la constatarea unei situații de fapt sau soluționarea unui litigiu [184, p.118].

Consacrarea accesului liber la justiție s-a realizat, în principal, prin intermediul celor mai importante instrumente internaționale de garantare a drepturilor omului, fie tratate internaționale universale, fie tratate regionale. La nivel mondial avem în vedere art.10 din Declarația Universală a Drepturilor Omului [51] și art. 14 al.1 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice [171]. În spațiul european însă, accesul la justiție se centrează, în principal, pe dreptul la un proces echitabil, consacrat de art.6 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului [44]. Astfel, dreptul la un proces echitabil cuprinde și dreptul la un tribunal sau la un judecător, ca element esențial al procesului echitabil, definit ca dreptul de a avea acces concret și efectiv la un tribunal, adică la o instanță de judecată recunoscută legal.

Totuși, trebuie să remarcăm că art.6 nu face trimitere expresă la dreptul la un judecător dar, în special după hotărârile Golder contra Marii Britanii și Airey contra Irlandei, se afirmă [199, p.363], că acest drept a fost consacrat, judecătorii europeni precizând că obligația de a asigura un drept de acces la justiție este o obligație pozitivă a statului, indispensabilă pentru buna îndeplinire de către stat a angajamentelor sale convenționale; lipsa clarității și a unei garanții suficiente în ceea ce privește modalitățile de exercitare a recursului este contrară dreptului la un

proces echitabil. Cu alte cuvinte, statele nu se pot limita la a rămâne pasive. Ele trebuie să ia măsuri și astfel să facă totul pentru ca întregul ansamblu de mijloace adecvate să fie puse în aplicare pentru a asigura accesul efectiv la o instanță și în cele mai bune condiții posibile. Este indispensabil ca justițiabilii să aibă posibilitatea clară și concretă de a contesta un act.

În acest context, cercetătorul român T. Briciu a menționat [19, p.57] că, accesul liber la justiție comportă două aspecte esențiale:

a) Obligația statului de a reglementa mijloacele procedurale care să permită justițiabilului să accedă în fața unui tribunal independent și imparțial, instituit prin lege, care să examineze cauza sub toate aspectele de fapt și de drept. După cum remarcă constituționalistul I. Guceac, accesul la justiție capătă un anumit sens doar în cazul în care instanța de judecată este capabilă să restabilească în drepturi persoana ale cărei drepturi și interese legitime au fost încălcate [80, p.43]. În acest sens, accesul la justiție nu implică neapărat inexistența unor proceduri prealabile sesizării instanței. Prin urmare, nu sunt contrare principiului enunțat situațiile în care legiuitorul stabilește că pentru a sesiza instanța este necesară parcurgerea unei proceduri prealabile. În jurisprudența Curții Europene s-a statuat că dreptul de acces la justiție nu este absolut [189, p.93]. El poate primi restricții în limita marjei de apreciere de care se bucură fiecare stat, cu condiția ca restricțiile aplicate să nu limiteze accesul persoanei într-o măsură care să atingă însăși substanța dreptului. Prof. român I. Deleanu subliniind în acest context că, procedurile prealabile obligatorii nu sunt incompatibile cu prevederile art.6 par.1 din Convenție, dacă în cele din urmă există și un control judecătoresc [57, p.137].

Referitor la admisibilitatea unor asemenea limitări s-a expus și Curtea Constituțională a RM în Hotărârea Nr. 14 din 15.11.2012 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Codul de procedură civilă al Republicii Moldova [97] prin care s-a menționat:

„66. Potrivit normelor procesual-civile, pentru a pune în mișcare o acțiune civilă, este necesară îndeplinirea cumulativă a unor condiții de fond și formă, precum ar fi respectarea competenței jurisdicționale, a termenului de prescripție, existența capacității procesuale de exercițiu, respectarea regulilor cu privire la forma și conținutul cererii de chemare în judecată.

67. Curtea reține că respectarea procedurii de soluționare prealabilă a litigiului pe cale extrajudiciară constituie o condiție specială a exercitării dreptului la acțiune în justiție, care necesită a fi întrunită doar în anumite cazuri în funcție de natura litigiului.

68. Curtea nu poate fi de acord cu autorul sesizării, care susține, în esență, că dispozițiile legale contestate sunt contrare art. 20 din Constituție, ce garantează accesul liber la justiție, întrucât acestea condiționează accesul la instanța judecătorească de parcurgerea unei proceduri prealabile care este de natură a tergiversa soluționarea litigiului.

69. Curtea precizează că necesitatea asigurării accesului efectiv la justiție nu poate fi considerată însă ca reprezentând un obstacol pentru instituirea, prin lege, a unor condiții de admisibilitate pentru cei care doresc să supună cauza lor judecătii instanțelor judecătorești” [97].

Nu reprezintă limitări ale dreptului de acces la justiție nici existența unor condiții formale ale accederii în fața unei instanțe, cum ar fi regulile referitoare la competență, termenul de înaintare a pretențiilor, forma pe care o îmbracă cererea de chemare în judecată, cerințele referitoare la plata taxei de stat etc. Aceste condiționări însă, nu constituie încălcări ale accesului liber la justiție numai în măsura în care își păstrează proporționalitatea cu scopul pentru care au fost edictate și dacă acest scop este legitim. Un exemplu elocvent, când instanța națională a depășit limitele formalității obișnuite îl reprezintă cauza asupra căreia s-a expus CtEDO în una din hotărârile sale recente în raport cu Republica Moldova. Astfel, în cauza Negură și alții v. Republica Moldova din 5 martie 2019, [113] reclamanții au statuat în fața CtEDO că dreptul lor de acces la o instanță, garantat de art. 6 al CEDO a fost încălcat prin decizia Curții de Apel Cahul, care a dispus scoaterea de pe rol a cererii acestora, ca urmare a nerespectării procedurii prealabile. Însă, din dosar rezultă că, plângeri prealabile cu același conținut au fost expediate de către reclamanți în adresa Consiliului local și Primarului (pârâți pe acest dosar). Astfel, au existat tentative de a soluționa problema pe căi extrajudiciare. Totodată, reclamanții au mai comunicat despre confuzia care s-a creat în virtutea faptului că Primarul și Consiliul local aveau o cancelarie comună, ceea ce a determinat mai multe inadvertențe. Astfel, CtEDO a subliniat că instanța de apel a luat o poziție formalistă față de acțiunea reclamanților, iar cererea lor preliminară fusese adresată autorității competente. Curtea de Apel a ignorat cealaltă cerere prealabilă, adresată autorității competente, care a fost și anexată la acțiunea lor. Această hotărâre a condus la refuzul de a examina cazul reclamanților, chiar dacă aceștia au respectat toate cerințele legale pentru depunerea acțiunii în instanță. Prin urmare, CtEDO a constatat că dreptul reclamanților de acces la o instanță a fost astfel restrâns fără nicio bază legală [113].

Referitor la caracterul absolut sau non-absolut al dreptului de acces liber la justiție, în doctrina juridică se poartă ample dezbateri. Demarând analiza de la cercetarea dispozițiilor constituționale, constatăm că, Legea Fundamentală prin art. 54 alin. (3) nu admite restrângerea acestui drept, stipulând expres că: „... nu se admite restrângerea drepturilor proclamate în articolele 20-24” [42] (accesul liber la justiție fiind reglementat în art. 20 din Constituție). Aceeași tendință de absolutizare de către Constituția RM a dreptului de liber acces la justiție poate fi identificată și în prevederile art.20 alin.2, potrivit cărora este interzis ca acest drept să fie îngreunat în vreun fel oarecare prin dispoziții ale unor legi organice sau ordinare, ceea ce înseamnă, după cum subliniază prof. T. Drăganu, într-o interpretare strictă, că exercitarea lui nu

poate fi subordonată unor condiții de admisibilitate a acțiunilor în justiție, căci legiferarea unor asemenea condiții ar bara posibilitatea persoanelor de a sesiza instanțele judecătorești. [66, p.111]

Cazurile prezentate mai sus din jurisprudența CtEDO și a Curții Constituționale a RM ne demonstrează o cu totul altă situație, și anume că, dreptul de acces la justiție nu poate fi, în nici un caz, un drept absolut. În acest sens, doctrinarul român R. Chiriță subliniază: „Ca orice libertate, accesul liber la justiție poate suferi limitări din partea puterii de stat, cu scopul salvagărdării altor interese, precum drepturile și libertățile altora, principiul securității raporturilor juridice etc. Astfel, ar fi de neconceput ca statele să fie obligate să permită un acces la justiție necondiționat de anumite aspecte de formă ori de fond.” [35] Existența unor limitări ale accesului la justiție este implicită exercitării normale a acestui drept, de aceea, ea este unanim recunoscută atât la nivelul jurisprudenței europene, cât și la cel al jurisprudenței interne.

În acest context, rezultă că prevederile art.20 și art.54 al.3 din Constituție sunt în contradicție cu practica CtEDO, cu hotărârile Curții Constituționale, precum și cu reglementările consacrate prin unele legi organice, care de exemplu consacră parcurgerea obligatorie a unei proceduri prealabile extrajudiciare (de exemplu, art.346 al.1 din CPC) [38]. Reglementând dreptul de liber acces la justiție în însuși textul ei, Constituția RM (prevederi similare cuprinde și Constituția României), l-a absolutizat în formulări foarte generale, iar sfera lui de acțiune, subliniază prof. Tudor Drăganu, [66, p.113] este lărgită dincolo de ceea ce revine în mod obișnuit competenței instanțelor judecătorești. Dispozițiile constituționale, potrivit cărora este interzis ca acest drept să fie îngreunat în vreun fel oarecare prin dispoziții ale unor legi organice sau ordinare, presupun, într-o interpretare strictă, că exercitarea lui nu poate fi subordonată unor condiții de admisibilitate a acțiunilor în justiție, căci legiferarea unor asemenea condiții ar bara posibilitatea persoanelor de a sesiza instanțele judecătorești.

Astfel, prin dispozițiile cuprinse în alin. 2 din art. 20 a Constituției RM, legiuitorul s-a abătut nu numai de la linia de gândire, care stă la baza reglementărilor internaționale existente în materia liberului acces la justiție, ci și de la practica curentă a Curții Europene a Drepturilor Omului, care a subliniat în hotărârile ei că, liberul acces la tribunale nu este un drept absolut, [189, p.93] odată ce instanțelor judecătorești competente să soluționeze în fond litigiile cu care au fost sesizate, li se pot opune diferite condiții de admisibilitate.

Criticând recunoașterea caracterului absolut al dreptului de acces liber la justiție, prof. T. Drăganu menționează: „O concepție care ar pleca de la ideea că liberul acces la justiție are un caracter absolut nu poate fi acceptată și pentru că ea contravine actualei evoluții a dreptului constituțional comparat. Se poate constata anume că cele câteva constituții ale unor țări din

Comunitatea europeană, care consacră liberul acces la justiție ca drept fundamental al individului, cum sunt: constituțiile Italiei din 27 decembrie 1947, a Greciei din 9 iunie 1975, a Portugaliei din 2 aprilie 1976 și a Ungariei din 20 august 1949, dispozițiile Constituției poloneze din 22 iulie 1952 menținute în vigoare pe baza legii constituționale din 17 octombrie 1992 și Carta drepturilor și libertăților fundamentale făcând parte din ordinea constituțională a Republicii Cehe, promulgată prin rezoluția președinției Consiliului Național Ceh din 16 decembrie 1992, nu l-au conceput ca un drept absolut.” [66, p.114]

În concluzie, atribuind un caracter absolut dreptului de liber acces la justiție, legiuitorul național a admis introducerea în Constituție a unui text, ce cuprinde o regulă condamnată încă de la început să nu poată fi respectată. Dacă instanțele de judecată ar fi aplicat cu consecvență prevederile alin. (2) al art. 20 și ale alin.3 din art.54 din Constituție, potrivit cărora nici o lege nu poate îngreuna liberul acces la justiție, concluzia inevitabilă la care ar fi trebuit să se ajungă ar fi fost că, nici una din condițiile de admisibilitate a acțiunilor în justiție nu ar mai fi putut fi invocată în litigiile de drept privat după intrarea în vigoare a Constituției din 1994, căci fiecare dintre aceste condiții constituie o limitare a liberului acces la justiție.

Pentru înlăturarea acestor inconsecvențe propunem completarea art.20 al.2 din Constituția RM, prin adăugarea următoarei propoziții: „Cu titlu de excepție, se admite îngreunarea legală, fără a se aduce atingere substanței accesului liber la justiție, prin stabilirea unor condiții de exercitare a acțiunii în justiție.” Pe aceeași linie de gândire, propunem modificarea art.54 al.3 din Constituția RM, prin înlăturarea art.20 din conținutul acestui alineat. Respectiv, art.54 al.3 din Constituția RM, urmează să fie formulat în felul următor: „Prevederile alin.2 nu admit restrângerea drepturilor proclamate în articolele 21-24.”

b) Obligația statului de a crea pârgurile prin care să elimine eventualele impedimente de fapt care ar putea să îngreueze accesul efectiv la judecată. În acest sens, spre exemplu, statul trebuie să asigure mijloacele prin care o persoană, care nu dispune de resurse financiare, să poată sesiza în mod legal instanța de judecată și să aibă parte de un proces echitabil. La acest capitol, Republica Moldova în repetate rânduri a fost condamnată prin hotărâri pronunțate de CtEDO. Astfel, în cauza Malahov c. Moldovei, reclamantul a pretins, în special, că refuzul instanțelor judecătorești naționale de a examina pretențiile sale, din cauza imposibilității de a plăti taxa de stat, a încălcat drepturile sale garantate de articolele 6 §1 și 13 ale Convenției și că el a fost discriminat din cauza etniei sale [106]. Curtea a conchis că instanțele judecătorești naționale nu au efectuat o examinare adecvată a capacității reclamantului de a plăti taxele de stat și nu au răspuns la argumentul lui precum că, datorită naturii pretențiilor sale, el avea dreptul la o scutire. Mai mult, taxa de stat solicitată de la reclamant a fost în mod vădit excesivă în comparație cu

resursele lui la acea dată. Din aceste motive, Curtea a considerat că obligarea reclamantului la plata taxei de stat a reprezentat o limitare disproporționată a dreptului său de acces la o instanță. Prin urmare, a avut loc o violare a articolului 6 § 1 al Convenției.

Desigur, legiuitorul nostru a întreprins unele măsuri în vederea facilitării accesului la justiție a categoriilor defavorizate a populației, fiind instituită posibilitatea scutirii judiciare de la plata taxei de stat (art.85 al.4 din CPC), [38] cât și asistența juridică garantată de către stat, pentru persoanele cu venituri foarte reduse, dar acest mecanism nu soluționează problema întrutotul, deoarece judecătorul poate refuza scutirea, iar calitatea serviciilor prestate de avocații din oficiu este uneori lamentabilă. Acest motiv ne îndeamnă să propunem înlăturarea acestor taxe pentru categoriile de persoane care au un venit mai mic decât salariul mediu pe economia națională, având în vedere că acest salariu este unul derizoriu comparativ cu minimul stabilit în țările UE. În acest sens propunem, completarea art.85 al.1 din Codul de procedură civilă a RM cu lit.a¹) care va avea următorul conținut: „reclamanții a căror venituri nu depășesc salariul mediu pe economia națională”.

Piedicile factuale în fața accesului la justiție pot să decurgă nu doar din problema resurselor financiare, ci și din timpul necesar pentru a ajunge la locația instanței. Trebuie să menționăm că, în ultimii ani în țările europene se degajă o tendință de reducere a numărului de instanțe, explicabilă prin dorința de a limita vulnerabilitatea tribunalelor mici (expuse influențelor locale), de a face economii bugetare și a crește eficacitatea sistemului. Această tendință creează probleme sub aspectul accesului geografic la justiție. O situație asemănătoare se constată la ora actuală și în Republica Moldova. În rezultatul reorganizării instanțelor judecătorești, proces demarat la 1 ianuarie 2017, pe teritoriul țării noastre au rămas să activeze doar 15 judecătoriesi, respectiv, în unele cazuri, justițiabilii trebuind să parcurgă peste o 100 km până la sediul instanței. Aceste deficiențe vor putea fi, însă, înlăturate dacă vor urma progrese palpabile în sfera utilizării tehnologiilor de comunicare și informare în cadrul sistemului judecătoreesc. Sistemul nostru judiciar a înregistrat unele realizări în acest sens, oferind justițiabililor informații despre ședințele de judecată, hotărârile pronunțate, dar și posibilitatea de a depune actele de procedură în instanță prin intermediul Programului integrat de gestionare a dosarelor, care este unic pentru întreg sistemul judecătoreesc (art.17¹ al.1 din CPC) [38].

În domeniul special al drepturilor procedurale, accesul liber la justiție, după cum remarcă J-F. Renucci [199, p.356] trece prin respectarea dreptului la un judecător și, mai general, prin respectarea dreptului la un proces echitabil: desigur, acestea nu sunt drepturi condiționate, dar importanța lor este cu toate acestea considerabilă. Dreptul la un proces echitabil devine o miză considerabilă; acest drept nu este altceva decât dreptul la o justiție bună în cele trei dimensiuni

esențiale ale acestuia, respectiv accesul la aparatul judiciar, funcționarea acestuia și executarea deciziilor, după cum menționează doctrina franceză [256, p.169].

Extinderea irezistibilă a dreptului la un proces echitabil este evidențiată în statele cu tradiție democratică prin faptul revizuirii legilor fundamentale și reglementării exprese a acestui principiu. De exemplu, în România, revizuirea Constituției a avut loc în anul 2003, în rezultatul căreia, în art.21 cu denumirea *Accesul liber la justiție* a fost introdus alin.3 care prevede că: Părțile au dreptul la un proces echitabil și la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil [48, p.31]. Așadar, sub marginalul *accesul liber la justiție* se regăsesc atât dispoziții corespunzătoare denumirii (primele două alineate), cât și norme care vizează echitatea desfășurării procedurilor judiciare. În acest context apar câteva întrebări: dreptul la un proces echitabil reprezintă o componentă a liberului acces la justiție? Posibilitatea constituțională de a solicita soluționarea litigiilor de către autoritățile jurisdicționale este garantată prin instituirea caracterului echitabil al procedurii derulate? Sau prin garantarea libertății de accedea la justiție se creează premisele desfășurării ulterioare a unui proces caracterizat ca fiind echitabil?

În considerarea faptului că denumirea unei norme are aplicare asupra întregului domeniu statuat prin dispozițiile respectivei norme, s-ar putea aprecia că în conceptul de liber acces la justiție se subsumează dreptul la un proces echitabil și dreptul la judecarea cauzei într-un termen rezonabil [11, p.30].

Totuși, în stabilirea raportului dintre cele două concepte, trebuie să avem în vedere reglementările care constituie sursa de inspirație, atât pentru constituentul român, cât și pentru țările care și-au asumat obligațiunea de a respecta Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Astfel, avem în vedere prevederile art.6 din Convenție, text legislativ capital pentru stabilirea raportului între dreptul la un proces echitabil și accesul la justiție și care prevede în alin.1 că, „orice persoană are dreptul la judecarea cauzei sale în mod echitabil, în mod public și în termen rezonabil, de către o instanță independentă și imparțială, instituită de lege, care va hotărî fie asupra încălcării drepturilor și obligațiilor sale cu caracter civil, fie asupra temeiniciei oricărei acuzații în materie penală îndreptate împotriva sa” [44]. Respectiv, dreptul la un proces echitabil, după cum s-a subliniat în doctrina occidentală [258, p.18], reprezintă un element fundamental al principiului preeminenței dreptului într-o societate democratică. Mai mult de atât, în literatura de specialitate din România s-a subliniat că un proces poate fi caracterizat ca fiind echitabil dacă se constată îndeplinirea a trei elemente: asigurarea liberului acces la justiție, asigurarea unui set de garanții relative la desfășurarea oricărui proces și, în materie penală, existența unor garanții specifice [17, p.394].

Liberul acces la justiție este condiționat prin reglementările Convenției europene de legalitatea justiției (tribunal stabilit prin lege), independența și imparțialitatea justiției (tribunal independent și imparțial).

Garanțiile relative la desfășurarea procesului au în vedere o serie de aspecte implicite (egalitatea armelor, contradictorialitatea activității judiciare, obligativitatea motivării hotărârilor judecătorești, precum și dreptul acuzatului de a nu declara împotriva sa) și explicite (publicitatea ședinței de judecată și necesitatea soluționării litigiului într-un termen rezonabil).

Garanțiile specifice instituite în materia proceselor penale, în conformitate cu art.6 al.2 și 3 din Convenție, au în vedere principiul prezumției de nevinovăție și drepturile recunoscute persoanei acuzate de săvârșirea unei infracțiuni (dreptul de a fi informat de acuzația adusă, dreptul de a dispune de timpul necesar pregătirii apărării, dreptul la apărare, dreptul de a interoga martorii precum și, dacă este cazul, dreptul de a beneficia de serviciile unui interpret.

Rezultă că liberul acces la justiție poate fi luat în considerare, în spiritul Convenției, ca fiind o garanție preliminară sau o premisă a desfășurării unui proces echitabil.

Preocuparea de a asigura o protecție efectivă a drepturilor garantate impune respectarea anumitor obligații procedurale. Respectiv, deși Constituția RM prin art.20 consacră accesul liber la justiție, acest drept în calitate de garanție a unui proces echitabil este lipsit în contextul constituțional actual de o finalitate, și anume posibilitatea de a beneficia de un proces echitabil. Desigur, am putea miza pe art.4 al Legii fundamentale, în conformitate cu care dispozițiile constituționale în materia drepturilor omului vor fi interpretate și aplicate în concordanță cu actele internaționale la care RM este parte. Totuși, considerăm mult mai benefică, pe viitor, reglementarea cât mai clară, accesibilă și previzibilă a dreptului la un proces echitabil, atât în Constituție, cât și în legile organice, nu pentru că judecătorul-magistrat nu ar fi în măsură să recurgă la aplicarea priorității a instrumentelor internaționale în materie, care după cum bine știm promovează un standard mult mai avansat în materie de protecție a drepturilor și libertăților omului decât multe Constituții ale statelor (cu luarea în considerare a faptului că fiecare are o dimensiune diferită de protecție, și anume universală, respectiv națională; avem aici în vedere concepția monistă sau dualistă cu privire la ordinea juridică dintr-un anumit stat, respectiv o singură ordine juridică internă și internațională, sau două ordini juridice, una internă și alta internațională perfect armonizate), ci pentru că există posibilitatea de a nu se face o aplicare unitară a acestor prevederi din documentele internaționale, creându-se astfel o practică neunitară, și de ce nu, să recunoaștem, posibilitatea teoretică de a solicita condamnarea statului moldovenesc la Curtea Europeană a drepturilor omului, în caz de neaplicare din partea judecătorului-magistrat a dispozițiilor considerate de justițiabil (și ipotetic, de alte instanțe din

ordinea internă) «superioare» celor naționale. Alinierea la exigențele stabilite în tratate internaționale, la care și statul nostru este parte, prin intermediul unei legislații interne - clare, previzibile și accesibile - materiei în discuție, reprezintă soluția judicioasă [11, p.30].

Citând un remarcabil procesualist român, subliniem că, procesul echitabil este „o regulă de aplicare atât în ceea ce privește organizarea justiției, mai ales în considerarea exigenței independenței judecătorilor, cât și cu privire la funcționarea ei, prin asigurarea liberului acces, a publicității, contradictorialității și dublului grad jurisdicțional” [18, p.27-28] or având în vedere valențele acestui principiu și impactul lui asupra ordinii de drept în general și asupra calității actului de justiție, în special, este indispensabilă garantarea dreptului la un proces echitabil prin dispoziții exprese ale Constituției.

2.2.2. Dreptul la o instanță de judecată independentă și imparțială, instituită prin lege

Una din preocupările statelor democratice pentru a realiza o protecție concretă drepturilor persoanei a fost aceea a organizării unui sistem judiciar care să asigure înfăptuirea unei justiții credibile, imparțiale și independente.

Imperativul unei justiții independente, după cum s-a remarcat în literatura de specialitate, [71, p.7] are rolul de a pune la adăpost autoritatea judecătorească de amestecul unor factori exteriori, de diferite influențe, presiuni sau alte ingerințe în pronunțarea unei hotărâri judecătorești. În plan teoretic, problema care se poate examina privește sinonimia independenței judecătorilor și a independenței justiției. Aparent, așa cum remarcă prof. I. Deleanu, cele două concepte par a fi identice, deoarece justiția este înfăptuită de judecători [55, p.366]. În realitate, este o mare diferență între independența judecătorilor și independența justiției. Acest fapt se datorează raportării judecătorilor la o dublă realitate a justiției: cea privită în sens material, care vizează organizarea judecătorească, și cea privită în sens funcțional, care se referă la opera de justiție realizată de judecător.

Sub primul aspect, judecătorul nu este independent, deoarece întreaga sa activitate este supusă unui set de reguli administrative referitoare la salarizare, program de activitate, zile și ore libere, posibile sancțiuni etc., care intervin din exterior, respectiv din partea Ministerului Justiției și a Consiliului Superior al Magistraturii. Aceste constrângeri în activitatea judecătorului pot părea, la prima vedere, impedimente în desfășurarea normală a activității de judecată. În realitate, aceste exigențe nu au nimic de a face cu independența justiției, respectiv cu dreptul judecătorului de a soluționa în mod independent cauzele pe care le judecă, ci constituie garanții ale desfășurării procesului în condiții de legalitate. Sancțiunile ce pot interveni, pe acest fond organizatoric, nu țin de independența judecătorului.

În ceea ce privește cel de-al doilea aspect, acela al independenței judecătorului în opera de înfăptuire a justiției, este necesar să precizăm că orice imixtiune, indiferent care ar fi sursa acesteia, este inadmisibilă. După cum remarcă, somitățile constituționalismului românesc (I. Muraru și S. E. Tănăsescu), „independența judecătorului exprimă posibilitatea de protecție a guvernaților, fiind în fond o garanție în fața abuzurilor autorităților. Desigur, independența judecătorului este substanțial tributară caracterului, moravurilor și tradițiilor specifice fiecărei țări, ea nu poate fi garantată absolut prin lege” [163, p.281].

Despre valoarea și importanța acestui principiu, al independenței judecătorului, ne vorbește însăși Legea Fundamentală a RM, care proclamă în art. 116 alin.1) că judecătorii sunt independenți, imparțiali și inamovibili [42]. Chintesența acestei dispoziții constituționale a fost preluată și de alte acte normative. Astfel, Legea privind organizarea judecătorească [140] în articolul 1, stipulează următoarele: „Puterea judecătorească este independentă, separată de puterea legislativă și puterea executivă, are atribuții proprii, exercitate prin instanțele judecătorești, în conformitate cu principiile și dispozițiile prevăzute de Constituție și de ale legi”.

În același sens, și în literatura de specialitate s-a reținut [19, p.27] că, independența judecătorului necesită a fi analizată sub următoarele două aspecte:

- a) Raporturile dintre puterea judecătorească și puterea legislativă;
- b) Raporturile dintre puterea judecătorească și puterea executivă.

Caracteristic puterii judecătorești este că ea nu se pronunță pe cale de reglementare. Judecătorul realizează o aplicare concretă a legii în scopul soluționării unui litigiu determinat, Legiuitorul acționează de o manieră diferită, edictând norme cu caracter general și abstract care nu sunt menite să reglementeze cazuri particulare, ci raporturi și situații nedeterminate.

Echilibrul dintre cele două puteri se poate sintetiza în aceea că puterea judecătorească nu poate interveni în mod direct asupra puterii legislative, iar aceasta din urmă nu poate interveni în activitatea de judecată.

În lumina celor arătate, este evident că Parlamentul, în calitate de titular al dreptului de legiferare delegată, nu poate, prin acte de putere, să se substituie puterii judecătorești, respectiv să soluționeze, prin decizii proprii, litigii ce țin de competența instanțelor judecătorești. Legiuitorul nu poate modifica sau stinge efectele unei hotărâri judecătorești irevocabile. În același respect al justiției, legile nu pot avea caracter retroactiv și nu pot modifica sau stinge raporturile juridice născute înainte de intrarea în vigoare a legii. Este semnificativ în acest context, art.76 din Constituția RM care stabilește că, „Legea se publică în Monitorul Oficial al Republicii Moldova și intră în vigoare la data publicării sau la data prevăzută în textul ei. Nepublicarea legii atrage inexistența acesteia” [42]. Acest articol constituțional trebuie coroborat

cu dispozițiile art.22 din Legea fundamentală, care stabilește că, „nimeni nu va fi condamnat pentru acțiuni sau omisiuni care, în momentul comiterii, nu constituiau un act delictuos. De asemenea, nu se va aplica nici o pedeapsă mai aspră decât cea care era aplicabilă în momentul comiterii actului delictuos” [42].

Din conținutul acestor prevederi constituționale rezultă că neretroactivitatea legii a devenit un principiu constituțional, iar legiuitorului îi este interzisă (cu unele excepții) adoptarea unor legi retroactive exprese sau tacite, după cum subliniază doctrina [71, p.9].

Totodată, trebuie să menționăm că, este posibil ca, în proces de înlăptuire a justiției, judecătorul să devină el însuși legiuitor, în sensul că prin interpretarea textelor de lege pe care le aplică să dea o altă semnificație voinței exprimate de legiuitor, uneori contrară politicii legislative a statului. În acest sens, sunt necesare câteva precizări pentru a marca mai bine limitele puterii judecătorești în raport cu puterea legislativă, încălcarea acestor limite reprezentând un exces de putere din partea judecătorului:

a) Judecătorul nu poate să refuze aplicarea legii pe motivul că aceasta ar fi imperfectă. Art.5 din Codul de procedură civilă a RM prevede că: „Nici unei persoane nu i se va refuza apărarea judiciară din motiv de inexistență a legislației, de imperfecțiune, coliziune sau obscuritate a legislației în vigoare” [38].

b) De cele mai multe ori judecătorul este obligat să interpreteze textul de lege și să îl adapteze la ipoteze pe care legiuitorul nu și le-a imaginat, dar care au apărut în cazuistica sa. Totodată, judecătorul nu încalcă principiul separației puterilor în stat interpretând legea atunci când ea este obscură sau ambiguă, deoarece face acest lucru tocmai pentru a determina voința reală a legiuitorului. [14, p.20]

c) În activitatea de înlăptuire a justiției, judecătorul nu este ținut de soluțiile precedente adoptate de instanțele judecătorești în alte spețe similare, soluția sa urmând a se raporta numai la textele legale aplicabile cauzei. În dreptul nostru, bazat pe tradiția romano-germanică precedentul judiciar nu reprezintă izvor de drept, motiv pentru care autoritatea ce emană dintr-o jurisprudență creată în legătură cu o anumită situație juridică nu poate sta la baza motivării unei hotărâri judecătorești.

Trebuie să menționăm că relativ recent Curtea Constituțională a RM a emis o hotărâre (Hotărârea Curții Constituționale din 22 iulie 2016, privind excepția de neconstituționalitate a articolului 125 lit. b) din Codul penal, articolelor 7 alin. (7), 39 pct. 5) 313 alin. (6) din Codul de procedură penală și a unor prevederi ale articolele 2 lit. d) și 16 lit. c) din Legea cu privire la Curtea Supremă de Justiție) [91] care vine să confirme cele afirmate mai sus. Astfel, în cadrul hotărârii se menționează că, ”independența judecătorului implică cerința soluționării litigiilor

fără nici o ingerință, inclusiv din partea instanței ierarhic superioare. Un sistem în care este acordată Curții Supreme posibilitatea de a adresa instanțelor de rang inferior „recomandări/explicații” în probleme de aplicare a legislației nu este de natură să favorizeze apariția unei puteri judecătorești cu adevărat independente. Mai mult, aceasta implică riscul ca judecătorii să se comporte ca funcționarii publici, care primesc ordine de la superiorii lor” [91].

d) Judecătorul are dreptul să verifice în mod direct dacă legislația RM este în concordanță cu tratatele internaționale privind drepturile fundamentale ale omului la care țara noastră este parte, în caz contrar urmând a prevala acestea din urmă, constatare care rezultă fără echivoc din art.4 al.2 al Constituției RM.

e) Judecătorul nu poate să se pronunțe în legătură cu constituționalitatea unui text de lege. Aceasta revine în competența Curții Constituționale, ca rezultat al invocării excepției de neconstituționalitate.

Formularea excepției de neconstituționalitate obligă instanța, în fața căreia aceasta este ridicată să verifice strict îndeplinirea condițiilor de admisibilitate prevăzute de lege și, în cazul în care constată îndeplinirea acestora, să sesizeze Curtea Constituțională. Totodată, în literatura de specialitate s-a menționat că, [32, p.13] în cadrul competenței sale, Curtea Constituțională nu poate da o altă formulare textelor de lege pe care, printr-un control de constituționalitate, le-ar socoti nesatisfăcător redactate. În raport cu alte autorități jurisdicționale, Curtea Constituțională nu se poate substitui instanțelor în ceea ce privește calificarea unei situații de fapt. Curtea Constituțională nu are dreptul să-și asume, prin deciziile pe care le pronunță, rolul de legiuitor pozitiv, subrogându-se astfel funcției legiuitoare a Parlamentului, care, potrivit art. 60 alin. 1 din Constituția RM, este unica autoritate legislativă a statului.

Raporturile dintre puterea judecătorească și puterea executivă

Adevăratele raporturi dintre puterea executivă și judecător vizează actul de înlăptuire a justiției. Sub acest aspect, nici puterea executivă și nici administrația publică nu se pot substitui justiției, după cum nici justiția nu poate lua locul acestora în exercitarea atribuțiilor conferite de lege. Aceasta nu exclude, în nici un caz, posibilitatea judecătorului, garantată de art.53 și 114 din Constituție, de a anula actele administrative ilegale emise de autoritățile publice și de a dispune repararea pagubelor produse prin astfel de acte ori prin nesoluționarea în termenul legal a unei cereri.

Totodată, pentru a determina dacă o instanță poate fi considerată independentă, în special în ceea ce privește executivul, în jurisprudența CtEDO s-au reținut [199, p.433-434] următoarele criterii de apreciere: modul de desemnare și durata mandatului judecătorilor, existența garanțiilor împotriva presiunilor exterioare și faptul dacă există sau nu aparență de independență.

Inițial, trebuie să menționăm că, singura împrejurare că membrii unei jurisdicții sunt numiți de Guvern ori președintele Republicii nu duce la concluzia că sunt dependenți de executiv. Față de organele care îi numesc, judecătorii nu au nici o obligație [12 p.45].

În Republica Moldova, competențele în privința recrutării judecătorilor sunt îndeplinite de către Consiliul Superior al Magistraturii, organism ce poate fi considerat ca aparținând corpului magistraților. Numirea în funcție a judecătorilor este realizată de Președintele RM, dar numai la propunerea Consiliului Superior al Magistraturii (art.11 al.1 din Legea cu privire la statutul judecătorului) [139]. Sistemul adoptat acordă întâietate Consiliului Superior al Magistraturii, care este competent în ce privește impunerea criteriilor de pregătire profesională avute în vedere la selectarea judecătorilor, actul de numire fiind condiționat de propunerea formulată de Consiliul Superior al Magistraturii.

Desigur, un asemenea sistem nu este lipsit de carențe, fapt care s-a demonstrat cu prisosință în ultimii ani, când președintele țării a respins unele candidaturi a căror moralitate dubioasă a stârnit un val de critici în societate, însă cert rămâne faptul că președintele țării nu ar trebui nici într-un caz să decidă care judecător să rămână în funcție și care judecător să fie concediat, altfel vom asista la un șir de abuzuri, care au periclitat justiția moldovenească și în trecut, când cei care nu conveneau sistemului politic și nu-i executau ordinele erau demiși, iar cei docili guvernanților erau promovați.

În cazul în care există disfuncții la nivelul CSM în ceea ce privește evaluarea judecătorilor, atunci probabil ar trebui fortificat mecanismul de evaluare al judecătorilor. Dacă CSM consideră că acești judecători sunt buni în urma unui proces sigur de evaluare, atunci președintele țării nu are decât fie să accepte propunerea CSM, fie să vină cu obiecții publice în acest sens. Acest lucru ar putea contrabalansa poziția CSM prima dată, iar în cazul în care totuși a doua oară CSM acceptă aceeași poziție, atunci efectul va fi scăderea încrederii în corpul de judecători și acest risc trebuie să și-l asume CSM.

Cât privește durata mandatului, în literatura de specialitate s-a menționat [199, p.434] că, această expresie este una înșelătoare întrucât ar putea lăsa să se înțeleagă că aspectul temporal este determinant, ceea ce nu este cazul. În fapt, ceea ce contează sunt garanțiile oferite judecătorului pe durata mandatului său, în special inamovibilitatea.

Aceasta din urmă nu trebuie privită ca o favoare pentru judecători, ci mai degrabă ca o garanție pentru justițiabili. De aceea, inamovibilitatea trebuie să se aplice și cu privire la modul de desemnare a judecătorilor în colegiile instanțelor și cu privire la repartizarea dosarelor și posibilitatea de schimbare a judecătorului.

Cât privește existența garanțiilor împotriva presiunilor exterioare, este evident că o instanță de judecată nu mai este independentă în cazul în care solicită opinia unei autorități externe cu privire la interpretarea unui text și ulterior trebuie să se conformeze acesteia. Astfel, în cauza *Chevrol contra Franței*, [117] reclamanta Yamina Chevrol, cetățean francez, introduce o acțiune în contencios administrativ, în cadrul căreia Consiliul de Stat solicită, ca o chestiune prejudicială, Ministerului Afacerilor Externe să se pronunțe asupra existenței reciprocității în aplicarea unui tratat internațional, instanța administrativă considerându-se legată de soluția primită. În hotărârea sa Curtea a precizat că exercitarea întregii jurisdicții de către un tribunal presupune ca acesta să nu renunțe la nici una dintre componentele funcției de a judeca, apreciind că reclamanta nu poate fi considerată a fi avut acces la un tribunal care are sau căreia să îi fi fost recunoscută o competență suficientă pentru a se pronunța asupra tuturor problemelor de fapt și de drept pertinente pentru a tranșa litigiul.

Interzicerea presiunilor exterioare este consacrată și în Standardele Minime de Independență Judiciară [207], care prevăd că miniștrii nu vor exercita nici un fel de presiuni asupra judecătorilor nici vădit, nici în secret și nu vor face declarații care afectează negativ independența judecătorilor, priviți individual sau a puterii judecătorești, ca întreg (pct. 16). Intervențiile autorităților guvernamentale, a șefului Statului într-o procedură în curs, oricare ar fi motivele invocate pentru a le justifica, pot să fie incompatibile cu independența tribunalelor, prin conținutul și modalitatea în care ele sunt exercitate. Oricare ar fi impactul real al unor asemenea intervenții asupra derulării procedurii, în mintea justițiabililor pot trezi suspiciuni obiective privind independența justiției.

Un alt criteriu de apreciere a independenței este cel al aparenței. Pentru a fi luate însă în considerare, aparențele trebuie să fie de natură a crea temeri privitoare la lipsa de independență sau imparțialitate, care să fie justificate în mod obiectiv. Și percepția acuzatului sub acest aspect trebuie luată în considerare, fără însă ca ea să joace un rol decisiv.

Din aceste motive, Curtea Europeană a Drepturilor Omului în cauza *Altay c. Turcia* [119] a statuat că acuzatul a avut motive obiective să se îndoiască de independența și imparțialitatea instanței judecătorești care l-a judecat, datorită prezenței în compunerea ei a unui judecător militar. În cauză, chiar dacă se constată existența unor garanții constituționale și legale privind independența și imparțialitatea judecătorilor militari, alte elemente ale statutului lor sunt de natură să le pună în discuție (cum ar fi faptul că este vorba de militari continuând să aparțină armatei, care, la rândul ei, depinde de puterea executivă, precum și faptul că ei rămân supuși disciplinei militare, iar desemnarea și numirea lor necesită în mare măsură intervenția administrației și a armatei). Faptul că acuzatul, un civil, a fost judecat penal de o instanță în

compunerea căreia intră chiar și un singur judecător militar, alături de 2 judecători civili, este de natură să îl facă pe acuzat, în mod legitim, să se teamă că instanța s-ar putea lăsa condusă de considerente străine naturii cauzei sale. Altfel spus, temerile reclamantului cu privire la lipsa de independență și de imparțialitate a jurisdicției pot fi considerate ca fiind justificate în mod obiectiv.

În afara acelor criterii pe care le-am analizat mai sus este indispensabil să amintim în acest context și despre componenta financiară, care are și ea un rol deosebit în asigurarea independenței justiției, de aceea credem că sistemul judecătoresc și, în special Consiliul Superior al Magistraturii, trebuie să militeze cu mai multă determinare pentru alocarea unui procent rezonabil din PIB pentru justiție și pentru descentralizarea deciziilor bugetare.

Independența justiției presupune asigurarea resurselor materiale necesare bunei funcționări a justiției ca serviciu public, precum și asigurarea independenței individuale a magistraților și sub aspect financiar, prin salarizarea acestora pe baza unor criterii obiective, stabilite prin lege, spre a se afla la adăpost de puterea discreționară a executivului și la un nivel al indemnizației care să ia în considerare importanța socială a funcției exercitate, riscurile inerente acestuia și regimul incompatibilităților și interdicțiilor la care sunt supuși magistrații.

De asemenea, CSM trebuie să susțină creșterea bugetului instanțelor, pentru a acoperi nu doar majorarea necesară a numărului de judecători, ci și creșterea fondurilor alocate pentru pregătirea profesională a magistraților și pentru investiții, care trebuie să țină pasul cu necesitatea măririi numărului de judecători și personal auxiliar.

La rândul său, imparțialitatea, ca element al unui proces echitabil, reprezintă garanția încrederii justițiabililor în judecători și instituțiile în care se realizează actul de justiție. Esența acesteia constă în obligația magistratului de a se manifesta, în același mod, față de toți participanții la proces și de a nu avea o atitudine unilaterală ce ar aduce atingere spiritului de obiectivitate, de nepărtinire și de echidistanță.

După cum s-a menționat în literatura de specialitate, [69, p.17] cele două noțiuni nu se confundă însă. Astfel, *independența justiției* este o stare de spirit, care trebuie întregită la nivelul judecătorilor printr-un statut adecvat, iar la nivel instituțional prin stabilirea raporturilor cu puterea executivă și legislativă. *Imparțialitatea judiciară* privește de asemenea starea de spirit, atitudinea instanței față de chestiunile și părțile unui anumit caz (nediscriminare, toleranță etc.), dar și maniera în care este condus un proces. Ea presupune ca judecătorii implicați să hotărască în mod obiectiv și pe baza propriilor evaluări a faptelor relevante și a dreptului aplicabil, fără a avea prejudecăți sau predilecții în privința cazului pe care îl instrumentează, și fără ca să acționeze în moduri care susțin interesele uneia din părți.

Analiza imparțialității unei instanțe implică un demers subiectiv și unul obiectiv [189, p.98].

Demersul subiectiv presupune încercarea de a determina convingerea personală a unui judecător într-o anumită împrejurare (imparțialitatea subiectivă sau personală), iar demersul obiectiv presupune stabilirea faptului dacă judecătorul oferă toate garanțiile suficiente spre a exclude, în persoana sa, orice bănuială legitimă (imparțialitatea obiectivă sau funcțională).

Imparțialitatea personală a fiecărui membru al completului este prezumată până la proba contrară, astfel că cel care invocă încălcarea art. 6 trebuie să facă dovada că judecătorul a fost influențat în mod personal, că a avut interes să soluționeze cauza într-un anumit mod. Comportamentul care favorizează sau defavorizează o anumită parte poate consta, de exemplu, în exprimarea unor remarci din care rezultă că judecătorul este convins de vinovăția acuzatului sau în legătura de rudenie a lui cu una dintre părți [49, p.367].

Constituționalistul Cârnaț T. menționa în una din publicațiile sale că „apropiindu-se de principiul imparțialității personale, un magistrat nu poate fi competent a judeca un dosar asupra căruia a statuat deja la un nivel inferior și având aceleași fapte. Astfel, același magistrat nu are competență a judeca, la același nivel de jurisdicție, o cauză bazată pe fapte identice sau suficient de conexe celor pe care le-a apreciat în cauza precedentă (spre exemplu, când magistratul se expune referitor la comportamentul persoanei sau face o apreciere a unei fapte în care este implicată persoana dată etc.)” [28, p. 21].

Imparțialitatea obiectivă sau funcțională determină luarea în considerare a aparențelor, întrucât aceasta conduce la întrebarea dacă, în pofida conduitei personale a judecătorului, anumite fapte verificabile pot ocaziona suspendarea imparțialității acestuia din urmă (hotărârea CtEDO în cauza Hauschildt c. Danemarca din 24 mai 1989) [16, p.210-211]. Această întrebare este una legitimă, dar mai este necesar a cunoaște motivul pentru a păstra și a nu exagera peste măsură importanța și consecințele aparențelor respective. Este adevărat că în timp imparțialitatea obiectivă a cunoscut o evoluție importantă în vederea evitării eventualelor devieri: jurisprudența europeană a trecut de la o concepție abstractă și extensivă a imparțialității la o concepție concretă și restrictivă [199, p.446]. Rolul efectiv al judecătorului este luat în considerare dincolo de aparențe, simpla îndoială cu privire la imparțialitate neputând fi suficientă pentru a caracteriza o încălcare a art.6 (cauza Hauschildt c. Danemarca) [16, p.211]. Cu toate acestea, tribunalul trebuie să ofere întotdeauna garanții suficiente pentru a exclude orice îndoială legitimă. Imparțialitatea abstractă nu mai este reținută decât izolat, atunci când normele de drept intern sunt încălcate, atunci când sistemul este, din punct de vedere organic, suspectat de parțialitate, dat fiind, în special, absența separării funcțiilor de justiție, sau chiar în cazul în care judecătorul are

cunoștință de acțiunea împotriva unei decizii pe care a pronunțat-o el însuși. Prin urmare, imparțialitatea obiectivă concretă are prioritate: deoarece acțiunea efectivă a judecătorului a devenit criteriul de referință, nu ar putea exista încălcarea imparțialității, datorită simplului fapt că un judecător a îndeplinit anumite acte, înainte de a judeca în fond [199, p.447].

Necesitatea judecării cauzei de către o instanță imparțială sub aspect obiectiv a fost analizată în mod constant de CtEDO, inclusiv și în raport cu RM. În acest sens invocăm cauza *Tocono și Profesorii Prometeiști contra Moldovei*, [110] speță în care, Curtea menționează că, art.6 din CEDO, cere instanței care cade sub incidența sa, să fie imparțială or, imparțialitatea, în mod normal denotă absența prejudecății sau părtinirii, existența sau absența acesteia putând fi probată în diferite moduri. Astfel, Curtea face distincție între o abordare subiectivă și o abordare obiectivă. În ceea ce privește al doilea aspect, atunci când testul se aplică unui complet de judecători, aceasta înseamnă că este necesar de a stabili dacă, pe lângă comportamentul personal al oricărui dintre membrii acelui complet, există fapte care pot fi stabilite și care pot trezi dubii în ceea ce privește imparțialitatea. În această privință, chiar aparențele pot avea o anumită importanță.

Nu există o delimitare fixă între imparțialitatea subiectivă și imparțialitatea obiectivă, deoarece comportamentul unui judecător poate nu doar să genereze pentru un observator extern îndoeli justificate cu privire la imparțialitatea judecătorului (*demers obiectiv*), ci poate viza și chestiunea opiniei personale a judecătorului (*demers subiectiv*). În consecință, în situația în care găsirea unor dovezi care să infirme prezumția de imparțialitate subiectivă a judecătorului este dificilă, cerința privind imparțialitatea obiectivă conferă o garanție suplimentară importantă. Referitor la testul obiectiv, trebuie determinat dacă judecătorul oferă garanții suficiente pentru a exclude orice bănuială legitimă în privința sa. Existența unei bănuieli legitime de lipsă de imparțialitate se apreciază ținând seama inclusiv de optica celui acuzat, chiar dacă aceasta nu are un caracter decisiv. Determinant este dacă temerile se dovedesc a fi justificate. Este important să se stabilească dacă anumite fapte sau împrejurări pot ridica dubii legitime cu privire la lipsa de imparțialitate a judecătorului, deci dacă temerile unei persoane cu privire la imparțialitate sunt în mod obiectiv justificate (cauza *Ferranteli și Santangelo contra Italiei*) [131].

Imparțialitatea judecătorilor este garantată prin instituirea sistemului de incompatibilități și interdicții. Unele dintre acestea sunt prevăzute în Constituție (interdicția de a exercita oricare altă funcție retribuită, cu excepția activității didactice și științifice – art.116 al.7) sau în Legea cu privire la statutul judecătorului [139] (magistratul nu poate fi implicat în activități de comerț și în conducerea ori administrarea societăților comerciale, nu poate acorda consultații juridice, nu poate fi membru al vreunui partid politic sau să desfășoare activități politice, nu are dreptul la

grevă), altele în codurile de procedură (cazurile care stau la baza abținerii sau recuzării, ori a strămutării).

Cât privește garanția unui „*tribunal stabilit prin lege*”, în temeiul art.6 par.1 CEDO, aceasta semnifică că pentru a avea legitimitate organele sistemului judiciar trebuie să aibă o bază legală.

De fapt este unanim acceptat faptul că justiția este monopol de stat. Doar statul poate împărți justiția. Această competență este consacrată clar de art. 115 din Constituție, care afirmă că justiția se realizează prin Curtea Supremă de Justiție, prin curțile de apel și prin judecătorii.

La același subiect Codul de procedură civilă prevede în art. 19 că în cauzele civile, justiția se desfășurează „...numai de către instanțele judecătorești și de judecătorii ei, numiți în funcție în modul stabilit de lege” [38].

Două consecințe decurg de aici. În primul rând, nici o autoritate, în afara instanțelor judecătorești legal înființate nu poate desfășura justiția prin intermediul hotărârilor care să se bazeze de autoritatea lucrului judecat și de forță executorie. Acest principiu nu este încălcat nici de existența organelor administrativ-jurisdicționale, căci aceste acte sunt supuse recursului judiciar, ele trebuind să fie interpretate ca o măsură de favoare și protecție, dar nu ca o limitare a liberului acces la justiție, nici de existența arbitrajului [128, p.48].

După cum s-a menționat în doctrină, acest fundament legal al existenței instanțelor de judecată emană din voința constituantă și legiuitorului, fiind de dorit să se evite organizarea justiției prin intermediul puterii executive [189, p.100].

Stabilirea prin lege a unei instanțe înseamnă nu doar existența legislației privind înființarea, organizarea și competența organelor judiciare, ci și orice altă dispoziție legală care reglementează compunerea instanței în fiecare cauză sau celelalte reguli procedurale (referitoare la mandat, incompatibilități, recuzare) [189, p.100].

În practica Curții Europene au fost identificate cazuri în care s-a considerat că judecata nu s-a efectuat de către un tribunal stabilit prin lege, și anume:

- judecarea de către instanța supremă a unor inculpați care nu erau miniștri pentru infracțiuni conexe cu cele pentru care erau miniștri urmăriți fără ca regula de conexitate să fie stabilită prin lege (cauza Coeme c. Belgiei, par.107-108) [189, p.100];

- compunerea instanței din judecători asesori care au continuat să facă parte din complet în baza tradiției, deși legea privind asesorii fusese abrogată (cauza Panjikidze și alții c. Georgiei, par.108-111) [189, p.100];

- o instanță a cărei compunere nu a fost conformă cu legea atât timp, cât doi dintre judecători participaseră anterior la judecată după care s-au desistat (cauza Lavents c. Letoniei, par.115) [189, p.101].

Abateri la acest capitol au fost evidențiate de către CtEDO și în raport cu practicile de la noi din țară. În speța Gurov v. Republica Moldova [111] reclamanta s-a plâns că cererea sa nu a fost examinată de o instanță instituită prin lege, așa cum o cer rigorile Convenției, deoarece unuia dintre cei trei judecători care au alcătuit completul de judecată îi expirase mandatul. Reclamanta a invocat faptul că practica Guvernului de a le permite judecătorilor să-și exercite funcțiile după expirarea mandatelor și până la reconfirmarea lor în funcție până la atingerea plafonului de vârstă sau până la demitere nu era prevăzută de lege. O asemenea practică nu poate fi considerată lege, mai ales într-un asemenea domeniu sensibil cum este durata mandatului unui judecător. Soluționând cauza, Curtea a reiterat că scopul sintagmei „instituită de lege” din art. 6 al Convenției este să asigure „că organizarea judecătorească dintr-o societate democratică nu depinde de discreția executivului, ci este reglementată printr-o lege care emană de la Parlament. Sintagma „instituită de lege” se referă nu doar la baza legală pentru însăși existența „instanței”, ci și la componența completului de judecată în fiecare cauză. O instanță instituită de lege trebuie să îndeplinească o serie de condiții precum independența membrilor săi și durata mandatului lor, imparțialitatea și existența garanțiilor procedurale” [183, p.138-139].

Era indiscutabil faptul că mandatul judecătorului V.D. expirase înainte ca el să fi devenit membru al completului de judecată în cazul reclamantei. Mai mult, Guvernul a recunoscut că la acel moment exista o practică prin care judecătorilor li se permitea să-și exercite funcțiile pentru o perioadă nedeterminată de timp după expirarea mandatelor lor și până la soluționarea chestiunii privind reconfirmarea lor în funcție până la atingerea plafonului de vârstă de către Președinte; și că această chestiune nu era reglementată de o lege care ar emana de la Parlament. În asemenea circumstanțe, Curtea a considerat că nu existau temeiuri legale pentru participarea judecătorului V.D. la examinarea recursului reclamantei. Mai mult, „această practică era în contradicție cu principiul potrivit căruia organizarea judecătorească într-o societate democratică nu trebuie să depindă de discreția executivului”. Aceste circumstanțe, privite în mod cumulativ, nu le-au permis judecătorilor europeni să conchidă că Curtea de Apel care a examinat cauza reclamantei putea fi considerată o „instanță instituită de lege” [183, p.139].

În concluzie, dreptul la o instanță instituită de lege, privește atât „organizarea judiciară”, cât și funcționarea concretă a instanței în circumstanțele unui litigiu determinat, fiind consecința inevitabilă și forma de obiectivare, instituțională și funcțională, a dreptului de acces la justiție.

2.2.3. Publicitatea și contradictorialitatea în procesul echitabil

Publicitatea procesului este, indirect, o garanție a imparțialității judecătorului, care „administrează” justiția *in facie societatis*, precum și a egalității de arme a părților din proces, dar, totodată, și unul dintre mijloacele de realizare a transparenței justiției într-o societate democratică [54, p.224].

În dreptul intern, consacrarea constituțională a principiului publicității o regăsim în art.117 din Legea fundamentală, cu denumirea de *Caracterul public al dezbaterilor judiciare*, care prevede că „în toate instanțele judecătorești ședințele de judecată sunt publice. Judecarea proceselor în ședință închisă se admite numai în cazurile stabilite de lege, cu respectarea tuturor regulilor de procedură” [42].

În dreptul convențional, o reglementare mai amplă este cuprinsă în art.6 din Convenția europeană a drepturilor omului, [44] în care dreptul la un proces echitabil este garantat și de o judecată publică, accesul publicului sau presei în sala de ședință putând fi limitat numai pentru cazurile în care se justifică apărarea interesului moralității, ordinii publice, a securității naționale, precum și atunci când interesele minorului sau protecția vieții private impun o judecată secretă sau când datorită împrejurărilor speciale publicitatea ar fi de natură să prejudicieze în mod grav interesele justiției.

După cum se menționează în doctrina juridică, [199, p.471] acest principiu conține în realitate o dublă exigență: cea a publicității ședințelor și cea a publicității pronunțării hotărârii.

Dreptul părților de a beneficia de un proces public este mult mai cuprinzător decât dreptul celorlalți care au interese de a participa la judecată, fiindcă în primul caz principiul publicității garantează alte principii fundamentale ale procesului civil, fără de care nu s-ar putea concepe un proces echitabil.

Fără dezbateri publice, părțile nu ar putea să-și exercite într-un mod eficient dreptul la apărare, deoarece nu ar avea posibilitatea de a discuta de pe poziții de contradictorialitate orice împrejurare de fapt și de drept invocată pentru soluționarea cauzei, prezența în fața instanței asigurând un alt principiu fundamental, acela al oralității.

Cu toate acestea, tot în interesul părților, sau în interesul statului, legiuitorul prevede și unele cazuri când ședința de judecată va fi închisă. Potrivit art.23 al.(2)-(3) din CPC „pot avea loc ședințe închise numai în scopul protejării informației ce constituie secret de stat, taină comercială ori a unei alte informații a cărei divulgare este interzisă prin lege. Instanța de judecată va dispune judecarea cauzei în ședință secretă pentru a preveni divulgarea unor informații care se referă la aspectele intime ale vieții, care lezează onoarea, demnitatea sau reputația profesională

ori la alte circumstanțe care ar putea prejudicia interesele participanților la proces, ordinea publică sau moralitatea” [38].

Limitarea principiului publicității în astfel de litigii a fost justificată în jurisprudența Curții Europene prin necesitatea convingerii clare a judecătorului asupra situațiilor personale, sens în care „curiozitatea sau comentariile publicului” (hotărârea CEDO în cauza B. și P. c. Marii Britanii din 24 aprilie 2001) nu trebuie să afecteze nici viața privată a părților și nici posibilitatea unei aprecieri cât mai aproape de adevăr [75, p.32].

Hotărârea de a judeca în ședință nepublică trebuie să fie motivată și limitată numai la actele procedurale pe care le apreciază a fi îndeplinite fără prezența publicului, fiind permis accesul în sala de judecată numai părților, apărătorilor și persoanelor a căror prezență este acceptată de către părți și instanță. În acest sens art.23 al.(4)-(6) din CPC prevede că „ședința poate fi declarată secretă pentru întregul proces sau numai pentru efectuarea unor anumite acte procedurale. Privitor la examinarea cauzei în ședință secretă, instanța judecătorească emite o încheiere motivată. Ședința secretă se desfășoară în prezența participanților la proces, iar în caz de necesitate la ea asistă de asemenea martorul, expertul, specialistul și interpretul” [38].

Trebuie să menționăm că, CtEDO s-a pronunțat (cauza Schuler-Zraggen c. Elveției din 24 iunie 1993) [16, p.234-235] asupra situației în care, în unele cauze, organizarea dezbaterilor judiciare în mod public poate să întârzie judecata și să încalce dreptul la un proces echitabil, astfel că eficacitatea derulării procedurii judiciare trebuie să fie preferată principiului publicității. În acest sens, am putea conchide: în situația în care judecătorul apreciază că celeritatea soluționării litigiului este incompatibilă cu principiul publicității el ar putea dispune examinarea cauzei în ședință secretă.

Cu toate acestea, într-o altă speță (Sutter c. Elveția, Seria A nr.74 §27 și 28), [189, p.104] instanța europeană a subliniat că, modalitățile de aplicare a art.6 al.1 depind de particularitățile tribunalului care examinează litigiul, or reieșind din realitățile cu care se confruntă societatea moldovenească pe planul aprecierii calității actului de justiție, limitarea publicității în favoarea celerității procedurii ar dauna și mai mult transparenței activității judiciare și respectiv încrederii opiniei publice în instanțele de judecată. Respectiv, în viziunea noastră, în sistemul de justiție moldovenesc, publicitatea trebuie să prevaleze în raport cu celeritatea procedurii, în caz contrar, riscăm să obținem hotărâri pronunțate în perioade relativ scurte de timp, dar cu grave carențe la capitolul echitate și claritate din punct de vedere a justițiabilului.

După cum am menționat, ceva mai sus, publicitatea se aplică, de asemenea și pentru hotărârea judecătorească: însă Curtea refuză orice interpretare literală în privința mijloacelor puse în aplicare de către autoritățile naționale pentru a face publice hotărârile judecătorești.

Astfel, în cauza Pretto c. Italiei din 8 decembrie 1983 s-a apreciat că interesează în mică măsură mijloacele prin care se face cunoscută hotărârea, din moment ce este atins obiectivul care constă în a asigura controlul puterii judecătorești prin apărarea dreptului la un proces echitabil [189, p.105].

Legat de caracterul public al hotărârilor judecătorești în spațiul mediatic din RM au existat anumite disensiuni referitor la faptul dacă nu cumva publicarea numelor părților în hotărârile judecătorești ar constitui o încălcare a legislației cu privire la protecția datelor cu caracter personal.

În cele din urmă însă, Consiliului Superior al Magistraturii (CSM) a adoptat „Regulamentul privind modul de publicare a hotărârilor judecătorești pe portalul național al instanțelor de judecată”, [198] care la pct.13 prevede că, autoritatea responsabilă va asigura, „în mod permanent, posibilitatea căutării hotărârilor judecătorești după numele părților”, iar pct. 20 stabilește că „în hotărârile judecătorești publicate pe portalul național al instanțelor de judecată sau pe pagina web a Curții Supreme de Justiție, numele părților la proces nu va fi anonimizat în niciun caz”, cu unele excepții. Aceste prevederi nu se regăseau în regulamentul inițial, propus de CSM care a stârnit un val de critici din partea societății civile și prin care se restricționa accesul jurnaliștilor la hotărârile judecătorești.

Totuși, în regulamentul propus de CSJ s-a păstrat propunerea referitoare la ștergerea de pe portalul instanțelor de judecată a informațiilor despre agenda ședințelor, după desfășurarea lor, dar și publicarea informației despre ședințe „cu cel puțin trei zile înainte de ședință”.

După cum s-a remarcat în literatura de specialitate, [164] hotărârile judecătorești pronunțate de instanțele de judecată sunt documente prin excelență de interes public. Ele sunt rezultatul realizării activității de autoritate publică cu care sunt învestite instanțele. În mod curent, hotărârile judecătorești se comunică părților, sunt accesibile avocaților sau reprezentanților mass-media. Ele circulă într-un mod mai pronunțat ori mai puțin pronunțat public, fiind folosite fie pentru obținerea unor drepturi în fața altor autorități, fie pentru a face dovada unor anumite pretenții, fie drept model de practică judiciară ori în scop documentar sau științific. Circulația hotărârilor judecătorești odată pronunțate de instanțe nu poate fi îngrădită nici prin voința persoanelor la care se referă și cu atât mai puțin a instanței înseși. Dreptul cetățeanului de a cunoaște hotărârile judecătorești include dreptul de a obține copii după acestea, fie pe suport fizic, fie în format electronic, astfel încât acest drept să fie efectiv și adaptat intereselor particulare ale persoanei.

Responsabilitatea asigurării transparenței actului de justiție aparține direct instanțelor de judecată, hotărârile judecătorești fiind documente publice produse, stocate și diseminate în

exercitarea atribuțiilor lor de autoritate publică. Instanțele de judecată trebuie să aibă în permanență control, drept de supraveghere și protecție asupra hotărârilor produse și a bazelor de date în care acestea sunt stocate. Hotărârile judecătorești stocate în evidențele scriptice sau informatice ale instanțelor nu pot fi în mod legitim manipulate de o autoritate din afara puterii judecătorești, simplul fapt al accesului la ele, în forma lor originală, ridicând mari întrebări în ce privește violarea dreptului la viață privată a cetățenilor, iar în unele cazuri chiar a caracterului confidențial a unor documente. Având în vedere că această obligație revine direct instanțelor, acestea trebuie să ia toate acele măsuri de natură să faciliteze în cele din urmă accesul publicului în siguranță la hotărârile judecătorești, inclusiv cele privind standardizarea editării hotărârilor judecătorești și a folosirii datelor cu caracter personal în cuprinsul acestora [164].

Avantajele accesului liber la hotărâri, în contextul utilizării noilor tehnologii informaționale, sunt evidente, însă, în același timp, prezintă unele riscuri în ceea ce privește violarea dreptului la confidențialitate și folosirea necorespunzătoare a unor informații obținute ca urmare a unor infracțiuni informatice sau utilizare abuzivă. Amenințările posibile ca urmare a accesului la informații prin utilizarea noilor tehnologii pot fi de pildă furtul de identitate, hărțuirea, publicitatea negativă excesivă ori discriminarea. Mai mult, în măsura în care înregistrările puse la dispoziție de instanțe sunt accesate și utilizate pentru scopuri necorespunzătoare sau într-un mod ilicit, atunci chiar încrederea publică în administrarea justiției ar putea fi afectată.

Existența unor astfel de riscuri nu poate afecta însuși dreptul publicului de acces liber la documentele publice produse de instanțe, ci trebuie minimizate și avute în vedere la construirea arhitecturilor rețelelor de acces public.

Cât privește *principiul contradictorialității*, după cum s-a subliniat în literatura de specialitate, [176, p.177] acesta reprezintă un pilon fundamental, atât al dreptului procesual civil, cât și al dreptului procesual penal, în sensul că în temeiul acestuia, părțile pot să formuleze cereri, să propună, să administreze probe și să pună concluzii cu privire la toate problemele de fapt și de drept de care depinde corecta soluționare a procesului. El este exprimat prin adagiul *audiatur et altera pars* – să fie ascultată și cealaltă parte [54, p.222], rezumând esența întregului proces. În mod sugestiv s-a arătat că, „în realitate, principiul este un set de drepturi și obligații, pentru instanță și pentru părți, gândite astfel încât, în desfășurare, să confere dialogului judiciar echilibrul de dorit pentru reușita judecății” [128, p.144].

În materie civilă, procesualistul și constituționalistul român I. Deleanu, [54, p.221] în spiritul tradiției franceze, a susținut că principiul contradictorialității nu este echivalent și nu poate fi confundat cu principiul contradicției, din următoarele două motive: primul - contradicția

evocă diferendul, litigiul dintre părțile procesului, ea situându-se astfel, pe planul dreptului substanțial; contradictorialitatea dintre părți aparține domeniului procesual, evocând posibilitatea acordată părților de a discuta, de a dezbate, de a contraargumenta elementele de fapt și de drept ale litigiului, ca una din formele de realizare a dreptului la apărare și a dreptului la egalitatea de arme; al doilea - este posibil ca, deși între părți să existe o „contradicție”, ea să nu se manifeste și printr-o „contradictorialitate procesuală”, în condițiile în care, bunăoară reclamantul renunță la acțiune, pârâtul recunoaște pretențiile reclamantului ori litigiul se rezolvă prin mijloace alternative prevăzute de lege. Altfel zis, contradictorialitatea implică existența prealabilă a unei „contradicții”; contradicția nu implică, în mod necesar „contradictorialitatea procedurii de judecată” deschise pentru rezolvarea acelei contradicții.

În procesul penal, contradictorialitatea este o condiție iminentă pentru soluționarea unei cauze penale în cel mai just mod. Ea creează condiții de ordin procesual și organizațional maxim favorabile pentru examinarea completă și sub toate aspectele a cauzei și, ca efect, emiterea unei hotărâri judecătorești adecvate. După cum se menționează în Hotărârea Plenului CSJ al RM cu privire la practica aplicării legislației pentru asigurarea dreptului la apărare al bănuțitului, învinutului, inculpatului și condamnatului în procedură penală, „acest principiu prevede un număr de garanții pentru un proces echitabil, cum ar fi independența și imparțialitatea instanței judecătorești, egalitatea de arme, separarea funcțiilor procesuale privind urmărirea penală, apărarea și judecarea cauzelor, care trebuie să se efectueze de diferite organe și persoane, dreptul acuzării și al apărării de a prezenta cauza independent la judecarea procesului penal. Organul de urmărire penală și instanța de judecată sunt obligate să fondeze derularea procesului penal în strictă conformitate cu acest principiu, astfel încât cauza să fie examinată complet și sub toate aspectele” [122].

Contradictorialitatea reprezintă o îmbinare între trăsăturile a două tipuri de procese „extreme”, respectiv între procesul inchizitorial, caracterizat de inițiativa exclusivă a judecătorului, și procesul acuzatorial, caracterizat prin inițiativa exclusivă a părților, tinzându-se astfel la evitarea arbitrariului judecătorului, dar și la echilibrarea raporturilor dintre părți.

S-a mai menționat că, [223, p.79] principiul contradictorialității exprimă cerința ca funcția de învinuire să fie despărțită de funcția jurisdicțională, fiind pe o poziție procesuală egală cu funcția de apărare. Învinuirea și apărarea se combat în fața instanței de judecată de pe poziții contradictorii, astfel încât autoritatea care judecă și soluționează cauza – instanța de judecată – să ajungă, din disputa lor, la o apreciere corectă a probelor și la adoptarea unei soluții legale și temeinice. Ca urmare, așezarea judecății pe principiul contradictorialității implică egalitatea de arme între învinuire și apărare, între susținerea pretențiilor civile și combaterea lor, în sensul că

se acționează cu aceleași mijloace procesuale; participarea la judecată, cu dreptul de a face cereri, a ridica excepții, a pune concluzii, a exercita căile de atac, pe care instanța de judecată le poate admite sau respinge și adopta propria sa soluție; toate acestea constituie aspecte ale contradictorialității.

La capitolul consacrare legală a acestui principiu, deși Constituția Republicii Moldova nu reglementează expres contradictorialitatea, totuși aceasta orientează spre construirea unui sistem contradictorial al justiției, ceea ce, în mod obligatoriu, presupune și necesitatea realizării unor elemente contradictoriale la toate etapele procesului.

Acțiunea acestui principiu este asigurată nu doar la etapa examinării cauzei în instanța de judecată, ci și în cadrul altor faze ale procesului penal. Vorbind despre acțiunea principiului contradictorialității la diferite faze ale procesului penal, este necesar de a menționa că particularitățile specifice diferitor etape ale procesului penal determină și nivelul diferit de acțiune al acestui principiu. Cel mai vizibil și mai deplin el se realizează anume în cadrul examinării cauzei în judecată, unde circumstanțele cauzei sunt examinate nemijlocit de către instanță, care audiază martorii, ascultă inculpatul, partea vătămată, examinează corpurile delictelor și materialele cauzei etc. [202, p. 8] Contradictorialitatea se manifestă însă și în căile de atac, astfel instanța de apel nu este în drept să pronunțe o hotărâre de condamnare, având drept temelie doar dosarul din prima instanță. În apel urmează să se procedeze la o nouă audiere, atât a inculpatului, cât și a anumitor martori ai acuzării solicitați de părți, după cum se specifică în Hotărârea Plenului CSJ a RM, „Cu privire la practica examinării cauzelor penale în ordine de apel” [124]. Drept exemplu, în acest sens se prezintă a fi Hotărârea CtEDO în cauza Popovici c. Moldovei din 27.11.2007 [108], prin care s-a statuat că a avut loc o violare a articolului 6 § 1 al Convenției din cauza lipsei unei audieri în fața instanței care examina calea de atac.

De asemenea, martorii acuzării se audiază din nou în cazul în care depozițiile lor constituie o mărturie acuzatorie, susceptibilă să întemeieze într-un mod substanțial condamnarea învinuitului, cum ar fi de exemplu, situația evidențiată în cadrul Hotărârii CtEDO pronunțată în cauza Spănu c. României din 29.04.2008 [109]. În speța dată, Forul European a constatat că, Înalta Curte de Casație și Justiție și-a întemeiat judecata pe o nouă interpretare a declarațiilor reclamantei și ale lui M.M., fără să îi fi audiat ea însăși. În această privință, Curtea subliniază că termenul "martor" are, în sistemul Convenției, un sens "autonom". Astfel, din moment ce o depoziție, indiferent că a fost făcută de un martor *stricto sensu* sau de un coinculpat, este susceptibilă să întemeieze, într-un mod substanțial, condamnarea învinuitului, aceasta constituie o mărturie acuzatorie, iar garanțiile prevăzute de art. 6 § 1 din Convenție îi sunt aplicabile. Prin

urmare, s-a apreciat că, Înalta Curte de Justiție și-a încălcat obligația de a dispune măsuri pozitive pentru a clarifica declarațiile martorului [109].

În procesul civil, principiul analizat, de asemenea, nu guvernează numai etapa dezbaterilor în fond. El domină procesul civil de la un capăt la altul, manifestându-se în mod distinct pe parcursul desfășurării procedurii judiciare, înregistrând „vârful de lance” în etapa dezbaterilor. Astfel, de pildă, în cadrul etapei dezbaterilor judiciare, președintele completului de judecată va acorda cuvântul părților, dacă este nevoie chiar de mai multe ori (art.213 al.1 CPC), punând în discuția acestora orice împrejurare de fapt sau de drept care poate ajuta la soluționarea cauzei etc. În apel, cererile și demersurile înaintate se soluționează de către instanță în conformitate cu prevederile art.48 și 203 CPC, instanța de apel nefiind în drept să le respingă din motivul respingerii lor în prima instanță. Instanța de apel va adopta în mod obligatoriu în camera de deliberare o încheiere motivată în acest sens. De asemenea, în apel părțile și alți participanți la proces au dreptul să prezinte probe noi, potrivit art.372 CPC, însă doar în cazurile stipulate de art.119¹ al.2 CPC, și anume: a) necesitatea probei rezultă din exercitarea drepturilor prevăzute la art. 60 alin. (21) și (3); b) participantul a fost în imposibilitate de a prezenta proba în termen; c) administrarea probei nu duce la întreruperea ședinței [38]. De asemenea, prezentarea de noi probe este admisă, dacă acestea nu au fost reclamate de către prima instanță la cererea participanților la proces sau dacă au fost restituite în mod nejustificat de către prima instanță.

În asemenea cazuri, după cum se menționează în Hotărârea Plenumului Curții Supreme de Justiție a RM privind procedura de judecare a cauzelor civile în ordine de apel [123, pct.14], participanții la proces care invocă necesitatea administrării de noi probe, vor indica mijloacele prin care ele pot fi administrate, precum și motivele care au împiedicat prezentarea sau administrarea acestora în prima instanță.

Încercând a subsuma elementele fundamentale care formează principiul contradictorialității vom include următoarele acțiuni procesuale: citarea și prezentarea părților; comunicarea reciprocă de către părți a pretențiilor, învinuirilor și apărărilor, precum și mijloacele de probă; dreptul părților de a discuta și argumenta orice chestiune de fapt sau de drept invocată în cursul procesului, inclusiv de instanță; obligația instanței de a supune discuției părților toate cererile și împrejurările de fapt sau de drept invocate. În procesul penal însă necesită a fi adăugate egalitatea părților și independența judecății în calitate de componente principale ale contradictorialității care permit a identifica un asemenea proces în care disputa, litigiul dintre părțile egale sunt soluționate de către o judecată independentă.

Încălcarea acestui principiu de către instanțele moldovenești nu este o raritate, mai ales în materia citării, fapt demonstrat prin condamnările la CtEDO pe care le-a suportat RM în acest

sens. Astfel, în cauza Ziliberg c. Moldovei, [107] reclamantul s-a plâns de faptul că nu a fost citat corespunzător pentru a se prezenta la audierea apelului său din 4 mai 2000 la Tribunalul municipiului Chișinău, și ca urmare, nu a putut fi prezent. Curtea, soluționând cererea a menționat că, „art. 6 al Convenției, analizat în întregime, garantează dreptul învinutului să participe efectiv la examinarea procesului său penal. Acest lucru include, printre altele, dreptul nu numai de a fi prezent, dar și de a urma toate procedurile în fața instanței. Acest drept face implicit parte din noțiunea de principiu al contradictorialității și poate să derive din garanțiile conținute în literele c), d) și e) ale articolului 6 § 3 – „dreptul acuzatului de a se apăra el însuși”, „de a solicita audierea martorilor acuzării și să obțină citarea și audierea martorilor apărării în aceleași condiții ca și martorii acuzării”. Este dificil de a vedea în acest caz modul în care reclamantul ar fi putut să-și exercite aceste drepturi fără a fi prezent. Prin urmare, reclamantul nu a avut parte de un proces echitabil în sensul articolului 6 § 1 al Convenției” [107].

Finalizând cercetarea acestui subiect, subliniem că, întrucât dreptul la un proces echitabil nu este un drept absolut, și procedura contradictorie poate fi limitată. De exemplu, într-o procedură penală, considerente de ordine publică, de securitate națională sau necesitatea protejării unor martori pot impune neprezentarea anumitor probe apărării. Aceste măsuri care afectează drepturile acuzatului sunt legitime doar dacă sunt absolut necesare. În plus, în vederea garantării unui proces echitabil, toate aceste dificultăți cauzate apărării prin limitarea drepturilor sale, trebuie compensate suficient în fața autorităților judiciare [189, p.103].

2.2.4. Dreptul de a fi judecat într-un termen rezonabil

Printre garanțiile procedurale de ordin general înscrise în art. 6 par. 1 al Convenției Europene se numără și cea a „termenului rezonabil” în care o persoană are dreptul să fie judecată; fiind consacrat astfel principiul celerității procedurilor judiciare. Este vorba despre o exigență deosebit de importantă întrucât pune în discuție eficacitatea justiției [211, p.215].

Anume sintagma „... dreptul la judecarea cauzei sale ... în termen rezonabil...” a cauzat dezvoltarea unei jurisprudențe particulare axate pe dreptul subiectiv de natură procedurală, valorificarea căruia angajează celeritatea organelor jurisdicționale *in lato sensu* de a-și organiza activitatea proprie în cadrul soluționării unui litigiu civil sau judecării unei cauze de natură penală. Exigența respectării termenului rezonabil rezultă din faptul că justiția să nu fie înfăptuită cu întârziere, astfel compromițându-și eficacitatea și credibilitatea acesteia.

Dreptul la o durată rezonabilă a procedurii nu este consacrat doar de către Convenția Europeană. El cunoaște o reglementare expresă atât la nivelul altor instrumente internaționale, precum Pactul privind drepturile civile și politice [171], cât și la nivelul unor instrumente de

protecție a drepturilor fundamentale la nivel intern, CPC al RM prevăzând în art. 4 că „sarcinile procedurii civile constau în judecarea justă, în termen rezonabil, a cauzelor...”, [38] iar CPP dispunând în art.20 al.1 că „urmărirea penală și judecarea cauzelor penale se face în termene rezonabile...” [39]. Spre deosebire de constituantul român, de exemplu, care consacră expres în art.21 principiul termenului rezonabil de examinare a cauzelor, [47, p.232] în Legea fundamentală a RM o asemenea prevedere nu se regăsește.

În viziunea noastră însă, este nevoie să insistăm atât asupra lărgirii garanțiilor constituționale și instituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale în general, cât și asupra garanțiilor procesului echitabil în special, obiectiv determinat de evoluția democrației constituționale, de necesitatea corelării dispozițiilor Legii supreme referitoare la drepturile și libertățile fundamentale cu prevederile Convenției pentru apărarea drepturilor omului și, mai ales, cu jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, în această materie. Or, având în vedere aceste repere, consacrarea dreptului la un proces echitabil și la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil ar reprezenta o valorificare explicită a art.6 din Convenție.

Deși reglementată expres în majoritatea legislațiilor democratice și amplu dezbătută în doctrina juridică, garanția termenului rezonabil a dobândit valențe noi datorită jurisprudenței CtEDO. Curtea Europeană a fost cea care a realizat atât importanța aplicării reale și concrete a acestei garanții, cât și cea care a oferit prima criteriile de analizare a rezonabilității termenului în care se judecă un litigiu, împingând statele, prin jurisprudența sa, în special după hotărârea Kudla c. Poloniei [47, p.173-174], la luarea unor măsuri pentru satisfacerea acestui interes. Curtea a specificat că rezonabilitatea duratei procedurilor trebuie evaluată în lumina circumstanțelor cauzei, ținând cont de următoarele criterii: complexitatea cauzei, comportamentul reclamantului și al autorităților relevante și importanța cauzei pentru reclamant.

În jurisprudența națională (Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a RM, cu privire la aplicarea de către instanțele judecătorești a unor prevederi ale Convenției Europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale: nr.3 din 9 iunie 2014) însă, pe bună dreptate s-a menționat că, „necesitatea respectării termenelor rezonabile a procesului de judecată nu poate justifica limitarea altor drepturi, prevăzute în art. 6 din Convenția Europeană (de exemplu, dreptul la egalitatea procedurală ale părților din proces, dreptul inculpatului de a pune o întrebare martorului acuzării). Astfel, instanța nu ar trebui sub pretextul respectării termenelor rezonabile în cadrul procesului de judecată să refuze în cercetarea probelor necesare pentru o completă și corectă soluționare a cazului, care pe cale de consecință ar încălca principiul egalității armelor.” [125, pct.13]

Depășirea termenului rezonabil al procedurilor este unul dintre cele mai frecvente capete de cerere invocate de reclamânți în fața Curții Europene, inclusiv și din partea unor conaționali de-ai noștri. În speța *Pânzari v. Republica Moldova* (hotărârea din 29/09/2009, definitivă din 01/03/2010, § 33-35), [112] reclamanta a pretins că procedurile din litigiul de muncă, care au durat patru ani, au fost excesiv de îndelungate, în pofida unor prevederi legale clare care dădeau prioritate unor asemenea cauze. În privința complexității cauzei, Curtea a notat că instanțele judecătorești naționale nu au solicitat o expertiză, probe tehnice sau alte probe a căror administrare necesita timp, astfel că durata procedurilor nu poate fi explicată prin complexitatea probelor care trebuiau administrate. În privința comportamentului reclamantului, s-a specificat că Guvernul nu a prezentat vreo probă în susținerea poziției sale potrivit căreia reclamanta a solicitat în mod repetat amânarea ședințelor de judecată. Totuși, chiar dacă presupunem că astfel de cereri au fost într-adevăr formulate, ele nu puteau explica în sine întârzierea de patru ani în examinarea cauzei. În continuare, s-a subliniat că durata îndelungată a procedurilor s-a datorat, de asemenea, rejudecării cauzei. În privința importanței cauzei pentru reclamant, procedurile s-au referit la o chestiune extrem de importantă pentru reclamantă, și anume angajarea acesteia. Mai mult, legislatorul național a confirmat importanța deosebită a unor astfel de proceduri pentru angajați prin faptul că, este prevăzută expres în legislație, examinarea prioritară a litigiilor de muncă. Cu titlu separat, Curtea a reiterat faptul că „angajatul, care consideră că a fost suspendat sau concediat de către angajatorul său în mod greșit, are un interes personal deosebit în pronunțarea unei hotărâri judecătorești prompte privind legalitatea acestei măsuri, deoarece litigiile privind angajarea necesită, prin natura lor, o decizie emisă prompt având în vedere importanța lor pentru persoana vizată, care își pierde prin concediere sursa sa de existență” [112]. În asemenea împrejurări, Curtea a conchis că cerința privind „termenul rezonabil” prevăzută de art. 6 § 1 al Convenției nu a fost respectată în această cauză.

Invocarea repetată în fața Forului European a nerespectării termenului rezonabil, a determinat judecătorii de la Strasbourg să solicite RM să garanteze justițiabililor o cale de atac efectivă în fața unui tribunal național care să le permită să se plângă de lipsa celerității unei proceduri. Ca rezultat, la 21 aprilie 2011, Parlamentul a adoptat Legea nr. 87 privind repararea de către stat a prejudiciului cauzat prin încălcarea dreptului la judecarea în termen rezonabil a cauzei sau a dreptului la executarea în termen rezonabil a hotărârii judecătorești (Legea nr. 87). [142]

Acest act normativ a devenit un remediu intern pentru apărarea dreptului la un proces echitabil, având menirea să servească drept instrument în efectuarea unei justiții prompte și efective de către instanțele judecătorești naționale și a condus la diminuarea numărului de cereri

ale cetățenilor depuse împotriva Moldovei la CtEDO, grație beneficiarii de un remediu efectiv la nivel național.

În ultimii ani, legiuitorul nostru a venit cu numeroase modificări în sfera legislației procesuale menite să accelereze mersul justiției, în special în procedura civilă, cum ar fi: introducerea procedurilor simplificate și urgente pentru anumite cauze civile; introducerea unor prevederi anti-abuz, inclusiv reguli stricte pentru depunerea probelor și a obiecțiilor/referinței, introducerea obligatorie a medierii, pentru un anumit tip de litigii civile și alte inovații a căror eficacitate urmează să o identificăm în următorii ani, cu toate că unele din aceste modificări au fost deja contestate la Curtea Constituțională. Astfel, prin Hotărârea Curții din 26 aprilie 2018 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din Codul de procedură civilă al Republicii Moldova [87] s-a constatat că autorul excepției pretinde neconstituționalitatea dispozițiilor ce vizează medierea judiciară obligatorie din Codul de procedură civilă afirmând că acestea sunt contrare articolelor 20, 26 alin. (2) și alin. (4), 54 și 114 din Constituție. Examinând excepția Curtea a apreciat că:

„63. ... statul este îndreptățit să țină cont de obiectivele eficienței și ale economiei, indiferent dacă un mod mai greoi de desfășurare a procedurilor, în cazul persoanelor care nu ajung la un acord în procedura medierii, ar reprezenta o ingerință în principiul judecării cauzei într-un termen rezonabil. Scopul încercării obligatorii de soluționare a litigiilor pe cale amiabilă este cel de a se realiza o soluționare a acestora mai rapidă și mai ieftină. O soluționare mai rapidă și mai ieftină a litigiilor este, în primul rând, în interesul fiecărei părți. În același timp, acest fapt presupune o degrevare a instanțelor în ansamblu și sporește efectivitatea administrării justiției de către stat. În fine, ajungerea de către părți la un acord într-un cadru extra-procesual este adesea mai propice pentru obținerea unei „păci juridice” durabile, în comparație cu o decizie judiciară litigioasă.

77. În fine, nu există nici o discrepanță majoră între obiectivele urmărite de măsurile legale contestate, i.e. soluționarea unui litigiu cu celeritate, fără costuri mari și în conformitate cu interesele părților, pe de o parte, și posibilele inconveniente pe care le prezintă obligația de a pune în aplicare o procedură obligatorie de mediere, pe de altă parte. Astfel, atingerea adusă dreptului la judecarea unei cauze într-un termen rezonabil în situația persoanelor care nu ar ajunge la un acord de mediere trebuie calificată drept minimă, pentru că avantajele asociate procedurii surclasează cu mult dezavantajele” [87].

Așadar, în contextul celor menționate Curtea a constatat că procedura medierii judiciare obligatorii, reglementată de prevederile Capitolului XIII¹ din Codul de procedură civilă, nu

încalcă dreptul garantat de articolul 20 din Constituție, sub aspectul judecării cauzei într-un termen rezonabil.

Pe de altă parte, procesul presupune un interval de timp în care să se realizeze instrumentarea sa adecvată. Lipsa unei asemenea perioade este nocivă salvagădării drepturilor persoanelor. Astfel, trebuie precizat faptul că celeritatea nu este neapărat o calitate, o justiție rapidă poate fi o justiție expeditivă, deci o justiție proastă [31, p.321]. De aceea, judecătorul este ținut să găsească punctul de echilibru între necesitatea unei judecăți realizată cu celeritate și necesitatea unei judecăți corecte și complete a aspectelor de drept și de fapt deduse judecății, iar legiuitorul trebuie să fie mai rezervat în tendința de a accelera mersul procedurilor din contul calității și eficienței actului de justiție, or asemenea transformări, cum ar fi, de exemplu, excluderea motivării obligatorii a hotărârilor judecătorești pe cauzele civile cu excepția situațiilor reglementate de art.236 CPC, mai curând reprezintă o încălcare a exigenței procesului echitabil decât o condiție a celerității procedurii.

Stabilirea unor standarde clare în materia respectării drepturilor omului, îndeosebi privind durata rezonabilă a procedurilor jurisdicționale la nivel intern, care prezintă continuu o problemă esențială pentru justiția moldavă, constituie, fără îndoială, un pas progresist în vederea realizării aspirațiilor europene ale statului nostru, însă rezultatele concrete rămân a fi pe viitor înregistrate de justiția națională.

Este indiscutabil că asigurarea termenului rezonabil, în conformitate cu standardul convențional, ar trebui să reprezinte una dintre principalele preocupări atât ale judecătorului național cât și ale legiuitorului moldav, dată fiind tendința de creștere a volumului de activitate al instanțelor. Totuși, această provocare trebuie gestionată de către judecătorul național foarte atent, pentru a nu cădea în capcana riscurilor identificate, conducând astfel la o nouă încălcare a art. 6 din Convenție, de această dată prin crearea de jurisprudență neuniformă.

2.2.5. Egalitatea armelor: principiu indispensabil de identificare a echilibrului procesual între părți

Principiul egalității armelor - unul dintre elementele conceptului mai larg de proces echitabil - prevede ca fiecare parte să dispună de posibilitatea rezonabilă de a-și prezenta cauza în condiții care să nu o plaseze într-o situație dezavantajoasă față de adversarul său. Percepută în acești termeni, garanția analizată permite aprecierea modului în care instanța înțelege să mențină „echilibrul” necesar desfășurării unui proces echitabil, în special în privința comunicării între părți a tuturor pieselor dosarului care vor servi la adoptarea deciziei sale [7, p.500].

Egalitatea de arme este înscrisă și în Constituția RM în art.16 al.2 care consacră că „toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială” [42]. Pe aceeași linie de gândire, CPC al RM stabilește că egalitatea părților în drepturile procedurale este garantată prin lege și se asigură de către instanță prin crearea posibilităților egale, suficiente și adecvate de folosire a tuturor mijloacelor procedurale pentru susținerea poziției asupra circumstanțelor de fapt și de drept, astfel încât nici una dintre părți să nu fie defavorizată în raport cu cealaltă [38].

Principiul egalității armelor se aplică atât în materie civilă, cât și în materie penală, în sensul art.6 din Convenția Europeană [199, p.482]. În realitate sunt vizate toate procedurile. Cu alte cuvinte, sfera de aplicare este mai mare, ceea ce este legitim, ținând seama de interesele în cauză.

Egalitatea părților în procesul civil, după cum subliniază prof. român G. Boroi [18, p.36] are semnificația faptului că acestea au dreptul de a fi judecate de către aceleași organe ale puterii judecătorești, după aceleași reguli procedurale, beneficiind de drepturi procesuale egale, în raport de cauza concretă dedusă judecății, independent de caracterul contencios sau necontencios al procedurii. Prin urmare, în situații identice, părților nu li se poate acorda un tratament diferit.

Existența unor instanțe sau complete specializate sau instituirea unor reguli de procedură diferite în anumite materii nu încalcă acest principiu, deoarece respectivele instanțe sau complete de judecată soluționează toate litigiile ce intră în competența lor specializată, fără nici o discriminare din punctul de vedere al părților, iar regulile speciale de procedură se aplică oricărei persoane care este parte într-un astfel de proces. Astfel în jurisprudența instanței europene s-a subliniat că diferența de tratament devine discriminare numai atunci când se induce distincții între situații analogice sau comparabile fără ca acestea să se bazeze pe o justificare rezonabilă și obiectivă [18, p.36].

Într-o altă speță, (cauza Korošec c. Sloveniei) [120] Curtea a reținut, cu caracter general, că deși art.6 din Convenție garantează dreptul la un proces echitabil, acesta nu stabilește nicio regulă cu privire la admisibilitatea probelor sau modul în care ar trebui evaluate ceea ce, în consecință, constituie obiect de reglementare pentru legislația națională și apreciere pentru instanțele naționale. Același articol nu interzice instanțelor naționale să se bazeze pe opiniile unor experți prezentate de organisme specializate, pentru soluționarea litigiilor cu care sunt sesizate, atunci când este necesar în considerarea naturii problemei analizate (par. 45). [120]

Oricum, Curtea apreciază că principiul egalității armelor, impune ca fiecare parte să aibă posibilitatea rezonabilă de a își prezenta susținerile în condiții care nu îl pun într-un dezavantaj substanțial față de partea adversă (par. 46). [120]

Curtea reiterează faptul că opinia unui expert în medicină, care excede ariei de expertiză a judecătorului, este probabil să aibă o influență preponderentă asupra aprecierii situației de fapt și să fie considerată o probă esențială (par. 47). [120]

În aceste condiții, Curtea reiterează faptul că în jurisprudența sa a recunoscut că lipsa de neutralitate a unui expert desemnat în cauză poate, în anumite circumstanțe, să genereze o încălcare a principiului egalității armelor (par. 48). [120]

Egalitatea persoanelor în procesul penal înseamnă că tuturor persoanelor le sunt aplicabile aceleași reguli procesuale și că aceleași organe desfășoară procesul penal, fără ca anumite subiecte să fie privilegiate și fără să se facă o discriminare. Deși nu este consacrat ca un principiu distinct al procesului penal, din ansamblul reglementării modului de desfășurare a procesului penal rezultă că respectarea principiului egalității armelor între acuzare și apărare este intrinsec sistemului de drept moldovenesc, deoarece principiul egalității persoanelor îmbracă forma egalității armelor.

Pentru realizarea principiului egalității armelor, instanța de judecată are misiunea de a menține echilibrul necesar desfășurării unui proces echitabil, îndeosebi în ceea ce privește comunicarea între părți asupra tuturor materialelor dosarului, precum și dispunerea de mijloace pentru a-și susține poziția.

În cauza Plotnicova v. Republica Moldova (hotărârea din 15/05/2012, definitivă din 15/08/2012), [183, p.150] reclamanta s-a plâns de faptul că instanțele judecătorești naționale nu l-au citat pe martorul O.G. și nu i-au permis să le pună întrebări martorilor acuzării, precum și să examineze materialele obținute ca urmare a trimiterii scrisorii rogatorii către autoritățile franceze. Curtea a menționat, în primul rând, că i-a solicitat Guvernului să-i prezinte hotărârile judecătorești adoptate în primă instanță sau cele din apel prin care s-a admis sau respins audierea martorului O.G., însă fără succes, deși reclamanta s-a plâns cu privire la refuzul procurorului și al primei instanțe de judecată de a-l cita pe O.G., care, în opinia ei, ar fi confirmat nevinovăția sa. Curtea a reiterat că „este în primul rând responsabilitatea instanțelor de judecată naționale să aprecieze relevanța și admisibilitatea declarațiilor martorilor”. Însă, faptul că nu există nici o hotărâre judecătorească adoptată de instanțele de judecată naționale în privința cererii reclamantei de a-l audia pe O.G., ridică în sine o problemă în baza art. 6 din Convenție, deoarece reclamata „a fost privată de un posibil mijloc important de apărare” [183, p.150-151]

De asemenea, s-a luat act de argumentul Guvernului potrivit căruia documentele obținute din Franța ca răspuns la scrisoarea rogatorie nu au fost incluse în dosar, deoarece acuzarea le-a considerat irelevante. Însă Curtea a reamintit că „paragr. 1 al art. 6 impune, în virtutea cerinței echității, ca autoritățile de urmărire penală să pună la dispoziția apărării toate probele materiale în favoarea sau defavoarea acuzatului”. Într-adevăr, reclamanta și avocatul acesteia puteau decide dacă aveau să folosească materialele vizate în apărarea ei, iar instanțele de judecată trebuiau să se pronunțe cu privire la importanța acestor probe pentru soluția cauzei. În consecință, reiese că omisiunea acuzării de a pune la dispoziția apărării și a instanțelor de judecată materialele traduse obținute din Franța – în absența unei hotărâri judecătorești motivate pentru îngrădirea accesului apărării la acestea – este incompatibilă cu condiția echității prevăzută de art. 6 din Convenție. Constatările de mai sus i-au fost suficiente Curții să conchidă că a avut loc încălcarea drepturilor reclamantei garantate de art. 6 § 3 din Convenție [183, p.151].

După cum se subliniază în literatura de specialitate, respectarea egalității armelor în procesul penal este garantată de obligația pe care o are instanța de judecată prin oferirea fiecărei părți a posibilității de a-și prezenta cauza în condiții egale. [204, p.42] Or, în opinia fostului judecător al Curții Constituționale a RM, Ig. Dolea, în situația în care probatoriul este guvernat de principiul oficialității, respectarea principiului egalității armelor poate fi pusă sub semnul întrebării. Atunci când părțile propun anumite date în calitate de probe, iar organul de urmărire determină relevanța, concludența și utilitatea acestora, adică cunoaște esența lor informatică, principiului dat i se aduce atingere [63, p.185-187].

Este important, de asemenea să menționăm că acest principiu presupune egalitatea părții atât cu procurorul, cât și cu partea civilă, respectiv se aplică doar în raporturile dintre părți, nu în cele dintre părți și instanță [189, p.102]. De asemenea, în practica Curții Constituționale din RM ce viza controlul constituționalității unor prevederi ale art.298, art.300 și art.313 din Codul de procedură penală, s-a subliniat: „În jurisprudența europeană principiul egalității armelor semnifică tratarea egală a părților în fața unei instanțe judecătorești. Or, prevederile contestate vizează etapa urmăririi penale, care este o etapă prejudicială, înfăptuită de organele statale și care, spre deosebire de procedura în fața instanței de judecată, se bazează pe principiul confidențialității, statuat de art.212 din CPP” [92]. Analizând aceste dispoziții, totuși nu putem să nu evocăm afirmația prof. român M. Udriș care susține următoarele: „Chiar dacă Ministerul Public (Procuratura) are un rol deosebit în protejarea ordinii publice, aceasta nu justifică crearea *ab initio* pentru procuror a unei poziții privilegiate în cadrul procedurilor, care să le plaseze pe celelalte părți într-un net dezavantaj în raport cu Ministerul Public. [221, p. 268]

Desigur, principiile fundamentale ale procesului penal, inclusiv egalitatea armelor, acționează în modalități diferite în cursul urmăririi penale în raport de modul cum acționează în cursul judecății; deosebirea decurge, în primul rând, din cauza condițiilor în care se efectuează urmărirea penală, de a se lămuri ceea ce la început este neclar, de a se face ample investigații și strângere de probe într-o luptă continuă cu încercările infractorilor de a se sustrage de la răspunderea penală; în al doilea rând, deosebirea decurge și din modul în care sunt organizate și funcționează organele de urmărire penală, care își desfășoară activitatea operativ, fără ședințe dinainte pregătite, în care se cere prezența părților și participarea lor activă la efectuarea actelor procesuale. Cu toate acestea, după cum s-a exprimat Curtea Constituțională, în cadrul aceleiași hotărâri din 23.10.2007 „acțiunile de la etapa urmăririi penale și cele de la etapa judiciară sunt părți componente ale unui proces inseparabil, care se încheie cu actul justiției - pronunțarea sentinței”, respectiv nu putem face abstracție de principiul egalității armelor în totalitate la etapa de urmărire penală [92].

Printr-o interpretare ce ține seama de obiectul și scopul art. 6, instanța europeană a extins domeniul de aplicație a garanțiilor speciale ale unui proces echitabil, și la faza anterioară a procesului propriu-zis, admitând că aceste garanții se aplică și fazei de urmărire penală [72, p.82]. În acest sens, se poate observa că instanța europeană, pe lângă dreptul acuzatului de a păstra tăcerea, de a fi informat asupra acuzațiilor și dreptul la asistență juridică consacrate de legea internă și jurisprudența națională a consacrat și obligația comunicării între părți a tuturor probelor dosarului, care sunt determinante pentru stabilirea vinovăției și asigurarea facilităților necesare discutării acestor probe pentru a le putea combate [217, p. 239].

Regula enunțată de articolul 6 alineatul (3) litera b) al Convenției Europene a Drepturilor Omului, apare ca esențială într-un stat de drept și impune ca inculpatul să aibă posibilitatea de a dispune de mijloace materiale și juridice pentru a contesta acuzațiile. Ea vizează reabilitarea dezechilibrului dintre inculpat și participanții care exercită funcția de acuzare, dispunând de mijloace de investigație și coerciție considerabile. Aplicabilitatea acestui drept, în faza de urmărire penală, este susținută de argumente potrivit cărora, în această fază se fixează cadrul în care va fi examinată infracțiunea care constituie obiectul cauzei sau se administrează de către organele de urmărire penală probele care vor sta la baza pronunțării de către judecător a soluției de condamnare [257, p. 487].

Având în vedere aceste constatări putem afirma că egalitatea armelor are aplicabilitate și la etapa urmăririi penale, fiind admisă o limitare a ariei actelor pe care le poate cunoaște învinuitul doar la cele care concurează sau pot concura la pregătirea apărării [72, p.84].

Spre regret, actualul sistem procesual penal denumit „adversial” este în realitate un sistem mixt, în care elementele inchizitoriale (caracterul scris secret și necontradictoriu) devenite preponderente în cursul urmăririi penale prin utilizarea metodelor și tehnicilor speciale de supraveghere sau cercetare fac să treacă în plan secund elementele de contradictorialitate, eclipsând principiul egalității armelor, fapt care deseori nu poate fi remontat în cursul judecății.

Utilizarea metodelor și tehnicilor speciale de supraveghere și a măsurii arestării preventive conferă mai degrabă un caracter autoritarist procesului penal, în dauna dreptului la un proces echitabil, conform cerințelor statului de drept.

Principul egalității între acuzare și apărare este o cerință de garanție pentru echilibrul între interesele individului și ale societății, pentru armonizarea și salvagardarea acestor interese, ceea ce constituie un interes public, o necesitate pentru realizarea justiției penale.

2.3 Garanții specifice ale procesului echitabil în materie penală

2.3.1. *Prezumția de nevinovăție - garanție fundamentală a dreptului la libertatea persoanei*

Prezumția nevinovăției, prevăzută de art. 21 din Constituția Republicii Moldova, art. 8 Cod de procedură penală, art. 6 § 2 din Convenția Europeană, reprezintă unul dintre aspectele procesului echitabil într-un caz penal. După cum s-a remarcat în literatura de specialitate [29, p.16], „componentă esențială a libertății individuale și a garantării siguranței persoanei, prezumția de nevinovăție este una din cele mai puternice garanții ale demnității și libertății umane”.

Deși referirile la acest concept sunt frecvente nu doar în doctrină, ci și în alte aspecte ale vieții cotidiene, definirea ei nu este un proces tocmai simplu, în principal datorită faptului că nu există un consens cu privire la conținutul ori scopurile sale.

Optând pentru o definiție mixtă, care să încerce a reda cât mai bine nu numai natura juridică a prezumției de nevinovăție, dar și structura sa complexă de garanții, ne vom ralia la definiția potrivit căreia, prezumția de nevinovăție reprezintă acel principiu constituțional de care trebuie să beneficieze o persoană suspectată sau acuzată de săvârșirea unei infracțiuni, în virtutea căruia acea persoană trebuie să fie considerată și tratată ca o persoană nevinovată, beneficiind de dreptul la tăcere și la neautoincriminare, neavând obligații probatorii în procesul penal, pentru susținerea nevinovăției sale, și având, în plus, beneficiul oricărui dubiu rezidual și insurmontabil rezultat în urma activității de probațiune. [174]

Pe plan social, prezumția de nevinovăție contribuie la realizarea încrederii ce trebuie să existe între membrii corpului social, care stă la temelia funcționării normale a societății. În acest fel, prezumția de nevinovăție poate fi descrisă inclusiv ca o construcție socială menită a minimiza prejudecățile membrilor corpului social care pot fi generate de simpla punere sub acuzare a unei persoane. În același timp, din punct de vedere juridic, prezumția de nevinovăție este o garanție procesuală și, totodată, un drept fundamental al persoanelor.

În ultima perioadă se observă un fenomen de transformare a contururilor prezumției analizate, care alături de alte instituții ale procedurii penale, trece printr-un vast proces de regândire și reșezare, pe alte temelii, atât la nivel intern, cât și în plan internațional. În peisajul autohton, rolul primordial în acest sens și l-a asumat Curtea Constituțională, care prin unele interpretări și explicații vine să complinească vidul intern, inclusiv și în materie de aplicabilitate a prezumției de nevinovăție. Spre exemplu, prin Hotărârea Nr. 27 din 17 noiembrie 2015, [88] în partea ce ține de pretinsa încălcare a prezumției nevinovăției, Curtea a relevat că aceasta nu are incidență în procedura ridicării imunității unui deputat, deoarece se referă la măsurile sau acțiunile procesuale ce urmează a fi aplicate de către autoritatea competentă, iar nu la vinovăția ori nevinovăția deputatului. Curtea a reținut că încuviințarea Parlamentului nu reprezintă un act procesual penal. Deciziile luate în acest sens de structurile Parlamentului, organe politice prin definiție, sunt astfel decizii de natură politică, și nu judiciară, prin urmare nu este necesar ca acestea să satisfacă aceleași criterii de motivație ca actele procesuale ale organelor judiciare.

Decizia pe care Parlamentul o ia cu privire la cererea formulată în acest sens nu face decât să evalueze dacă solicitarea este făcută cu bună-credință, în spiritul loialității instituționale, și dacă aceasta vizează fapte de natură să justifice atingerea adusă - prin măsurile menționate - statutului de parlamentar. O conduită contrară ar încălca atribuțiile exclusive ale puterii judecătorești și principiul separației puterilor în stat. Din această perspectivă, Curtea a conchis că în speță cererea înaintată Parlamentului conține minimul necesar pentru informarea deputaților și nu conduce la substituirea Parlamentului în atribuțiile specifice puterii judecătorești, astfel că nu se poate susține încălcarea prezumției nevinovăției [88].

La cele expuse de Curte, putem adăuga că, Parlamentul are obligația de a verifica dacă solicitarea de a ridica imunitatea parlamentară nu urmărește de fapt influențarea din punct de vedere politic a deputatului, constrângerea acestuia la anumite acțiuni sau inacțiuni sau chiar înlăturarea acestuia ca oponent politic.

Într-o altă hotărâre, cu un impact considerabil în ceea ce privește abuzurile organelor judiciare în materia arestului preventiv, Curtea a statuat [89]:

„84. Prezumția de nevinovăție nu înseamnă însă că pe parcursul procesului penal nu ar putea fi luate măsuri procesuale împotriva celui cercetat. Ceea ce impune acest principiu este, pe de o parte, că arestarea unei persoane nu înseamnă că la sfârșitul procesului aceasta va fi condamnată, ci că este posibilă orice soluție, inclusiv cea de achitare. Pe de altă parte, atunci când aplică o măsură preventivă, judecătorul nu va pune în discuție chestiunea privind vinovăția persoanei bănuite de a fi comis o infracțiune, ci numai dacă sunt probe sau informații suficiente din care să reiasă bănuiala că acea persoană a comis acea faptă.

85. Persoana supusă unei măsuri preventive, în conformitate cu principiul prezumției de nevinovăție, se consideră nevinovată și trebuie tratată cu nepărtinire și umanism, în condiții ce nu cauzează suferințe fizice sau morale și nu înjosesc demnitatea persoanei.

86. În același timp, Curtea Europeană a stabilit că prezumția este în favoarea eliberării. Astfel, până la condamnare, persoana trebuie prezumată nevinovată și scopul esențial al dispoziției articolului 5§3 din Convenție este de a cere eliberarea sa provizorie odată ce necesitatea continuării detenției a încetat (McKay v. Regatul Unit [MC], nr. 543/03, § 41)”.

La nivel mondial, prezumția de nevinovăție suferă un proces de reconsiderare, mai mult sau mai puțin profund, în contextul dezvoltării fenomenelor specifice terorismului și criminalității organizate, în genere. Confruntate cu pericole de o gravitate nemaîntâlnită, statele au mizat pe instrumente legislative adecvate pentru a răspunde acestor pericole, regândind uneori linia sensibilă de echilibru trasată între drepturile procesuale fundamentale ale suspectilor și acuzaților, pe de o parte, și dreptul statului la represiune penală, pe de alta. În acest context, prezumția de nevinovăție dobândește noi valențe, noi contururi.

Cercetarea detaliată a prevederilor Convenției Europene și a Cartei Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, două instrumente juridice europene, evidențiază o diferență de abordare în privința prezumției de nevinovăție, pe care art. 6, par. 2 din Convenție o califică drept o garanție specială a procesului echitabil, conferită persoanelor acuzate de comiterea unor infracțiuni, în vreme ce art. 48 alin. 1 din Cartă [24] o individualizează ca drept de sine-stătător, disociat de cel la un proces echitabil instituit în favoarea oricărui acuzat pe care Statul l-ar putea trage la răspundere, ceea ce i-a determinat pe unii autori să considere că în optica UE beneficiul dreptului operează nu doar în materie penală, cât și în sferă contravențională, disciplinară, administrativ-fiscală sau chiar civilă ori comercială [130, p.6].

În susținerea celor afirmate, se face trimitere expresă la hotărârea pronunțată de CJUE în cauza Eturas și alții (Hotărârea din 21 ianuarie 2016), [121] prin care s-a reiterat că prezumția de nevinovăție constituie un principiu general al dreptului Uniunii, prevăzut la articolul 48 alineatul

(1) din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, pe care statele membre sunt obligate să îl respecte atunci când aplică dreptul concurenței al Uniunii (pct. 38) [24].

În sistemul național, de asemenea, pot fi identificate tendințe de a recunoaște o aplicabilitate mai largă principiului cercetat. Spre exemplu, prin Hotărârea nr. 21 din 20 octombrie 2011 Curtea Constituțională a reținut că [90]:

„50. [...] în lumina jurisprudenței Curții Europene, prezumția nevinovăției, instituită de articolul 6 § 2 din Convenția Europeană, nu privește numai procesul penal în sens strict, ci are o aplicație mai largă, într-un dublu sens: pe de o parte, această garanție este aplicabilă ori de câte ori fapta imputabilă unei persoane are o conotație penală, indiferent de calificarea atribuită de legislația internă a fiecărui stat [astfel, ea este aplicabilă, de exemplu, unei proceduri privitoare la fraudă fiscală (Heinrich v. Franța, §64) sau în materie de sancțiuni administrative (Lutz v. Austria, §57)]”.

O asemenea interpretare a aplicabilității prezumției nevinovăției, totuși trebuie să poarte un caracter restrictiv. Spre exemplu, Curtea Constituțională din RM, într-o decizie recentă (Decizia Nr. 35 din 19.04.2018) [50] ce are drept temelie o excepție de neconstituționalitate referitoare la art. 318³ alin. (2) din Codul de procedură civilă, care prevede că declarația independentă a victimei este suficientă pentru emiterea ordonanței de protecție de către instanța de judecată, în caz de pericol iminent de comitere a violenței fizice, a subliniat că, pentru a putea fi invocată prezumția de nevinovăție, este necesară existența unei acuzații în materie penală, în sensul articolului 6 § 1 din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, sau o constatare potrivit căreia persoanele care fac parte din categoria „agresorilor” sunt acuzate, în situația pe care o reglementează Codul de procedură civilă, de „comiterea unei infracțiuni”. Curtea a mai observat că dispozițiile articolului 318³ alin. (2) din Codul de procedură civilă instituie o prezumție a adevărului afirmațiilor pretinsei victime, atunci când stabilește că declarația sa este suficientă pentru emiterea ordonanței de protecție, în caz de pericol iminent de comitere a violenței fizice. Curtea Constituțională a constatat că pretinsa victimă este obligată să indice în cererea privind aplicarea măsurilor de protecție circumstanțele actului de violență, intensitatea, durata, consecințele suportate și alte circumstanțe care justifică aplicarea măsurilor de protecție. Aceste condiții reprezintă o delimitare a prezumției menționate supra, pentru că instanțele de judecată iau o decizie sau alta în funcție de coerența afirmațiilor pretinsei victime.

Având în vedere cele menționate, Curtea a considerat că dispozițiile legale contestate nu prezintă vreo aparență de încălcare a articolului 21 din Constituție [50].

Cu specificări importante asupra garanției generale din Cartă vine Directiva (UE) 2016/343 a Parlamentului European și a Consiliului din 9 martie 2016 privind consolidarea anumitor

aspecte ale prezumției de nevinovăție și a dreptului de a fi prezent la proces în cadrul procedurilor penale [59]. În viziunea emitentului directivei, prezumției de nevinovăție îi este corelativă obligația autorităților publice de a nu face declarații publice de natură a incrimina o persoană suspectată și acuzată de comiterea unei infracțiuni, ceea ce nu exclude dreptul acestora de a difuza informații publice privind procedurile penale, în cazurile în care este necesar din motive legate de ancheta penală sau în interes public sau să aplice măsuri de constrângere fizică, atunci când circumstanțele o impun, ori din considerente de securitate sau de împiedicare de la sustragere ori de a lua contact cu terțe persoane (art. 4 corob. cu art. 5).

Referitor la acest aspect, trebuie să subliniem că deși reglementarea constituțională și cea procesual-penală a prezumției de nevinovăție reprezintă o chestiune apreciabilă, totuși, nu are caracter suficient. Construirea unei politici penale care să îi garanteze respectarea acestui principiu este adevăratul obiectiv al reglementărilor menționate, dar și mult mai greu de realizat. Protecția efectivă și adecvată a unui drept nu se realizează numai prin reglementarea lui, ci și prin instituirea unui sistem coerent de remedii și sancțiuni incidente în cazul încălcării lui; or, din această perspectivă, pasivitatea organelor judiciare, iar pe alocuri și a legislatorului național în acest domeniu este pe deplin criticabilă.

Curtea Europeană a menționat frecvent în jurisprudența sa că prezumția de nevinovăție, garantată de articolul 6 § 2 al Convenției, este unul dintre elementele unui proces echitabil și aceasta ar fi încălcată dacă o declarație a unui funcționar public cu privire la o persoană acuzată de o infracțiune ar reflecta opinia că ea este vinovată înainte ca acest lucru să fie legal stabilit - cauza *Popovici v. Moldova*, (Hotărârea din 27 noiembrie 2007) [108]. În cadrul hotărârii pe acest dosar, reclamantul a pretins printre altele și o încălcare a prezumției nevinovăției, din următoarele motive: în luna martie 2003, Secretarul Consiliului Suprem de Securitate al Republicii Moldova, dl Valeriu Gurbulea, a dat un interviu unui ziar de limbă rusă în care el a declarat: „Oamenii liderului celei mai mari organizații criminale - Micu - au întreprins cele mai energice încercări pentru a-l elibera pe acesta de sub arest și doar implicarea personală a Președintelui a curmat aceste încercări”. La 7 octombrie 2003, Curtea de Apel Chișinău l-a achitat pe reclamant de toate capetele de acuzare din cauza lipsei probelor, ceea ce i-a permis reclamantului să susțină că declarația dlui Gurbulea, precum că el era conducătorul unei organizații criminale, făcută înainte ca el să fie condamnat, a constituit o încălcare a dreptului său de a fi prezumat nevinovat.

Curtea soluționând cauza a subliniat importanța alegerii cuvintelor de către funcționarii publici în declarațiile lor înainte ca o persoană să fie judecată și găsită vinovată de comiterea unei infracțiuni. După examinarea atentă a declarației originale a dlui Gurbulea și a traducerii ei

în limba engleză, Curtea a conchis că ambele sugerează, în mod clar, că dl Gurbulea îl considera pe reclamant ca fiind vinovat de faptul că el era conducătorul unei organizații criminale fapt care, mai întâi de toate, a încurajat publicul să-l considere pe acesta vinovat și, în al doilea rând, a prejudecat aprecierea faptelor de către autoritatea judiciară competentă. Prin urmare, a avut loc o violare a articolului 6 § 2 al Convenției.

Deși de la pronunțarea acestei hotărâri a trecut mai mult de un deceniu, totuși derapajele în domeniul dat mai au loc, îndeosebi în situația când organele de stat sau funcționarii publici implică în derularea procesului penal și reprezentanții mass-media.

În acest context, trebuie să distingem între două situații radical diferite în care mass-media poate avea repercusiuni asupra prezumției de nevinovăție: una în care presa este folosită ca mijloc, de oricare dintre părțile cu poziții contrare într-un proces penal, în scopul de a influența opinia publică și de a pune presiune pe judecătorul chemat a tranșa litigiul, sau chiar de către instanță însăși pentru a efectua comunicări referitoare la cauze în curs, și alta în care presa, fără o asemenea activitate a participanților la proces, recurge la efectuarea unor veritabile procese paralele celui judiciar (*trial by the media*).

O critică vehementă necesită situația în care campaniile de presă sunt fondate pe documente și informații puse la dispoziție, contrar obligațiilor de respectare a prezumției de nevinovăție și a secretului profesional, chiar de organe ale statului, judiciare sau nejudiciare. O campanie virulentă de presă poate conduce în anumite condiții la o condamnare în fața opiniei publice, anterior pronunțării unei soluții legale, situație ce poate tulbura serios activitățile comerciale sau profesionale ale unei persoane sau chiar și starea sa de sănătate. Procesul penal reflectat în mass-media poate afecta sever caracterul său echitabil, atunci când influențează opinia publică și implicit jurații chemați să decidă asupra vinovăției inculpatului.

Mai mult decât atât, transmiterea unor imagini referitoare la momentul reținerii infractorului sau efectuarea perchezițiilor către presă constituie o încălcare a unui alt drept fundamental – dreptul la viață privată. În Hotărârea CtEDO Popov vs Bulgaria, din 9 iunie 2016, [118] Curtea statuează că filmarea de către poliție a momentului arestării unei persoane și transmiterea către mass-media pentru a fi difuzată constituie o încălcare a vieții private, chiar dacă este vorba de un politician.

Deși vizează Bulgaria, aspectele reținute de CtEDO în această cauză sunt opozabile R.M., ca țară parte la Convenția de la Strasbourg. De asemenea, și hotărârea în cauza Popov v. Moldova obliga autoritățile moldovenești să ia toate măsurile astfel încât să le asigure persoanelor reținute și arestate dreptul la respectarea imaginii și a prezumției de nevinovăție. Nevoia este cu atât mai stringentă având în vedere practicile organelor de urmărire penală, cu

care opinia publică s-a obișnuit în ultimii ani și pe care din nefericire oamenii le percep ca și cum aceasta ar fi starea de normalitate.

Despre abuzurile comise ne vorbește și adresarea Uniunii Avocaților din RM în decembrie 2016 către Procurorul General, Ministrul Justiției, Președintele Consiliului Superior al Magistraturii [270] prin care se realizează o atenționare a instituțiilor statului asupra multiplelor cazuri de încălcare a drepturilor și intereselor legitime ale omului și/sau clienților, multe dintre care tind să capete un caracter sistemic, referindu-se și la încălcarea prezumției de nevinovăție, și anume:

- scurgerile intenționate a informațiilor din dosarele penale către presă cu scop de manipulare a opiniei publice și de creare a imaginii negative a unei persoane;
- prezentarea publică a datelor, inclusiv a datelor cu caracter personal, ale persoanelor care sunt învinuite până a le fi stabilită vinovăția și declararea acestora ca făptuitori ai infracțiunii.

La o analiză atentă a dosarelor instrumentate în ultimii ani, îndeosebi cele cu tentă politică se relevă faptul că autoritățile judiciare naționale nu par a fi preocupate de găsirea justului echilibru între dreptul publicului de a fi informat și drepturile fundamentale ale omului. Dimpotrivă, se constată că acestea și-au asumat o libertate discreționară de a vehicula orice informații în legătură cu presupusa săvârșire a unor fapte penale de către cetățeni, atitudine cenzurată de instanța europeană după cum am constatat.

Problema controversată a raportului dintre dreptul la un proces echitabil și libertatea de exprimare a mass-mediei cercetată prin raportare atât la legislația internă, cât și la practica CtEDO ne determină să conchidem că, stabilirea cu claritate a limitelor în care își poate găsi libertatea de expresie câmpul de acțiune raportat la activitatea judiciară în cauzele penale este un imperativ imediat, iar stăvilirea organelor de urmărire penală de a-și atribui rolul de judecători prin sugerarea vinovăției persoanei suspectate în cadrul conferințelor de presă sau a interviurilor pentru reprezentanții mijloacelor de informare în masă necesită intervenția legiuitorului. În acest sens, în spiritul Directivei (UE) 2016/343 [59] a Parlamentului European și a Consiliului din 9 martie 2016 propunem modificarea art.8 din CPP al RM [39] prin adăugarea a două noi alineate cu următorul cuprins:

”(4) În cursul urmăririi penale sunt interzise comunicările publice, declarațiile publice precum și furnizarea de alte informații, direct sau indirect, provenind de la autorități publice sau orice alte persoane fizice sau juridice referitoare la faptele și persoanele ce fac obiectul acestor proceduri. Încălcarea acestei obligații reprezintă infracțiune și se pedepsește, potrivit legii penale.

(5) În cursul procesului penal este interzisă prezentarea publică a persoanelor suspectate de săvârșirea unor infracțiuni purtând cătușe sau alte mijloace de imobilizare sau afectate de alte modalități de natură a induce în percepția publică că acestea ar fi vinovate de săvârșirea unor infracțiuni.”

Este important să menționăm că o eventuală modificare a legislației în acest sens nu ar trebui să conducă la instituirea unei interdicții absolute a autorităților de a difuza informații în mod public în legătură cu fapte și persoane care fac obiectul urmăririi penale, existând posibilitatea derogării de la standardele minime. De exemplu, potrivit art.4 alin.3 din Directiva (UE) 2016/343, există posibilitatea ca ”autoritățile să difuzeze informații în mod public privind procedurile penale atunci când acest lucru este strict necesar din motive legate de ancheta penală sau în interes public” [59] cum ar fi în cazul în care materialele video sunt făcute publice și publicului i se solicită să ajute la identificarea autorului presupus al infracțiunii, sau în interes public, precum în cazul în care, din motive de siguranță, sunt furnizate informații locuitorilor dintr-o anumită zonă cu privire la o presupusă infracțiune împotriva mediului, sau atunci când organele de urmărire penală sau o altă autoritate competentă furnizează informații obiective cu privire la stadiul procedurilor penale în scopul de a preveni tulburarea ordinii publice.

Concluzionând, subliniem că o abordare mai profundă a garanției prezumției de nevinovăție, în spiritul legislației aplicabile la nivelul UE, se justifică nu atât prin necesitatea combaterii abuzurilor organelor judiciare, cât prin considerente ce țin de echilibrarea raporturilor între stat și individ, a protejării echității procesuale și a salvagărdării valorilor fundamentale lezate prin condamnări ilegale.

2.3.2. Dreptul la tăcere și privilegiul împotriva propriei incriminări

Legislația procesual penală a Republicii Moldova, proclamă acest drept, consacrandu-l în art.21 din Codul de procedură penală [39] care stabilește libertatea persoanei de a mărturisi împotriva sa ori împotriva rudelor sale apropiate, a soțului, soției, logodnicului, logodnicei sau să-și recunoască vinovăția. Aceste dispoziții includ atât dreptul la tăcere, cât și dreptul de a nu mărturisi împotriva altei persoane.

În același sens art.64 al.2 pct.10 din CPP referindu-se la bănuیت instituie dreptul acestuia să facă declarații sau să refuze de a le face, de asemenea, acest drept îl regăsim referitor la învinuit și inculpat, consacrat în art. 66 alin. (2) pct. 8 unde este stipulat că acuzatului i se va atrage atenția că refuzul de a da declarații nu se va solda cu nici o consecință defavorabilă persoanei sale. La rândul său, art. 64 alin. (3') CPP dispune că prelevarea mostrelor trebuie făcută doar cu acordul bănuیتului sau autorizația judecătorului de instrucție. Importante la acest capitol sunt și

modificările operate de către legiuitor în anul 2012, în rezultatul cărora în art.66 CPP a fost introdus alin. 2¹, [39] potrivit căruia examinările corporale, precum și prelevările de eliminări ale corpului, alte mostre biologice pot fi făcute doar cu permisiunea acuzatului și cu titlul de excepție prin autorizarea judecătorului de instrucție (acest fapt denotă caracterul relativ al dreptul de a nu mărturisi împotriva sa).

La nivel internațional, dreptul la tăcere este consacrat prin art.14 al.3 lit.g) din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice [171] și prin Directiva nr.2012/13 UE, a Parlamentului European și a Consiliului Uniunii Europene [60]. Cu referire la prevederile Convenției Europene, [44] se observă că dreptul la tăcere nu este reglementat în mod expres, dar CtEDO, în mod constant, a statuat că „dreptul de a nu face declarații și dreptul de a nu se autoincrimina sunt standarde internaționale general recunoscute care stau la baza conceptului de proces echitabil” [262, p.15].

Deși, dreptul la tăcere beneficiază de o largă reglementare atât internațională, cât și națională, totuși, încercarea de a defini acest concept se dovedește a fi un demers destul de complicat, din mai multe motive.

Astfel, în ciuda recunoașterii internaționale de care se bucură, această garanție procesuală nu este definită în nici unul din actele normative care o consacră și o recunosc. În acest context, s-a menționat că, [188, p.130] ancorarea dreptului la tăcere și la neautoincriminare într-o definiție legală ar fi condus, în mod cert, la împiedicarea transformării radicale, uneori chiar abruptă și accelerată, pe care această garanție a urmat-o până la forma sa modernă.

Dacă reglementările naționale și internaționale nu definesc dreptul la tăcere și la neautoincriminare, acest lucru nu înseamnă că acestea nu ne ajută în circumscrierea acestor noțiuni, pornind de la normele care dau expresie concretă garanției procesuale în cauză. Problematic însă, sub acest aspect, este faptul că, așa cum s-a putut constata mai sus, reglementările naționale sunt destul de variate, chiar în aspectele esențiale, așa încât o definiție unitară, unanim acceptată, este greu de conturat, riscând să fie atât de generală, încât să piardă mult din principalele sale linii de contur.

Astfel, în doctrina procesul penală din România a fost exprimată opinia că „dreptul la tăcere implică nu numai dreptul de a nu depune mărturie contra lui însuși, ci, de asemenea, dreptul oricărui inculpat de a nu contribui la propria incriminare”, prin producerea de probe. [156, p.160]

Poziția acestui autor, ca, de altfel, a majorității doctrinarilor care susțin această primă orientare terminologică, are la bază și un argument practic, destul de greu de combătut; astfel, majoritatea legislațiilor continental-europene nu reglementează foarte clar sau nu o fac deloc, un

drept la neautoincriminare, ci instituie doar dreptul la tăcere, ceea ce însă nu înseamnă că în sistemul procesual-penal al respectivelor state nu ar exista și un drept la neautoincriminare în beneficiul bănuțului sau inculpatului. Or, pentru a explica opțiunile legiuitorilor europeni și a evita justificarea existenței acestui din urmă drept printr-o elaborată interpretare juridică fundamentată pe anumite decizii ale CtEDO, în care dreptul la neautoincriminare este recunoscut în mod expres, doctrinarii au încercat a remedia terminologic lacunele de ordin normativ, susținând că dreptul la tăcere ar constitui temeiul în baza căruia suspectul sau acuzatul ar putea refuza orice colaborare probatorie cu organele judiciare, pentru a evita situația autoincriminării. Fără îndoială însă, din chiar termenul de „tăcere și înțelesul atribuit acestuia, care vizează doar efectuarea de comunicări verbale, este foarte greu de a accepta o astfel de interpretare și aproape imposibil de justificat, cum refuzul de a pune la dispoziția organelor judiciare anumite înscrisuri este un efect al tăcerii persoanei suspectate sau acuzate. [188, p.132]

Pe de altă parte, în literatura de specialitate s-a susținut și teza contrarie, respectiv că dreptul la neautoincriminare ar fi noțiunea mai largă, care ar cuprinde, în conținutul său, și dreptul la tăcere [129, p.14]

Nu în ultimul rând, unii autori susțin că cele două noțiuni sunt sinonime, câtă vreme și dreptul la neautoincriminare este, în realitate, folosit necorespunzător, acesta vizând dreptul persoanei de a nu depune mărturie contra ei însăși [34, p.400].

Și această opțiune terminologică poate fi criticată prin aceea că, în conținutul dreptului la neautoincriminare nu intră doar prerogativa de a păstra tăcerea, ci și un drept mai amplu, de a nu contribui la propria incriminare prin alte mijloace probatorii, cum este cazul furnizării unor înscrisuri; mai mult, dacă dreptul la tăcere aparține doar bănuțului sau inculpatului - deci persoanei vizate de procesul penal -, dreptul la neautoincriminare aparține și martorului ascultat care, prin declarațiile sale, s-ar putea expune angajării răspunderii penale.

De altfel, și în doctrina juridică din RM s-a expus opinia [63, p.221] că, textele de lege (art.104, art.167 CPP) „se referă doar la dreptul bănuțului la tăcere, nu și la dreptul de a cunoaște consecințele cooperării sale cu organul de urmărire. În acest sens, bănuțul trebuie informat asupra faptului că declarațiile sale pot servi ca probe în acuzare și pot sta la baza unei sentințe de condamnare”. Luând în calcul cele menționate, autorul citat, apreciază că „se impune necesitatea modificării art.104 C. proc. pen. prin introducerea sintagmei: „cât și a faptului că declarațiile depuse de bănuț pot servi ca probe în defavoarea acestuia” [63, p.221]

Evaluând aceste poziții doctrinare, ne raliem opiniei potrivit căreia dreptul la neautoincriminare este categoria generică, iar dreptul la tăcere este o specie a acestuia [188, p.134]. Este adevărat că raportul dintre cele două noțiuni este mai greu de circumscris, nu doar

din motivele deja arătate, dar și din cauza faptului că a existat o transformare foarte importantă a dreptului la neautoincriminare; astfel, acesta a fost recunoscut inițial, istoric, ca o protecție împotriva obligației de a depune jurământ, în propria sa judecată, ceea ce nu echivala și nici nu oferea protecția unui drept de a păstra cu totul tăcerea.

Față de aceste argumente, definim dreptul la tăcere ca reprezentând prerogativa pentru bănuیت sau inculpat de a păstra tăcerea, de a nu face declarații pe toată durata desfășurării procedurilor penale sau doar în anumite momente ale acestora, de a nu răspunde la niciuna din întrebările ce îi sunt adresate sau doar la o parte a acestora, la libera sa alegere, fără a fi supus constrângerii sau opresiunii ori procedurilor neloiale de investigație [13, p.33].

Dreptul la neautoincriminare - *lato sensu* - reprezintă acea consecință a prezumției de nevinovăție care conferă bănuیتului sau inculpatului prerogativa sus-menționată, a dreptului la tăcere, dar și, suplimentar, dreptul martorului, bănuیتului sau inculpatului de a nu putea fi constrâns să dea declarații cu potențial autoincriminator (în cazul martorului) ori să producă probe împotriva sa (în cazul bănuیتului sau inculpatului), probe care nu au o existență sau posibilitate de administrare judiciară independentă de voința acestuia.

Trebuie precizat și faptul că dreptul la neautoincriminare poate avea și un sens restrâns, în care caz el va viza orice alte probe decât declarațiile, obținute de la bănuیت sau inculpat cu nerespectarea libertății de voință sau de opțiune a acestuia [188, p.136].

După cum se poate deja constata, apreciem că, atât dreptul la tăcere, cât și dreptul la neautoincriminare prezintă o foarte strânsă relație cu prezumția de nevinovăție, ca garanție procesual-penală complexă, care impune, în mod necesar, obligația organelor statale de a proba acuzația formulată, fără a aduce atingere libertății de voință a bănuیتului, învinuitului sau inculpatului, care nu poate fi în nici un fel constrâns a oferi probe autoincriminatorii care se află sub controlul voinței sale. De altfel, justificarea modernă a dreptului la tăcere și la neautoincriminare, atât în sistemul de *common-law* american, cât și în procedura noastră penală, constă tocmai în protejarea libertății de alegere și de voință a bănuیتului sau inculpatului, în virtutea prezumției de nevinovăție de care acesta beneficiază.

În plan european, această problemă de natură juridică a garanției analizate a apărut îndeosebi ca urmare a fluctuațiilor practicii Curții de la Strasbourg, care a exprimat poziții contradictorii referitoare la integrarea dreptului la tăcere și la neautoincriminare în contextul garanțiilor pe care art. 6 al CEDO le instituie, optând fie pentru justificarea acestui drept în virtutea alineatului secund al acestui articol (care instituie tocmai prezumția de nevinovăție), mai ales sub aspect probator, cu privire la consecințele acestei garanții, respectiv ca acuzarea să își probeze susținerile fără a apela la probe obținute prin constrângere, fie pentru includerea sa în

sfera mai amplă a garanțiilor implicite edictate de primul alineat al articolului 6, ca având o existență de sine-stătătoare, izvorând din exigența echității procesuale la care face referire acest prim alineat și deci fiind o garanție de valoare egală celorlalte consacrate expres de Convenția europeană, deci inclusiv prezumției de nevinovăție [188, p.137].

Aducând exemple pentru primul aspect, menționăm cauza *Saunders c. Marii Britanii*, [114] în cadrul căreia Curtea a menționat că, protecția persoanei împotriva autoincriminării reprezintă un element important pentru ocrotirea persoanelor acuzate împotriva folosirii mijloacelor opresive și coercitive, fiind conexă principiului prezumției de nevinovăție. În speță s-a apreciat că obligarea inculpatului de a da declarații unor funcționari publici, sub presiunea aplicării unor sancțiuni penale, și utilizarea acelor declarații incriminatorii în cursul procedurii judiciare aduc atingere dreptului de a tăcea, componentă fundamentală a dreptului la un proces echitabil. În cadrul procesului penal, acuzarea trebuie să-și dovedească și să-și formuleze învinuirea fără a recurge la probe obținute prin metode coercitive, contrar voinței acuzatului.

Cât privește cel de-al doilea aspect - includerea dreptului la tăcere în sfera garanțiilor stabilite de primul alineat al art.6 - îl putem regăsi în cauza *Funke c. Franței* [115] unde Forul european precizează că, dreptul la tăcere poate fi încălcat nu doar printr-o lege care să îl oblige pe inculpat să răspundă la întrebări, dar și printr-o lege care să-l oblige să furnizeze documente autorităților, sub amenințarea aplicării unor sancțiuni penale în caz de refuz.

Cu toate acestea, relativ recent, în speța *Navone și alții c. Monaco*, [116] Curtea a subliniat faptul că, deși există o strânsă legătură cu dreptul la apărare, totuși dreptul la tăcere și la neautoincriminare constituie o garanție distinctă față de acesta, astfel că realizarea apărării chiar de către acuzat nu are efecte cu privire la existența dreptului la tăcere și la neautoincriminare, pe care organele statale sunt ținute a-l respecta: „Curtea reamintește că rezultă din jurisprudența menționată faptul că persoana reținută beneficiază, pe de o parte, de dreptul de a nu contribui la propria incriminare și de a păstra tăcerea, și, pe de altă parte, de dreptul la asistența unui avocat pe toată durata interogatoriilor. Astfel, contrar susținerilor Guvernului, este vorba despre două drepturi distincte: prin urmare, o eventuală renunțare la unul dintre acestea nu antrenează renunțarea și la celălalt” [116].

Oricât de eclectic ar fi unele decizii ale Curții, ea a subliniat constant rolul central pe care dreptul la tăcere și la neautoincriminare îl are în cadrul articolului 6 și al dreptului la un proces echitabil: „Curtea reiterează faptul că dreptul la tăcere și privilegiul contra neautoincriminării sunt standarde general recunoscute internațional, care stau în inima noțiunii de proceduri echitabile din articolul 6” [188, p.138].

Constatând această situație, subliniem faptul că opinia majoritară în doctrină se conturează în sensul includerii garanției dreptului la tăcere și la neautoincriminare în sfera art. 6 alin. 2 din Convenție, care instituie prezumția de nevinovăție [156, p.162].

Cu toate acestea, sunt și cercetători care pledează pentru caracterul independent al acestui drept, calificându-l drept garanție implicită specifică a dreptului la un proces echitabil [48, p.35]. În susținerea acestei opinii menționăm că, elementele componente ale dreptului la tăcere presupun:

- dreptul de a nu face nici o declarație cu privire la o faptă ce i se atribuie ori învinuire ce i se aduce, fără a i se putea imputa anterior nesinceritatea ca circumstanță agravantă;
- libertatea de a răspunde sau nu, în cunoștință de cauză la toate întrebările (dreptul la tăcere totală) sau numai la unele întrebări (dreptul la tăcere parțială);
- dreptul de a nu contribui la propria sa incriminare (*nemo tenetur se ipsum accusare*).

Primele două componente (dreptul de a nu face nici o declarație și libertatea de a răspunde sau nu la întrebările anchetatorilor, sunt reguli imperative ale procedurii de administrare a probelor, iar dreptul de a nu depune mărturie contra sine însuși, de a nu se autoincrimina, ca element al dreptului la un proces echitabil, deopotrivă în sens material și procedural se constituie ca un drept uman fundamental, consacrat în dreptul internațional al drepturilor omului. [70, p.57]

Or, în opinia noastră un drept fundamental care se bucură de o recunoaștere internațională, necesită o bază constituțională. În acest sens, ținem să subliniem că reglementările naționale referitoare la dreptul la tăcere și neautoincriminare al bănuیتului și inculpatului sunt destul de disparate, cuprinse în instituții fundamentale diferite ale Codului de procedură penală (procedeele probatorii, măsurile de constrângere, drepturile bănuیتului sau inculpatului). Respectiv, este regretabil faptul că constituanta națională nu a înțeles să dea acestei garanții procedurale o reglementare unitară în textul Constituției, aspect ce i-ar consolida forța juridică.

Concluzii la capitolul II

1. Juridicizarea drepturilor omului nu poate fi distanțată de constituțiile și declarațiile care le consemnează, adică de ideea de justiție, legată indiscutabil de două valori fundamentale - demnitatea și egalitatea umană. Cu toate acestea, consacrarea constituțională a drepturilor și libertăților fundamentale nu garantează și respectarea lor, fapt care determină crearea unor mecanisme de realizare a acestora, mecanisme care în doctrina juridică poartă denumirea de garanții. Aceste garanții reprezintă instrumente prin care se asigură persoanei posibilitatea de ași exercita drepturile și a beneficia de libertățile sale.

2. Garanțiile constituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei implică următoarele aspecte: a) funcțiile organelor de stat ce țin de asigurarea, garantarea și promovarea drepturilor și libertăților persoanei; b) prevederile constituționale cu privire la răspunderea statului și a altor subiecți de drept pentru realizarea neadecvată a obligațiilor în domeniul drepturilor și libertăților persoanei; c) prevederile constituționale cu privire la garanțiile procedurale de protecție și restabilire a drepturilor și libertăților încălcate.

3. Printre garanțiile juridice un loc aparte îl ocupă garanțiile procedurale. Astfel, pentru asigurarea protecției efective a drepturilor omului, nu este suficient a consacra drepturile materiale și a preciza pe cale constituțională condițiile minime pentru realizarea unei justiții echitabile, dar este necesar, de asemenea, a stabili unele garanții procedurale de natură să consolideze funcționalitatea acestor mecanisme. Prin respectivele garanții procedurale, dreptul la un proces echitabil urmează a fi asigurat, în consecință, efectiv și eficace.

4. Dispozițiile prevăzute de art.20 din Constituția RM și art. 6 din Convenție, relative la dreptul la un proces echitabil, dau expresie unei idei generale, potrivit cu care o protecție eficace a drepturilor omului nu poate fi realizată prin simpla consacrare a unor drepturi substanțiale, ci este necesar ca aceste drepturi să fie însoțite de garanții fundamentale de ordin procedural, care să asigure mecanismele corespunzătoare de punere în valoare.

5. Este nevoie să insistăm, atât asupra lărgirii garanțiilor constituționale și instituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale în general, cât și asupra garanțiilor procesului echitabil în special, obiectiv determinat de evoluția democrației constituționale, de necesitatea corelării dispozițiilor Legii supreme referitoare la drepturile și libertățile fundamentale cu prevederile Convenției pentru apărarea drepturilor omului și, mai ales, cu jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, în această materie. Or, având în vedere aceste repere, consacrarea dreptului la un proces echitabil și la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil ar reprezenta o valorificare explicită a art.6 din Convenție.

6. Accesul liber la justiție necesită a fi luat în considerare, în spiritul Convenției Europene, ca fiind o garanție preliminară sau o premisă a desfășurării unui proces echitabil. De asemenea, pentru înlăturarea contradicțiilor existente între caracterul absolut al acestui drept recunoscut prin dispozițiile constituționale și caracterul non-absolut proclamant în jurisprudența CtEDO, propunem completarea art.20 al.2 din Constituția RM, prin adăugarea următoarei propoziții: „Cu titlu de excepție, se admite îngrădirea legală, fără a se aduce atingere substanței accesului liber la justiție, prin stabilirea unor condiții de exercitare a acțiunii în justiție.” Pe aceeași linie de gândire, propunem modificarea art.54 al.3 din Constituția RM, prin înlăturarea art.20 din conținutul acestui alineat. Respectiv, art.54 al.3 din Constituția RM, urmează să fie formulat în

felul următor: „Prevederile alin.2 nu admit restrângerea drepturilor proclamate în articolele 21-24.”

7. Este esențial pentru independența puterii judecătorești și pentru păstrarea încrederii populației în sistemul de justiție ca nici executivul, nici legislativul și nici judecătorul să nu dea impresia că deciziile judecătorești ar putea fi influențate. În acest sens, este indispensabilă găsirea unui just echilibru între nevoia de a responsabiliza mai mult magistrații prin diverse instrumente legale și obiectivul păstrării independenței acestora. Respectiv, este esențială crearea unui cadru unitar de interpretare a elementelor constitutive ale fiecărei abateri în parte, astfel încât procedurile disciplinare să nu fie utilizate ca mijloace de constrângere sau de influențare indusă a instanțelor și să nu se aducă atingere unor principii fundamentale ale înfăptuirii justiției: independența puterii judecătorești, securitatea raporturilor juridice și dreptul la un proces echitabil.

8. Derapajele care se constată în sistemul de justiție moldovenesc, ne îndeamnă să afirmăm că garanția publicității dezbaterilor judiciare trebuie să prevaleze în raport cu celeritatea procedurii, în caz contrar, riscăm să obținem hotărâri pronunțate în perioade relativ scurte de timp, dar cu grave carențe la capitolul echitate și claritate din punct de vedere a justițiabilului.

9. Egalitatea armelor, adică egalitatea procedurală între învinuit și procuror, reprezintă un element inherent al unui proces echitabil. În vederea aprecierii justului echilibru dintre parte și procuror, trebuie să se țină seama de statutul procurorului, de mijloacele logistice de care acesta dispune, de greutatea opiniilor sale, de poziția sa de reprezentant al statului și acuzator, în comparație cu persoana acuzată. Respectiv, pentru a putea fi constatată nerespectarea egalității armelor procedurale, trebuie întrunite cumulativ câteva condiții: procurorul să beneficieze de un drept suplimentar față de cel acuzat, acel drept să nu derive din natura funcției procurorului, dreptul respectiv să îi creeze procurorului, în concret, un avantaj în cursul procedurii.

10. Reprezentând o componentă a dreptului la un proces echitabil și o consecință a prezumției de nevinovăție, dreptul de a nu se incrimina și dreptul la tăcere sunt în mod inherent recunoscute persoanei acuzate, și necesită o consacrare la nivel constituțional, anume în cadrul art.21 din Constituția RM, care instituie prezumția nevinovăției, prin inserarea alin.(2) cu următorul cuprins: „Persoana cu privire la care există motive plauzibile de a bănui că a comis sau că a încercat să comită o infracțiune nu poate fi ascultată în mod liber cu privire la aceste fapte decât după ce ea a fost informată cu privire la: a) dreptul de a da declarații, de a răspunde la întrebări sau de a păstra tăcerea; b) dreptul de a nu face nici o declarație autoincriminatorie și de a nu-și mărturisi vinovăția.

3. DREPTUL LA UN PROCES ECHITABIL ÎN CAZUL REPUBLICII MOLDOVA

3.1 Mecanismul intern de garantare și realizare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului

Fără a ignora sau minimaliza importanța și implicațiile dispozițiilor constituționale referitoare la organizarea și funcționarea puterii statale, totuși, trebuie să constatăm că, edificiul constituțional al fiecărei țări ar rămâne literă moartă, dacă principala coloană a acestuia - drepturile și libertățile omului - nu ar fi durabilă, reală și sănătoasă.

Realizarea practică a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, remodelarea statutului juridic al personalității este o operă și un proces dificil. O lege, oricât de avansată, poate rămâne doar o declarație de bune intenții, dacă nu va fi completată, concretizată și realizată printr-un mecanism juridic efectiv și o atmosferă socială constructivă. În lipsa unor mecanisme de realizare practică, drepturile și libertățile riscă să rămână doar un decor, menționează prof. Boris Negru [165, p.109].

În literatura de specialitate, termenul de „mecanism de garantare a drepturilor” este utilizat destul de frecvent. Cu toate acestea, până în prezent unele aspecte ale acestei probleme rămân a fi neelucidate, lipsind cercetările științifice complexe și multilaterale ale acestui fenomen. Se constată existența doar a lucrărilor consacrate unor aspecte ce vizează garantarea drepturilor și libertăților persoanei, cum ar fi protecția sau apărarea acestora sau identificarea organelor care au atribuții în acest sens, [229, p.169-173; 235, p. 276-282; 245, p.46] fără a fi elaborat un demers comun în ceea ce privește identificarea locului garanțiilor juridice în sistemul general al apărării drepturilor persoanei.

Cercetarea mecanismului garanțiilor juridice presupune o abordare sistemică a acestora, fapt condiționat de procesele politice perturbatoare care au loc în viața statelor, modificarea viziunilor legiuitorului în raport cu legiferarea unor garanții și reglementarea temeiurilor realizării drepturilor și libertăților persoanei.

Dezvoltarea teoretică și practică a mecanismului de garantare a drepturilor și libertăților constituționale, reprezintă o condiție necesară pentru activitatea eficientă a organelor legislative, precum și a celor care au ca atribuție aplicarea dreptului.

Mecanismul garanțiilor juridice poate fi analizat atât din punct de vedere static (ca ansamblu de mijloace legale), cât și dinamic prin prisma funcționării instituțiilor (activitatea subiecților cu competențe în domeniul drepturilor omului). În doctrina juridică din Federația Rusă, mecanismul garanțiilor juridice a drepturilor și libertăților constituționale este definit static

ca fiind procesul de implementare prin conduita subiecților a drepturilor menționate, precum și totalitatea condițiilor juridice de realizare și mijloacele de apărare a acestor drepturi în scopul punerii lor în aplicare [248, p.6].

De asemenea, în literatura de specialitate rusă s-a menționat [242] că, noțiunea de „mecanism a garanțiilor juridice” necesită a fi delimitată de categoria „mecanism al realizării drepturilor omului.” Aceste două concepte deși se află într-o legătură strânsă, totuși, constituie aspecte diferite ale procesului realizării drepturilor omului. Dacă cea dintâi noțiune reflectă practica creării și funcționării unor mecanisme juridice cu caracter special, inclusiv a unor instituții care contribuie la îndeplinirea drepturilor persoanei, atunci cea de-a doua categorie reflectă practica realizării nemijlocite a acestor drepturi. Mecanismul garanțiilor juridice și mecanismul realizării drepturilor omului se corelează ca garanția și obiectul garanției.

Susținem această poziție, subliniind că, elementul esențial al mecanismului de realizare a drepturilor îl reprezintă conduita titularilor acestor drepturi, care de cele mai multe ori este determinată ca fiind o conduită licită, conformă cu norma de drept. În acest sens, realizarea drepturilor nu este altceva decât materializarea practică, de către subiecții implicați în relațiile sociale, a cerințelor consacrate prin normele constituționale, în scopul satisfacerii necesităților sau obținerii valorilor materiale, precum și spirituale, în ordinea determinată de lege. După cum s-a menționat, [239, p.211] mecanismul realizării drepturilor permite îndeplinirea transferului drepturilor fundamentale de la categoria de posibilități virtuale la cea de valori concrete.

Obiectivul fundamental al garanțiilor drepturilor omului îl reprezintă asigurarea unei exercitări neîntrerupte a acestor drepturi, realizarea protecției și restabilirii acestora în situația în care au fost încălcate.

Se apreciază a fi rațional și oportun tratarea chintesenței conceptului de garanție a drepturilor și libertăților omului ca o direcție obiectiv necesară a activității statului, care reflectă destinația sa socială și suportul legislativ de care beneficiază. Drept urmare, asigurarea drepturilor și libertăților persoanei reprezintă o funcție a statului, iar scopul fundamental al unui stat modern în raport cu instituția analizată nu este altul decât realizarea unei implementări efective, autentice a acestor drepturi și libertăți.

Analiza lucrărilor științifice publicate la tematica cercetată ne permite să afirmăm că definirea conceptului de *mecanism al asigurării drepturilor și libertăților omului* nu se bucură de o largă răspândire și consacrare. Referindu-ne la caracteristicile acestui mecanism putem aminti studiile unor așa doctrinari cum ar fi V. Butâlin [232], A. Mordoveț [243], Iu. Anohin [230], care au adus un aport substanțial în abordarea acestei problematici. Astfel, A. Mordoveț apreciază că mecanismul juridic de asigurarea a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului reprezintă

un sistem de mijloace atât cu caracter internațional, cât și național, de norme și proceduri, care garantează instituirea unor condiții ce ar permite un trai destoinic pentru orice persoană, inclusiv realizarea, protecția și apărarea drepturilor și libertăților sale [243, p.85]. La rândul său, Iu. Anohin, într-o amplă cercetare consacrată acestui subiect, menționează că, mecanismul juridic de asigurare a drepturilor și libertăților omului este necesar a fi abordat prin prisma a câtorva elemente care formează un tot unitar, fiind legate indisolubil între ele, și anume: dreptul, care prin reglementările sale instituie mecanismul de protecție; statul, care prin intermediul organelor și structurilor legislative, executive și judecătorești asigură realizarea, protecția și apărarea drepturilor și libertăților fundamentale; răspunderea juridică, ce intervine în situația în care garanțiile consacrate prin lege și asigurate de către stat nu sunt respectate [230, p.17].

Subsumând aceste opinii, considerăm necesar de a face unele nuanțări. În opinia noastră, asigurarea drepturilor și libertăților omului este indispensabil să fie analizată sub două aspecte: în sens larg și în sens restrâns. În cel dintâi sens, asigurarea acestor drepturi nu este altceva decât instituirea de către stat a garanțiilor necesare realizării acestora, incluzând protecția, care reprezintă aspectul static al asigurării și apărarea, care constituie aspectul dinamic al acesteia. Când privește sensul restrâns al acestui concept, apreciem că prin asigurare a drepturilor și libertăților persoanei înțelegem activitatea organelor puterii publice, a organizațiilor neguvernamentale și a cetățenilor îndreptată spre realizarea acestor valori. Anume, având în vedere acest din urmă sens, putem vorbi despre un mecanism real de asigurare, dar și realizare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Protecția asigurată de către stat a drepturilor cetățeanului reprezintă modalitatea fundamentală și cea mai importantă în cadrul mecanismului complex de apărare a libertăților individului. Situația dată este condiționată de faptul că personalitatea umană și statul sunt două subiecte care se intersectează și se întrepătrund în mod organic. În acest sens, puterea de stat, în mod nemijlocit influențează asupra statului juridic al persoanei, al numărului și conținutului drepturilor și libertăților acesteia.

Continuând să dezvoltăm acest subiect, trebuie să menționăm că mecanismul statal de protecție al drepturilor omului implică contribuția celebrului trinom: puterea legislativă, puterea executivă și puterea judecătorească.

Evidențiind aportul legislativului, constatăm rolul dublu al Parlamentului în protecția drepturilor omului: în primul rând, în calitate de reprezentant al poporului, Parlamentul trebuie să exprime prin legi aspirațiile oamenilor la protecția drepturilor lor fundamentale, iar în al doilea rând, este datoriară Parlamentului de a asigura conformitatea legislației interne cu legislația internațională și constituțională referitoare la drepturile omului. În exercitarea acestor funcții,

organul legislativ este sprijinit de către *Comisia drepturile omului și relații interetnice*, care se ocupă de promovarea politicilor și strategiilor în domeniul drepturilor omului, precum și monitorizarea implementării acestora; asigură executarea hotărârilor și adreselor Curții Constituționale în domeniu; exercită controlul parlamentar în sferile ce vizează protecția drepturilor omului.

Contribuția organului legislativ în domeniul asigurării respectării drepturilor omului se manifestă și prin organizarea de audieri parlamentare asupra problemelor celor mai stringente din aria promovării drepturilor omului. În acest sens, amintim una din hotărârile adoptate ca urmare a desfășurării unor asemenea audieri care este într-o legătură nemijlocită cu tematica lucrării noastre - Hotărârea Parlamentului RM Nr. 72 din 28.03.2008 elaborată pe marginea audierilor privind hotărârile Curții Europene a Drepturilor Omului cu privire la Republica Moldova, executarea acestora și prevenirea încălcării drepturilor omului și a libertăților fundamentale [98]. Prin acest act normativ, legiuitorul a constatat că, „activitatea organelor de drept, a procuraturii, a poliției și a instanțelor de judecată la capitolul respectare și corespundere cu cerințele Convenției Europene este insuficientă. Nu au fost sancționați funcționarii publici a căror activitate a generat încălcarea drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor. Dreptul la regres al statului față de persoanele vinovate nu a fost asigurat la nivelul corespunzător. Se resimte inactivitatea, lipsa de atitudine principială ale Consiliului Superior al Magistraturii și ale Curții Supreme de Justiție în probleme ce vizează unificarea practicii judecătorești, aplicarea sancțiunilor disciplinare și de altă natură față de judecătorii care au pronunțat hotărâri eronate, au încălcat disciplina și etica. În pofida sporirii numărului de adresări la CtEDO lipsește un mecanism de recurs individual la Curtea Constituțională, capabil să asigure un control eficient asupra respectării Convenției și să remedieze, la nivel național, situațiile de încălcare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, garantate de Convenție” [98].

Deși de la adoptarea acestei hotărâri a trecut mai mult de un deceniu, situația în domeniu nu pare să se fi îmbunătățit, fapt confirmat în cadrul unui studiu realizat în anul 2016 de către Oficiul Avocatului Poporului și Oficiul Înaltului Comisar ONU pentru Drepturile Omului (OHCHR), în consultare cu Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) Moldova, în cadrul proiectului comun ”Susținerea instituțiilor naționale pentru protecția și promovarea drepturilor omului conform recomandărilor Comitetelor Convențiilor ONU și Revizuirii Periodice Universale (UPR)”, studiu care a fost intitulat: „Percepții asupra drepturilor omului în Republica Moldova” [210]. În cadrul studiului s-a constatat că, „neîncrederea în sistemul judiciar persistă în Moldova, iar dreptul la un proces echitabil este considerat ca fiind asigurat în măsura

necesară de doar 12% dintre respondenți. Neîncrederea este subliniată de faptul că fiecare al cincilea respondent consideră că acest drept nu este asigurat deloc” [210, p.71]. Mai mult decât atât, circa 65,4% din respondenți consideră că Parlamentul, Guvernul sunt instituțiile care încalcă în mare măsură drepturile omului, [210, p.64] respectiv, în opinia cetățenilor, instituțiile care ar trebui de fapt să protejeze persoanele în situații de încălcare a drepturilor omului, sunt cele care deseori comit aceste încălcări.

Garantarea drepturilor și libertăților publice se poate asigura și prin instituția Președinției. Astfel, Președintele Republicii Moldova, ca garant al respectării drepturilor omului, examinează petiții de sine stătător sau prin readresare la instanțele competente și se implică în desfășurarea activității legislative. În acest sens, art.93 al.2 din Constituția RM prevede că „Președintele Republicii Moldova este în drept, în cazul în care are obiecții asupra unei legi, să o trimită, în termen de cel mult două săptămâni, spre reexaminare, Parlamentului” [42].

Relevând activitatea Președintelui în domeniu examinării petițiilor, menționăm că în scopul asigurării dreptului constituțional al cetățenilor la petiționare, și în scopul exercitării de către autoritățile publice a obligațiilor lor prevăzute de legislația privind examinarea petițiilor, Președintele Republicii Moldova a emis Decretul nr. 46-II privind asigurarea dreptului cetățenilor la petiționare din 17.02.1997, prin care a stabilit că organele „asigură executarea întocmai a Legii cu privire la petiționare și vor lua toate măsurile pentru protecția drepturilor și intereselor legitime ale cetățenilor prin soluționarea la timp, obiectiv și echitabil a problemelor expuse în petiții”, iar instituția Președinției „stabilește ziua de primire în audiență a petiționarilor de către Președintele Republicii Moldova a patra zi de luni a fiecărei luni, de la ora 14.00 până la ora 19.00” [53]. După cum putem constata, prin intermediul acestor prevederi, Președintelui țării i se atribuie rolul de garant al respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Un rol deosebit în realizarea mecanismului de protecție a drepturilor cetățenești îl are și Guvernul, alături de alte autorități publice centrale și locale care sunt primele instituții responsabile de respectarea drepturilor și libertăților fundamentale. Această activitate este asigurată prin examinarea petițiilor, prin efectuarea controlului administrativ asupra activității autorităților publice de diferit nivel sau prin intermediul organelor specializate abilitate cu controlul respectiv [5, p.100]. În acest sens, Legea cu privire la Guvern, printre principiile de activitate ale Guvernului consacrate de art.3 enumeră și protejarea drepturilor și libertăților omului [135]. Trebuie să menționăm că prin acest act normativ, au fost instituite și alte principii universale de o importanță incontestabilă, fără însă a se explica semnificația acestora, fapt care face principiile date mai mult declarative decât direct aplicabile în situațiile în care există ambiguitatea normelor legii. Ar fi fost mult mai util dacă formula principiilor călăuzitoare în

activitatea Guvernului era însoțită de explicarea și semnificația clară a acestora, inclusiv consecințele pentru nerespectarea lor, cum ar fi: responsabilitatea politică pentru performanță, responsabilitatea ministerială, neimplicarea executivului în activitatea legislativului și judiciarului, autonomiei autorităților publice locale, independența funcțională a instituțiilor publice, etc.

Printre cele mai importante mecanisme de garantare, și îndeosebi, pentru apărarea drepturilor și libertăților cetățenești se regăsește și instituția Ombudsmanului, consfințită în legislația națională prin Legea cu privire la Avocatul poporului, care prin art.1 al.1 dispune: „Avocatul Poporului (Ombudsmanul) asigură respectarea drepturilor și libertăților omului de către autoritățile publice, de către organizații și întreprinderi, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare, de către organizațiile necomerciale și de către persoanele cu funcții de răspundere de toate nivelurile” [136]. Instituția Ombudsmanului nu este o creație a statului modern, făcându-și apariția cu mai bine de 200 de ani în urmă, realizând o proliferare semnificativă de-a lungul timpului și fiind reglementată în peste o sută de țări ale lumii. Această instituție poate să îmbrace numeroase forme, toate având în comun scopul lor de a contribui la realizarea unui echilibru în exercitarea puterii statului/administrației publice în raport cu cetățenii/sfera privată. În ciuda acestei acceptări generale, natura și rolul instituției Ombudsmanului nu sunt pe deplin clarificate, după cum menționează doctrina [64, p.3]. Instituția nu se integrează foarte bine în doctrina clasică a separației puterilor în stat, iar limitele intervenției Ombudsmanului se află la granița dintre politic și juridic. De asemenea, eficiența instituției atât din perspectiva cetățenilor, cât și a co-existenței cu celelalte instituții este studiată destul de superficial. Poate fi instituția Ombudsmanului înțeleasă ca un mecanism complementar sistemului de *checks and balances* specific statului de drept? Care este natura recomandărilor Ombudsmanului și cum sunt ele percepute? Ce face parlamentul în mod concret cu raportul elaborat de Ombudsman? Cum funcționează relația dintre alte instituții (administrative) și Ombudsman?

Răspunsul la unele dintre aceste întrebări poate fi identificat în Legea cu privire la Avocatul Poporului, care prin art.1 al.2 stipulează că, Ombudsmanul contribuie la apărarea drepturilor și libertăților omului prin prevenirea încălcării acestora, prin monitorizarea și raportarea modului de respectare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului la nivel național, prin perfecționarea legislației ce ține de domeniul drepturilor și libertăților omului, prin colaborarea internațională în acest domeniu, prin promovarea drepturilor și libertăților omului și a mecanismelor de apărare a acestora, prin aplicarea procedurilor reglementate de prezenta lege [136]. În principiu, puterea ombudsmanului se reduce la dreptul de a face recomandări

autorităților publice vinovate de încălcarea drepturilor unor persoane, de a controla activitatea organelor administrației publice cărora le revin atribuții în domeniul drepturilor omului, de a inspecta instituții de deținere (penitenciare, centre de internare a minorilor), spitale, școli ș.a. În unele sisteme constituționale, printre care se înscrie și cel din Republica Moldova, ombudsmanul are dreptul de a acționa în justiție, în condițiile prevăzute de lege. În acest sens, art.25 al.1 lit.a) și d) din Legea cu privire la Avocatul Poporului prevede că, ombudsmanul este în drept să adreseze în instanța de judecată o cerere în apărarea intereselor petiționarului ale cărui drepturi și libertăți fundamentale au fost încălcate și să înainteze o acțiune în instanța de judecată în legătură cu faptele depistate de încălcare în masă sau gravă a drepturilor și libertăților omului [136].

În literatura de specialitate, [2, p.19] instituția Avocatului Poporului este privită ca prezentând trei caracteristici principale și anume: primirea plângerilor particularilor contra administrației publice și tendința de a le rezolva pe cele care se dovedesc a fi fondate; imposibilitatea de a da instrucțiuni și cu atât mai mult de a anula o decizie a administrației, aspect care îl diferențiază de o jurisdicție; independența sa în raport cu puterea executivă, în consecință, cu orice autoritate a administrației publice.

Cu toate acestea, deși nu este permisă nici o ingerință în activitatea ombudsmanului, fapt consacrat prin art.3 al.4 din Legea cu privire la Avocatul Poporului, totuși obligația acestuia de a prezenta anual un raport în fața Parlamentului privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova – reflectă poziția sa specială de a răspunde exclusiv în fața Parlamentului – autoritatea publică care de fapt l-a și investit în această funcție. Este vorba de un raport în care se reflectă bilanțul activității instituției pe un an calendaristic, cuprinzând și recomandări de modificare a legislației sau propuneri de măsuri utile în domeniul protecției drepturilor omului.

Analizând raporturile Avocatului Poporului cu Parlamentul, prin prisma faptului că numirea și revocarea din funcție a ombudsmanului se realizează de către organul legislativ apar bănuieli legitime în ceea ce privește gradul de independență a acestuia. Numirea de către Parlament, posibilitatea revocării și prezentarea raportului anual sunt elementele care leagă dependența/independența instituțională a Avocatului Poporului de o anumită majoritate politică parlamentară.

În condițiile de mai sus, o soluție prin care se poate asigura o independență reală a Avocatului Poporului este schimbarea modalității de numire a acestuia, prin eliminarea actualei atribuții a Parlamentului de a numi și de a revoca Avocatul Poporului. Sub acest aspect, apreciem a fi benefic ca Avocatul Poporului să fie ales direct de cetățeni, care, în anumite condiții prevăzute clar în legea Avocatului Poporului, ar trebui să aibă și posibilitatea de a-l revoca.

Aceasta ar fi o modalitate de a scoate Avocatul Poporului de sub „dependența” de majoritatea politică și de a-l stimula să acționeze mai hotărât în chestiunile importante ce țin de apărarea drepturilor și libertăților persoanei.

Desigur, se poate reproșa acestei variante de desemnare a Avocatului Poporului faptul că ar stimula un anumit comportament populist al celui ales. Dar, o posibilă acuză de populism pentru un avocat care este „al poporului” (și nu al statului!), ar fi de preferat acuzelor de neimplicare și de exces de pasivitate, care vizează întreg trecutul Avocatului Poporului.

Din analiza dispozițiilor legale privitoare la această autoritate publică cu atribuții de control în domeniul drepturilor omului, dificil de încadrat în una sau alta dintre cele trei puteri ale statului pot fi identificate unele raporturi cu Parlamentul, alte raporturi cu autoritățile administrației publice și o a treia categorie de raporturi cu puterea judecătorească. În vederea exercitării atribuțiilor sale, ombudsmanul are dreptul, potrivit art.11 din Legea cu privire la Avocatul Poporului să solicite și să primească de la autoritățile publice, de la persoanele cu funcții de răspundere de toate nivelurile informațiile, documentele și materialele necesare pentru exercitarea atribuțiilor, inclusiv informațiile oficiale cu accesibilitate limitată și informațiile atribuite la secret de stat în condițiile legii; să invite pentru audieri și să primească de la persoanele cu funcții de răspundere explicațiile și informațiile necesare pentru elucidarea circumstanțelor cazului examinat; să verifice respectarea și exercitarea conformă de către autoritățile publice, de către organizații și întreprinderi, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare, de către organizațiile necomerciale, de către persoanele cu funcții de răspundere de toate nivelurile a atribuțiilor acestora privind respectarea drepturilor și libertăților omului; să aibă acces liber la toate autoritățile publice, să asiste la ședințele subdiviziunilor lor, inclusiv la ședințele organelor colegiale ale acestora; etc. [136] De asemenea, prin art.24 al aceleiași legi se stabilește că, „în situațiile în care se constată încălcări ale drepturilor sau libertăților petiționarului, Avocatul Poporului prezintă autorității sau persoanei cu funcție de răspundere ale cărei decizii, acțiuni sau inacțiuni, după părerea sa, încalcă drepturile și libertățile omului un aviz ce va cuprinde recomandări privind măsurile ce urmează a fi întreprinse pentru repunerea imediată în drepturi a petiționarului. Autoritatea sau persoana cu funcție de răspundere care a primit avizul este obligată să-l examineze în termen de 30 de zile și să comunice în scris Avocatului Poporului despre măsurile luate în vederea remedierii situației” [136]. Aceste mecanisme puse la dispoziția ombudsmanului în viziunea noastră sunt lipsite de o reală forță juridică, deoarece lipsește tocmai o minimă doză de coerciție ce ar putea asigura respectarea acestor avize. De aceea, e nevoie de o modificare a legii Avocatului Poporului în sensul: 1) introducerii obligației în sarcina autorității publice să repare prejudiciile cauzate și să înlăture

cauzele care au generat sau au favorizat încălcarea drepturilor; 2) introducerii unor sancțiuni și a unei proceduri de aplicare a lor în cazul în care, în termenele stabilite, autoritățile nu înlătură ilegalitățile, nu repară prejudiciile și nu înlătura cauzele care au generat sau au favorizat încălcarea drepturilor.

S-ar putea reproșa că instrumente sancționatorii sunt prevăzute în art.25 din legea menționată, și anume: dreptul ombudsmanului să intervină pe lângă autoritățile competente cu un demers pentru intentarea unei proceduri disciplinare sau penale în privința persoanei cu funcție de răspundere care a comis încălcări ce au generat lezarea drepturilor și libertăților omului; posibilitatea de a sesiza persoanele cu funcții de răspundere de toate nivelurile asupra cazurilor de neglijență în serviciu, de încălcare a eticii de serviciu, de tergiversare și birocratism. Toate aceste mecanisme însă, în cele din urmă sunt lăsate la discreția autorităților publice, care în urma demersului Avocatului Poporului ar putea să aplice careva sancțiuni, dar s-ar putea și să aprecieze o asemenea solicitare ca fiind inoportună sau prea aspră. Din acest motiv, instrumentele de coerciție trebuie să fie puse la dispoziția ombudsmanului și nu a reprezentanților administrației de stat, ceea ce nu ar însemna că sancțiunile aplicate nu vor putea fi contestate în instanța de judecată. Cât privește răspunderea instituită prin Codul Contravențional, [36] care la art. 320 prevede că „ignorarea intenționată de către persoana cu funcție de răspundere a sesizării și neîndeplinirea recomandărilor date de Avocatul Poporului și Avocatul Poporului pentru drepturile copilului se sancționează cu amendă de la 12 la 18 unități convenționale aplicată persoanei fizice, cu amendă de la 45 la 60 de unități convenționale aplicată persoanei cu funcție de răspundere”, aceasta are o aplicabilitate foarte redusă în practică, după cum se remarcă în unele studii efectuate de experți în domeniu [225, p.30].

De o importanță deosebită este și înscrierea Avocatului Poporului printre subiectele de sesizare a Curții Constituționale care, după cum remarcă reputați constituționaliști români [41, p. 127] a pornit de la premisa că, acesta prin legătura sa directă cu societatea civilă, cu oamenii, este în măsură să semnaleze Curții Constituționale situațiile în care o lege adoptată de Parlament, contravine Constituției. Conform art. 26 a Legii Nr. 52 din 03.04.2014, [136] avocatul poporului are dreptul de a sesiza Curtea Constituțională în vederea controlului constituționalității legilor și hotărârilor Parlamentului, decretelor președintelui, hotărârilor și ordonanțelor Guvernului, acest drept fiind reconfirmat și de art. 135 alin. (1) lit. a) din Constituția RM [42], art. 25 lit. i) din Legea nr. 317 din 13.12.1994 cu privire la Curtea Constituțională [137], art. 38 lit. i) din Codul jurisdicției constituționale nr. 502 din 16.06.1995 [37].

Printre sesizările cele mai importante cu privire la controlul constituționalității înaintate de către Avocatul Poporului în ultimii ani pot fi menționate:

- sesizarea către Curtea Constituțională cu privire la unele prevederi din Codul de procedură civilă, care, în viziunea Ombudsmanului, ar fi stipulat o limitare excesivă a dreptului la acces liber la justiție a persoanelor cu dizabilități mintale. Accesul liber la justiție al unei persoane declarate incapabile printr-o hotărâre judecătorească constituie o intervenție din partea legislatorului în conținutul acestui drept, care afectează însăși substanța sa, fapt contrar articolului 16 coroborat cu art.20 și 54 din Constituția Republicii Moldova, și este incompatibilă cu pactele și tratatele privitoare la drepturile fundamentale ale omului, în special cu Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități. În rezultatul examinării sesizării, Curtea Constituțională a emis o hotărâre (nr.33 din 17 noiembrie 2016), [83] prin care sesizarea Ombudsmanului a fost acceptată spre examinare, fiind declarate neconstituționale prevederile contestate. De asemenea, în rezultatul aceleași sesizări a fost adoptată Legea constituțională nr.255 din 22.11.2018, [150] prin care au fost modificate art.50 și 51 din Legea Fundamentală, în sensul substituirii termenului „handicapați” cu termenul „cu dizabilități”;

- sesizarea privind controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr.162 din 22.07.2005 cu privire la statutul militarilor care interzic multipla cetățenie pentru militarii prin contract. Ombudsmanul a considerat că prevederile contestate sunt discriminatorii și contravin drepturilor fundamentale la muncă și la educație a militarilor prin contract. La 31 ianuarie 2017, Curtea Constituțională a pronunțat hotărârea privind controlul normelor contestate și a conchis că aceste limitări nu sunt proporționale scopului asigurării loialității față de stat, afectând dreptul la muncă și la studii, contrar articolului 16, combinat cu articolele 35 și 43 din Constituție. Curtea a statuat că jurământul militar, dat față de Republica Moldova, reprezintă asumarea responsabilității pentru respectarea legilor și regulamentelor militare, iar încălcarea îndatoririi constituționale și legale atrage după sine răspunderea juridică [84].

Analizând mecanismul de realizare a drepturilor fundamentale ale omului nu putem să nu menționăm și una din atribuțiile pe care ombudsmanul le exercită în permanență, și anume, recepționarea și examinarea cererilor cu privire la încălcarea drepturilor și a libertăților omului. Avocatul Poporului examinează cererile persoanelor fizice, indiferent de cetățenie, vârstă, sex, apartenență politică sau convingeri religioase, care locuiesc permanent, se află ori s-au aflat temporar pe teritoriul țării, ale căror drepturi și libertăți se presupune că au fost încălcate de Republica Moldova.

Pentru a sesiza Avocatul Poporului, persoana trebuie să respecte câteva condiții: cererea se depune până la expirarea unui an din ziua încălcării presupuse a drepturilor sau libertăților petiționarului sau din ziua când acesta a aflat despre presupusa încălcare; în cerere se indică numele, prenumele și domiciliul petiționarului, descrierea succintă a circumstanțelor cauzei,

denumirea autorității sau numele persoanei cu funcții de răspundere în urma acțiunilor și/sau inacțiunilor căreia a avut loc încălcarea drepturilor sau libertăților, în cazul în care această persoană se cunoaște; în cazul în care faptele invocate în cerere au constituit obiect al examinării de către alte autorități, la cerere urmează să fie anexate copiile de pe răspunsurile autorităților respective [192, p.112].

În condițiile Legii nr. 52 [136], Avocatul Poporului nu poate primi spre examinare cererea care este în procedură judiciară pentru examinare în fond, cu excepția cererilor privind acțiunile și/sau inacțiunile judecătorului, a cărei examinare ține de competența altor organe (intentarea urmăririi penale, explicarea deciziei judecătorești), pe cauza adjudecată, pe care există o sentință sau o hotărâre judecătorească în fond; care conține calomnii și insulte, discreditează autoritățile statului în general, autoritățile locale, asociațiile de cetățeni și reprezentanții lor, care instigă la ură națională, rasială, religioasă și la alte acțiuni pentru care se prevede răspundere conform legii.

Astfel, Avocatul Poporului este un mecanism extrajudiciar de asigurare a respectării drepturilor omului și constituie o alternativă de soluționare pe cale amiabilă a conflictelor între petiționari și autorități publice, organizații și întreprinderi indiferent de tipul de proprietate și forma de organizare, de către organizațiile necomerciale și de către persoanele cu funcții de răspundere de toate nivelurile.

În categoria mecanismelor interne de asigurare a garanțiilor drepturilor și libertăților fundamentale ale omului se înscrie și instituția Procuraturii.

În Recomandarea 1604 (2003) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind rolul Procuraturii într-o societate democratică guvernată în baza principiului supremației legii, [196] a fost recunoscut rolul esențial al procurorului în asigurarea securității și libertății în societatea europeană prin: protecția principiului supremației legii; protecția drepturilor și libertăților contra infracțiunilor penale; asigurarea respectării drepturilor și libertăților persoanelor bănuite sau acuzate de comiterea infracțiunilor penale; supravegherea funcționării corespunzătoare a organelor responsabile de investigarea și urmărirea penală a infracțiunilor.

De asemenea, potrivit Recomandării R.(2000)19 privind rolul Procuraturii în sistemul justiției penale, pentru apărarea statului de drept și combaterea criminalității la nivel național dar și internațional, adoptată de Comitetul de Miniștri al statelor membre a Consiliului Europei, se impune creșterea eficacității sistemelor de justiție penală precum și de cooperare penală între state cu respectarea principiilor înscrise în Convenția de apărare a drepturilor omului și a libertăților fundamentale [197]. Conform Recomandării există și unele îndatoriri și responsabilități ale Procuraturii față de justițiabili, și anume:

- să acționeze obiectiv, imparțial și echitabil;
- să respecte și să acționeze pentru a fi respectate drepturile omului consacrate prin Convenția privind apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale;
- să vegheze ca sistemul de justiție penală să funcționeze cu celeritate;
- să se abțină de la orice discriminare fondată pe motive de sex, rasă, religie, limbă, origine etnică, opinii politice, să vegheze la realizarea egalității fiecăruia în fața legii;
- să nu facă uz împotriva acuzaților, de probe despre care știe sau poate să presupună că au fost obținute prin metode contrare legii;
- să vegheze la respectarea principiului egalității armelor în transmiterea informațiilor aflate în posesia sa.

Avizul nr. 3(2008) al Consiliului Consultativ al Procurorilor Europeni prevede că, [3] există o misiune pentru toate statele Europei, aceea de a dezvolta și consolida potențialul drepturilor omului din punctul de vedere al tuturor autorităților sale, inclusiv al instanțelor și serviciilor de procuratură. Eficacitatea acestora în apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale va putea fi realizată nu prin restrângerea anumitor drepturi umane și proceduri în avantajul altora ci, dimpotrivă, prin dezvoltarea lor simultană; obiectivul lor comun vizează protecția drepturilor și libertăților individului, a intereselor societății și ale statului.

Instituția Procuraturii beneficiază de consacrare la nivel constituțional în RM. În acest sens, art.124 al.1 din Constituție prevede că: „Procuratura reprezintă interesele generale ale societății și apără ordinea de drept, precum și drepturile și libertățile cetățenilor, conduce și exercită urmărirea penală, reprezintă învinuirea în instanțele judecătorești în condițiile legii” [42]. Instituția Procuraturii este parte componentă a autorității judecătorești, ceea ce de fapt nu se confundă cu puterea judecătorească. După cum s-a remarcat de către autorii comentariului la Constituția RM, „procuratura este apropiată de puterea judecătorească, dar nu este parte componentă a acesteia. Procuratura doar contribuie la înfăptuirea justiției, ca și avocatura, de altfel, care însă nu este reglementată în acest capitol, cel puțin, pentru a păstra echilibrul între aceste două instituții care se află pe picior de egalitate în înfăptuirea justiției” [166, p.463].

Cadrul legal privind instituția Procuraturii este în prezent Legea cu privire la Procuratură adoptată în anul 2016, care în art.1 prevede că: „Procuratura este o instituție publică autonomă în cadrul autorității judecătorești care, în procedurile penale și în alte proceduri prevăzute de lege, contribuie la respectarea ordinii de drept, efectuarea justiției, apărarea drepturilor și intereselor legitime ale persoanei și ale societății” [138].

Procuratura din Republica Moldova are competențe atât în ceea ce privește domeniul penal, cât și în domeniul non-penal, deși acestea din urmă au fost substanțial reduse după

adoptarea Legii Nr.3 din 25.02.2016 [138]. Potrivit art.5 din acest act normativ, procuratura îndeplinește următoarele funcții: a) conduce și exercită urmărirea penală și reprezintă învinuirea în instanța de judecată; b) organizează, conduce și controlează activitatea organelor de urmărire penală în cadrul procesului penal; c) efectuează, inclusiv din oficiu, controlul asupra respectării legislației privind activitatea specială de investigații; d) efectuează, inclusiv din oficiu, controlul asupra respectării legislației privind înregistrarea sesizărilor despre săvârșirea sau pregătirea săvârșirii unor infracțiuni; e) pornește, examinează și participă la judecarea cauzelor contravenționale; f) asigură asistența juridică internațională în materie penală și colaborarea internațională în domeniul său de activitate; g) participă la implementarea unitară a politicii naționale și internaționale a statului în materie penală; h) prezintă propuneri privind perfecționarea legislației și participă la elaborarea de acte normative în domeniul său de activitate; i) aplică măsurile de protecție a martorilor, a victimelor infracțiunii și a altor participanți la procesul penal; j) în cazul neînceperii sau al încetării urmăririi penale, în condițiile legii, intentează acțiunea civilă și participă la examinarea acesteia; k) exercită controlul privind respectarea legilor în aplicarea măsurilor de protecție a martorilor, a victimelor infracțiunii și a altor participanți la procesul penal; l) examinează cereri și petiții conform competenței.

Realizarea eficientă a acestor funcții depinde nemijlocit de independența acestei instituții. Independența procurorilor nu este o prerogativă sau un privilegiu acordat în interesul procurorilor, ci o garanție pentru o justiție echitabilă, imparțială și eficientă care protejează atât interesele publice, cât și cele private ale persoanelor în cauză. Astfel, rolul procurorului de a afirma și proteja drepturile omului, atât ale suspectilor, persoanelor acuzate, cât și ale victimelor, poate fi desfășurat cel mai bine, când procurorul este independent în luarea deciziilor față de puterea executivă și legislativă și când rolul distinct al judecătorilor și procurorilor este respectat în mod corect.

În scopul asigurării drepturilor persoanelor într-un proces penal, Codul de Procedură Penală al RM [39] conține un șir de prevederi speciale, care includ obligații particulare organelor de protecție a dreptului, în special controlul de către procuror a legalității acțiunilor, inacțiunilor și actelor organului de urmărire penală și ale organului care exercită activitate specială de investigații. Astfel, după cum se menționează în literatura de specialitate, anume procurorul este cel chemat să asigure legalitatea în cadrul procesului penal, precum și să garanteze respectarea și realizarea drepturilor și libertăților participanților în proces [155, p. 27].

Spre regret, nu întotdeauna organele procuraturii își onorează corespunzător obligațiunile ce vizează respectarea drepturilor și libertăților persoanelor implicate într-un proces penal, fapt demonstrat cu prisosință de către jurisprudența CtEDO. Astfel, în cauza Boicenco v. Moldova

[102], deși se pretindea că reclamantul se afla în stare gravă, procurorul nu a examinat fișa medicală a reclamantului și nici nu a interogat medicii care tratau reclamantul. În cauzele Buzilov [103] și Parnov [104], procurorul a dispus neînceperea urmăririi penale doar în baza declarațiilor polițiștilor, iar în speța Victor Savițchi c. Moldovei [105] procurorul a ignorat declarațiile care confirmau maltratarea. În caua Buzilov c. Moldovei [103], nu au fost audiați toți martorii oculari, iar în speța Savițchi [105], nu a fost audiată persoana care a fost cauza altercației. De asemenea, în cauzele Buzilov și Savițchi, nu a fost efectuată prezentarea spre recunoaștere și confruntarea, deși reclamantii declarau că pot identifica agresorii. Omisiunile de mai sus ar putea scoate în vileag o pregătire profesională insuficientă a procurorilor, ca urmare este denaturat însăși scopul constrângerii juridice, aceasta transformându-se, după cum se subliniază în doctrină, din mijloc de protecție a drepturilor și libertăților omului, într-un instrument de manipulare cu largi posibilități de încălcare gravă și arbitrară a statutului juridic al individului [155, p. 27].

Drepturile persoanei sunt un factor esențial care stabilește obiectivele, conținutul și forma activității procesuale în cauzele penale. Însă nu aceste drepturi trebuie să se conformeze intereselor descoperirii infracțiunii și urmăririi penale, a procesului penal în general, dar rigorile procesual penale trebuie să se conformeze la maximum drepturilor persoanei. Această teorie este esențială și exprimă esența unei noi metodologii de cercetare și reformare a procesului penal [63, p.58]. Având în vedere aceste constatări, sunt necesare transformări, atât în cadrul instituției Procuraturii, cât și la nivel legislativ. În acest sens, este indispensabil ca în cadrul Procuraturii să fie întreprinse măsuri ce vizează evaluarea competențelor profesionale și integritatea personalului, inclusiv a procurorilor, care prin comportamentul său denigrează imaginea procuraturii și vădit trenează reformarea instituției, precum și înlăturarea poziției de suspans între conceptul bazat pe ierarhie și cel bazat pe independență derivat din statutul de magistrat, fără a lua în considerare că, nici noua Lege cu privire la Procuratură [138] nu a acordat procurorilor din RM acest statut.

Printre mecanismele cele mai eficace de asigurare a drepturilor omului se înscrie puterea judecătorească. După cum s-a menționat într-o lucrare de dată mai recentă, [219, p.57] este imposibilă definirea puterii judecătorești ca fiind în exclusivitate o totalitate de atribuții ce țin de soluționarea conflictelor sau ca un sistem de organe judecătorești (organe chemate să realizeze justiția), sau să considerăm unul dintre aceste elemente constitutive ca fiind mai important în raport cu celălalt. Organul judecătoresc, justiția și puterea judecătorească sunt concepte interdependente, fapt confirmat și prin dispozițiile constituționale care reflectă acest adevăr: art. 114 din Constituția RM – „Justiția se înfăptuiește în numele legii numai de instanțele

judecătorești”. La rândul său, art. 115 din Constituția RM, [42] precum și art. 15 din Legea privind organizarea judecătorească [140] consacră existența următoarelor categorii de instanțe judecătorești: judecătoriile; curțile de apel; Curtea Supremă de Justiție.

Activitatea jurisdicțională desfășurată de către instanțele de judecată reprezintă unul din mijloacele cele mai importante pentru asigurarea respectului, protecției și promovării drepturilor omului. Prin definiție, aceasta trebuie să garanteze drepturile cetățenilor împotriva oricăror abuzuri, sancționând pe cei vinovați de încălcarea legii și restabilind drepturile care au fost încălcate.

Prin finalitatea sa, actul de justiție se situează printre principalii factori de consolidare a celor mai importante relații sociale, deoarece întruchipează virtutea morală fundamentală, menită să asigure armonia și pacea socială, la a căror realizare contribuie deopotrivă regulile religioase, morale și juridice. Justiția urmărește ca, în tratamentul dintre oameni, să fie exclusă orice disparitate care nu ar fi fondată pe consolidarea drepturilor fiecăruia, astfel că prescripțiile dreptului pozitiv sunt supuse controlului justiției.

Ca mijloacele procedurale concrete de care pot uza cetățenii pentru a-și apăra drepturile în instanțele de judecată enunțate, Codul de procedură civilă [38] prevede cererea de chemare în judecată (art.166) și căile ordinare și extraordinare de atac împotriva hotărârilor judecătorești (apelul-art.357, recursul-art.429, revizuirea-art.446), iar Codul de procedură penală prevede plângerea prealabilă (art. 263), căile de atac împotriva măsurilor dispuse de procuror în cursul urmăririi penale (art.299¹), căile de atac ordinare și extraordinare împotriva hotărârilor judecătorești (apelul-art.400, recursul-art.420, recursul în anulare-art.452, revizuirea-art.458).

Căile procedurale menționate asigură persoanelor interesate protecția necesară din partea acelor instanțe de judecată, căroră, prin lege, li s-a stabilit competența de a hotărî în materie civilă sau penală. Competența a fost definită drept aptitudinea recunoscută de lege unei instanțe judecătorești (sau unui alt organ de jurisdicție ori cu activitate jurisdicțională) de a judeca un anumit litigiu [73, p.210]. Exercitarea acestei aptitudini este, totodată, o îndatorire, instituită de lege în scopul de a garanta dreptul părților de acces la justiție, pentru a obține o protecție judiciară efectivă. Conținutul și limitele competenței instanțelor decurg din principiul constituțional al separației puterilor în stat: înfăptuirea justiției este încredințată instanțelor judecătorești, alcătuite din judecători care se bucură de garanțiile independenței și inamovibilității, pentru a se putea supune numai legii (art. 116 din Constituție), iar nu altor autorități publice.

În raport cu prevederile constituționale menționate, existența unor organe administrative de jurisdicție nu poate să ducă la înlăturarea intervenției instanțelor judecătorești, deoarece relația

dintre autoritățile publice și puterea judecătorească exclude posibilitatea ca un organ administrativ, chiar cu caracter jurisdicțional, să se substituie autorității judecătorești.

Pe cale de consecință, hotărârile unui organ cu atribuții de jurisdicție administrativă sunt supuse controlului judecătoresc al instanței de contencios administrativ, iar părților nu li se poate limita exercitarea acestui drept consacrat prin prevederile art.53 din Constituția RM.

Instituția contenciosului administrativ reprezintă „forma democratică de reparare a încălcărilor săvârșite de către organele și autoritățile administrative, de limitare a puterii arbitrare a acestora, de asigurare a drepturilor individuale a administrațiilor”, sau, mai sintetic, „forma juridică de apărare a particularilor, persoane fizice sau juridice, împotriva abuzurilor administrației publice” [30, p.519]. Justiția administrativă are un rol important în apărarea drepturilor fundamentale ale cetățeanului. Această instituție întărește legalitatea actelor administrative și apără drepturile recunoscute de lege particularilor, scopul justiției administrative fiind acela de a asigura legalitatea actelor administrative. Legalitatea este una din principalele caracteristici ale statului de drept.

În Republica Moldova există o justiție administrativă, dar nu în sensul organizării ei într-un sistem separat de instanțe, unitatea jurisdicțională fiind un principiu unanim admis. Astfel, principala, dar nu și unica procedură administrativă, este cea în contencios administrativ, care se realizează de către judecători specializați în acest domeniu sau de colegii specializate ale instanțelor judecătorești de drept comun.

Caracterizată prin obligativitatea procedurii prealabile, urgență, publicitate și accesibilitate în ceea ce privește quantumul cheltuielilor de judecată (reclamantul fiind scutit de la plata taxei de stat), reglementarea procedurii de judecată scoate în evidență importanța instituției contenciosului administrativ pentru garantarea drepturilor fundamentale ale omului.

Totodată, indiferent de tipul contenciosului - obiectiv sau subiectiv - efectele se rezumă atât la asigurarea respectării unor drepturi recunoscute de lege persoanelor fizice sau juridice, cât și la asigurarea respectării stricte a legalității și ordinii de drept.

O parte inalienabilă a mecanismului juridic de realizare a statului de drept o constituie *controlul constituționalității legilor* care, de rând cu controlul jurisdicțional al legalității actelor administrative, precum și organizarea unei justiții independente, țin să asigure și să execute în fapt garanțiile privind drepturile și libertățile fundamentale ale omului și cetățeanului în RM.

Dreptul la un proces echitabil presupune inclusiv prezumția de conformitate a actelor normative interpretate și aplicate de instanța judecătorească în actul de înfăptuire a justiției cu normele constituționale și legislația internațională. Prin urmare, soluționarea unui litigiu nu poate implica promovarea unui drept prin intermediul unor norme neconstituționale.

După cum s-a menționat în literatura de specialitate, [206, p.19] expresia control al constituționalității desemnează activitatea organizată de verificare a conformității legilor cu Constituția. Ca instituție a dreptului constituțional, controlul constituționalității legilor cuprinde ansamblul normelor privitoare la autoritățile competente de a exercita această verificare, la procedurile aplicabile și la măsurile ce pot fi luate după realizarea acestor proceduri.

În conformitate cu actuala Constituție, în Republica Moldova, controlul constituționalității legilor anterior și posterior intrării lor în vigoare este exercitat de Curtea Constituțională, care constituie „unica autoritate de jurisdicție constituțională” (art.134 al.1 din Constituție) [42].

Rolul decisiv al Curții Constituționale în evitarea cazurilor de neconstituționalitate a legilor a fost justificat de către cercetători [46, p.111-112] prin următoarele argumente: a) actualmente se elaborează și se adoptă considerabil mai multe legi și acte normative decât acum 2-3 decenii în urmă; b) frecvent adoptarea și promulgarea actelor normative se realizează în perioade de timp reduse, fără o expertiză juridică calificată, iar legislativul nu este compus în totalitate din persoane ce ar poseda cunoștințe juridice suficiente; c) în procesul elaborării și adoptării se pot manifesta diverse forme de influență politică etc.

Analizând activitatea Curții Constituționale nu putem să nu relevăm potențialului creator al jurisprudenței acesteia, inclusiv în ceea ce privește posibilitatea de a influența conținutul normativ al Legii fundamentale. Această competență cvasi-legislativă nu aduce atingere puterii suverane a Parlamentului - sau a altor corpuri legislative similare existente în diverse sisteme juridice naționale - în ceea ce privește elaborarea actelor normative. Explicația rezidă în faptul că unul dintre cele mai importante scopuri ale curților constituționale este acela de a asigura echilibrul între puterile statului, legislativă, executivă și judecătorească, astfel că, prin atribuțiile lor, nu numai că nu perturbă echilibrul instituțional, ci, dimpotrivă, ele aplanează conflictele și stimulează colaborarea dintre autoritățile statului.

Activitatea creativă a autorităților constituționale trebuie să se înscrie însă în limitele conferite lor prin Constituție și lege, auto-limitarea (*self restraint*) reprezentând una dintre caracteristicile pe care acestea ar trebui să o urmărească în permanență. Această reținere în a-și extinde în mod nepermis prerogativele ar trebui să fie și standardul de care să țină seama și Curtea Constituțională a RM.

Un aspect caracteristic controlului de constituționalitate a legilor este *excepția de neconstituționalitate*, care, în Republica Moldova, reprezintă o procedură de inițiere de către instanțele ordinare de judecată, la inițiativa părților sau din oficiu, a controlului conformității unei legi sau a unui alt act normativ, cu normele constituționale. Acest moment reflectă în esență existența unui raport triumfiular între partea aflată în proces, instanța de judecată, în fața căreia

se invocă neconstituționalitatea, și Curtea Constituțională, chemată să soluționeze excepția de neconstituționalitate.

După cum subliniază fostul Președinte al Curții Constituționale, D-l Al. Tănase, controlul concret de constituționalitate pe cale de excepție constituie singurul instrument prin intermediul căruia cetățeanul are posibilitatea de a acționa pentru a se apăra împotriva legislatorului însuși, în cazul în care, prin lege, drepturile sale constituționale sunt încălcate. În acest context, dreptul de acces al cetățenilor prin intermediul excepției de neconstituționalitate la instanța constituțională reprezintă un aspect al dreptului la un proces echitabil [213].

În același spirit un alt judecător al Curții, D-l V. Zaporojan, menționează în una din lucrările sale că, [228, p.412] excepția de neconstituționalitate reprezintă o cale de acces indirect al persoanei, prin intermediul instanțelor de drept comun la justiția constituțională, pentru sesizarea actelor normative prin care se încalcă drepturile sale. Totodată, se menționează că, excepția de neconstituționalitate și pentru judecător este unica procedură la care poate recurge atunci când există dubii asupra constituționalității unei norme legale.

Mecanismul de ridicare a excepției de neconstituționalitate a suferit modificări substanțiale odată cu adoptarea de către Curtea Constituțională a RM a Hotărârii nr. 2 din 09.02.2016 pentru interpretarea articolului 135 alin. (1) lit. a) și g) din Constituția Republicii Moldova, [85] în cadrul căreia s-a stipulat:

„93. Curtea menționează că dispozițiile art. 135 alin. (1) lit. g) din Constituție relevă una din atribuțiile Curții Constituționale de a exercita controlul constituționalității legilor și a altor acte normative ce au incidență asupra examinării unui litigiu de către o judecată ordinară, procedura de control fiind inițiată pe cale de excepție.

94. Prin urmare, competența instanței constituționale exercitată prin litera g) a articolului 135 din Constituție urmează a fi raportată la competența generală de exercitare a controlului constituționalității actelor normative cuprinsă la litera a) a aceluiași articol.

95. Având la baza rațiunea și esența instituției „excepției de neconstituționalitate”, dreptul de a ridica excepția aparține tuturor instanțelor judecătorești, respectiv judecătorilor din cadrul acestora.

107. În același timp, în temeiul art. 135 alin. (1) lit. a) și lit. g), sesizarea privind controlul constituționalității unor norme ce urmează a fi aplicate la soluționarea unei cauze se prezintă direct Curții Constituționale de către judecătorii/completele de judecată din cadrul Curții Supreme de Justiție, curților de apel și judecătoriilor, pe rolul cărora se află cauza. O astfel de interpretare asigură principiul constituțional al independenței tuturor judecătorilor în soluționarea

cauzelor și supremația Constituției în procesul de apărare a drepturilor și libertăților fundamentale”.

Prin această hotărâre, Curtea a identificat ca subiecți cu drept de invocare a excepției de neconstituționalitate, atât instanța de judecată din oficiu, care, respectând principiul supremației Constituției, nu este în drept să aplice o normă în privința căreia există incertitudini de constituționalitate; cât și părțile în proces, inclusiv reprezentanții acestora, drepturile și interesele cărora pot fi afectate prin aplicarea unei norme neconstituționale la soluționarea cauzei.

În același context, necesită a fi menționată și opinia judecătorului Curții Constituționale A. Băieșu, [9, p.17] la care aderăm și noi, potrivit căreia, având în vedere rolul crescând al arbitrajului, ca modalitate alternativă de soluționare a litigiilor este necesar de operat modificări legislative pentru ca excepția de neconstituționalitate să poată fi ridicată nu numai în fața instanțelor de drept comun, dar și în fața instanțelor de arbitraj comercial, dat fiind că și acestea desfășoară o activitate jurisdicțională în temeiul convenției de arbitraj a părților, iar hotărârile pe care le pronunță au aceeași forță și sunt susceptibile de executare silită, precum și hotărârile judecătorești. De altfel, pe această cale, în viziunea noastră, s-ar diminua și numărul dezavantajelor apelării la arbitraj, în raport cu adresarea în instanța de judecată.

Urmărind evoluția instituției excepției de neconstituționalitate după adoptarea Hotărârii Curții Constituționale nr.2 din februarie 2016, când a urmat o avalanșă de sesizări din partea instanțelor de judecată de toate nivelele, putem constata că s-a reușit valorificarea plenară a potențialului instituției date, începând cu faza judecării cauzei în fond, accesul la Curtea Constituțională devenind pentru Republica Moldova un mijloc eficient de apărare a drepturilor constituționale ale persoanelor și, în același timp, o modalitate eficientă de control al constituționalității actelor normative care privesc drepturile și libertățile fundamentale.

3.2 Probleme și rezerve constate cu privire la garanțiile instituționale și procedurale – cauze și efecte

Pe parcursul unui deceniu în RM, de când s-a declarat edificarea unui regim democratic, ca rezultat al instaurării unei noi guvernări în anul 2009, reforma justiției a figurat în topul priorităților din programele de guvernare ale tuturor guvernelor de la Chișinău.

Schimbările au început odată cu adoptarea Strategiei de Reformare a Sectorului Justiției pe anii 2011-2016, [209] fiind prelungită prin Hotărârea Parlamentului nr.259 din 08.12.2016 cu privire la asigurarea continuității reformelor în sectorul justiției, până la 31.12.2017 [99]. Această Strategie, adoptată în noiembrie 2011, reprezintă principalul document comprehensiv care ține de reforma justiției, cu obiectivul principal de consolidare a independenței,

responsabilității, imparțialității, eficienței și transparenței sistemului justiției. Acest document strategic a fost însoțit de un Plan de Acțiuni (adoptat în februarie 2012) [179], care contura direcțiile strategice, acțiunile care urmau să fie realizate și costurile preliminare de implementare.

Termenul ”Sectorul Justiției” folosit în Strategie se referă la instituțiile și structurile care au contribuția principală sau auxiliară în ceea ce privește organizarea și executarea justiției în Republica Moldova. Astfel, ”sectorul justiției” include în primul rând sistemul judiciar, precum și toată gama de autorități și relații dintre acestea care contribuie la justiție, și anume organele de urmărire penală, sectorul justiției aferent profesiei juridice (avocați, notari, mediatori, executorii judecătorești, experți judiciari, poliția, administratori ai procedurilor de insolabilitate, traducători/interpreți), sistemul de probațiune, sistemul de executare a hotărârilor judecătorești, sistemul penitenciar, Ministerul Justiției, Ministerul Afacerilor Interne, Procuratura Generală, Biroul Avocatului Poporului/Ombudsmanului și Curtea Constituțională. Strategia se referă și la autoritățile legislative și administrative, cum ar fi Parlamentul, Guvernul, Consiliul Superior al Magistraturii, în măsura în care activitatea acestora este legată de adoptarea și implementarea legislației relevante pentru sectorul justiției.

Această Strategie a fost edificată pe șase piloni care includeau obiectivele ce urmau a fi realizate în urma implementării reformei.

Obiectivul specific definit pentru Pilonul I a fost „Consolidarea independenței, responsabilității, eficienței, imparțialității și transparenței sistemului judecătoresc”. Deși au fost realizate unele progrese în acest sector, totuși, evoluțiile din ultimul timp ne demonstrează că acest obiectiv a rămas nerealizat, fapt afirmat atât de mediul de experți din RM, cât și de structurile europene. Spre exemplu, la 5 iulie 2018, Parlamentul European a adoptat rezoluția referitoare la criza politică din Moldova ca urmare a invalidării alegerilor locale de la Chișinău [200]. Parlamentul European, printre altele, și-a exprimat profunda îngrijorare față de deteriorarea și mai gravă a standardelor democratice în Moldova, dar și în raport cu lipsa de independență a sistemului judiciar, solicitând Comisiei Europene să suspende sprijinul bugetar și macrofinanciar pentru Republica Moldova.

Recent, Comisia Internațională a Juriștilor (ICJ) a prezentat Raportul „Promisiunea neîndeplinită privind un sistem judecătoresc independent în Moldova”, evidențiind în cadrul acestuia că statul nostru rămâne semnificativ în urmă în ceea ce privește existența unui sistem judecătoresc independent funcțional, în pofida reformelor legislative întreprinse [190].

Cauzele acestei stări a lucrurilor sunt în principal următoarele:

1) reforma justiției înseamnă reforma capitalului uman din justiție, or atâta timp cât profesionalismul, imparțialitatea și integritatea unor judecători sunt vehement contestate de justițiabil, dar și de structurile de stat, prin intermediul dosarelor disciplinare și penale intentate împotriva magistraților, progresul rămâne doar un deziderat;

2) mentalitatea și cultura de lucru a judecătorilor este dominată de conștiința subordonării ierarhice, de frica să-și expună opinia sau de a emite o hotărâre contrară dezideratelor procuraturii sau mizelor politice;

3) denaturarea funcțiilor și a rolului pe care trebuie să-l joace Consiliul Superior al Magistraturii în sistemul judecătoresc, care în unele cazuri, în loc să apere independența sistemului judecătoresc ca instituție și independența individuală a judecătorilor, se transformă în instrument de presiune asupra unor judecători, constituind o amenințare la independența lor;

4) o reformă a justiției se află într-o interdependență directă cu capacitatea clasei politice de a accepta rezultatele acesteia, respectiv de a da dovadă de voință și efort maxim pentru a asigura sistemului judecătoresc o reală independență. Spre regret, în unele cazuri, prevederile finale și felul în care legile adoptate conform Strategiei sunt implementate arată că guvernarea țintește anume cantitatea (pentru a raporta Parlamentului și donatorilor externi) și nu impactul real asupra calității actului justiției. Or, asemenea acțiuni cum ar fi renovarea sediilor instanțelor de judecată, sporirea accesului publicului la actele normative, implementarea sistemului de e-justiție reprezintă un salt calitativ din punctul de vedere al infrastructurii și nicidecum nu sporește gradul de satisfacție al justițiabilului față de eficiența justiției și nici nu asigură independența râvnită de magistrați.

În același context am putea adăuga că, independența sistemului judiciar este afectată și de asemenea aspecte cum ar fi: componența și procedura de numire în funcție a membrilor CSM, aspect intens discutat în ultimii ani, dar fără efecte palpabile, deoarece doar sporirea numărului de membri CSM nu rezolvă problema integrității și independenței acestora în raport cu autoritățile statului, accentele trebuind plasate pe diversificarea sferelor din care sunt selectați acești membri, or selectarea doar a judecătorilor și profesorilor titulari de drept nu asigură o largă reprezentativitate și nici credibilitate, după cum ne demonstrează activitatea CSM-ului chiar de la înființarea sa; numirea în funcție a judecătorilor Curții Supreme de Justiție, or delegarea acestei atribuții către Parlament trezește suspiciuni de partizanat politic a viitorilor magistrați ai instanței supreme; numirea în funcția de judecător pentru prima dată pe un termen de 5 ani (art.116 al.2 din Constituția RM), fapt care creează o stare de insecuritate pentru judecător în timpul primilor ani de formare a experienței profesionale, iar în rezultat apar dubii în raport cu capacitatea acestora de a-și exercita independent și imparțial atribuțiile.

Cât privește Pilonul II al Strategiei, denumit „Eficientizarea procesului de investigație prejudiciară în vederea garantării, respectării drepturilor omului, asigurării securității fiecărei persoane și diminuării nivelului de criminalitate”, a avut ca obiectiv fundamental reforma instituției Procuraturii. Astfel, în anul 2016, a fost adoptată o nouă Lege a Procuraturii, [138] modificate actele conexe dar și adoptate amendamente la Constituție în ceea ce privește procedura de numire a Procurorului General. Scopul reformei a fost transformarea procuraturii într-o instituție autonomă, independentă, transparentă, iar printre rezultatele imediate așteptate – recăpătarea încrederii populației și donatorilor străini în procesul de reformare a justiției și, eventual, deblocarea finanțării externe.

Parte a acestei reforme a fost și regândirea procedurii de numire a Procurorului General. După modificarea Constituției, Procurorul General este numit de Președintele țării la propunerea Consiliului Superior al Procurorilor (înainte - de Parlament la propunerea Speakerului), care este și organul responsabil de organizarea concursului de selectare. Prin această schimbare se ținea scoaterea Procurorului General de sub influența politicului.

La 7 decembrie 2016, în conformitate cu noua lege, Consiliul Superior al Procurorilor îl desemnează pe Eduard Harunjen, la acel moment Procuror General interimar, învingător al concursului pentru funcția de Procuror General [126]. A doua zi, Președintele Nicolae Timofti îl numește pe dl Harunjen în funcția de Procuror General. Conform noii legi, Procurorul General este numit în funcție pentru un mandat de 7 ani, fără dreptul de a fi numit din nou în această funcție.

Numirea a stârnit critici din partea mai multor actori ai societății civile, în primul rând din cauza timpului foarte restrâns în care s-a făcut. S-au mai invocat și problemele de integritate, dar și de incompatibilitate [269]. Conform noii legi, pentru funcția de Procuror General nu poate candida o persoană care, în ultimele 6 luni, a deținut calitatea de membru al Consiliului Superior al Procurorilor. Conform autorului sesizării, Eduard Harunjen în calitatea sa de Procuror General interimar a fost în perioada dintre 1 martie și 8 decembrie 2016 membru de drept al Consiliului Superior al Procurorilor, chiar dacă de facto nu ar fi participat la lucrările acestuia.

Chiar dacă admitem că aceste probleme nu afectează legalitatea numirii, acestea ridică întrebări despre felul în care reforma procuraturii a fost înțeleasă de cei care sunt însărcinați să o pună în practică. Suntem în situația în care în fruntea unei instituții considerate de o mare parte a societății ca fiind politizată și părtinitoare este pusă o persoană care a condus instituția în ultimele nouă luni și care este selectată conform regulilor noi de un organ constituit sub reguli vechi, proces care are loc în grabă, fără o cercetare atentă a profilului său din punctul de vedere al integrității, chiar dacă în joc e pus un mandat de 7 ani.

Reforma procedurii de numire a procurorului general a urmărit consolidarea rolului și independenței profesioniștilor, a breslei procurorilor, în administrarea treburilor procuraturii, prin acordarea unui rol crucial Consiliului Superior al Procurorilor și unui rol de garant Președintelui țării. Totuși, felul în care s-a făcut prima numire conform noii legi și reacțiile care au urmat sugerează faptul că, în pofida legalității formale, lucrurile încă mai trenează. În condițiile în care Procuratura era până nu demult subiect de negocieri politice dintre partidele de la guvernare, perpetuarea unei astfel de percepții este inadmisibilă.

Schimbarea conducerii Procuraturii Generale în vara anului 2019, într-o oarecare măsură a insuflat încredere societății că, vechile practici abuzive vor fi trecute la istorie, iar sistemul va fi supus unei revitalizări, prin excluderea elementelor corupte. Ultimele evoluții în materie de reformare a justiției dovedesc însă, că progrese palpabile nu vor fi resimțite în viitorul apropiat, prioritară pentru guvernarea actuală fiind evaluarea sistemului judecătoresc, unde situația este mai gravă, având în vedere faptul că, actele de dispoziție a instanțelor de judecată au un caracter irevocabil, fiind obligatorii și executorii, iar ca posibilitate de contestare rămânând doar apelarea CtEDO.

Obiectivul specific al Pilonului III este „Ameliorarea cadrului instituțional și a proceselor ce asigură accesul efectiv la justiție: asistența juridică, examinarea cauzelor și executarea hotărârilor judecătorești în termene rezonabile, modernizarea statutului unor profesii juridice conexe sectorului de justiție”. Una din direcțiile strategice urmărite prin acest obiectiv a fost consolidarea capacităților instituționale și dezvoltarea profesională a reprezentanților profesiilor conexe sistemului justiției (avocat, notar, mediator, executor judecătoresc, expert judiciar, administrator al procedurii de insolvență, traducător/interpret). Sub aspectul schimbării profunde a cadrului legal referitor la reglementarea activității profesiilor liberale de avocat, notar, expert judiciar, mediator, executor judiciar, administrator al insolvenței, evidențiem că au fost adoptate un șir de acte normative care au adus îmbunătățiri incontestabile în domeniul notarial, al activității experților judiciari, a executorilor judecătorești sau administratorilor insolvenței. Cu toate acestea mai persistă unele carențe sau nefuncționalități pe diverse sectoare. Spre exemplu, în notariat, deși Legea cu privire la organizarea activității notarilor a fost adoptată la 14 aprilie 2016, Camera Notarială care este organul de autoadministrare al notarilor, de promovare și apărare a intereselor colective ale acestora, precum și un garant al independenței notarilor și al calității asistenței notariale, până în prezent nu și-a constituit organismele sale constitutive, [265] cum ar fi Consiliul Camerei Notariale, fapt care împiedică funcționarea acestei structuri care este unul din pilonii instituției notariatului. Totodată, deși noua legislație notarială aduce un nou suflu în acest domeniu, totuși, persistă unele devieri, și anume:

- accesul la practicarea profesiei de notar este limitat artificial, persoana licențiată în drept practic nu are șanse să devină notar din motivul limitării funcțiilor vacante sau dreptului la stagiere. Sunt admise la practicarea profesiei de notar, în mare parte, rudele actualilor notari, judecătorilor și ale altor demnitari de stat;

- limitarea numărului de notari în baza unor criterii cantitative are drept consecință creșterea prețurilor și diminuarea calității serviciilor notariale;

- repartizarea teritorială a notarilor nu este proporțională numărului populației, 50% din notari activând în mun. Chișinău, densitatea fiind de 3 ori mai mare decât media pe republică. Din acest motiv în unele raioane nu se ajung notari, iar populația este nevoită să suporte consecințele.

Pilonul IV, denumit „Promovarea și implementarea principiului toleranței zero pentru manifestările de corupție în sectorul justiției” – în procesul de realizare a înregistrat progrese în ceea ce privește modificarea cadrului legislativ, prin noua Lege a integrității [144], Legea Procuraturii [138], precum și elaborarea Legii cu privire la avertizorii de integritate [145]. La nivel instituțional s-au executat schimbări structurale, la final fiind conturat grupul de instituții: Centrul Național Anticorupție (CNA) cu funcții de prevenire și de combatere, Procuratura Anticorupție și Autoritatea Națională de Integritate. De asemenea, procesul de informare publică prin intermediul paginilor web oficiale devine unul tot mai bun, chiar dacă cel de transparentizare necesită o mai mare atenție și implicare din partea actorilor.

Cu toate acestea, în majoritatea studiilor și rapoartelor internaționale, Republica Moldova apare în lista țărilor cu cel mai înalt nivel al corupției în toate instituțiile statului, inclusiv în domeniul justiției. Din aceste motive suntem îndreptățiți să credem că problemele din Republica Moldova în combaterea corupției nu reprezintă neapărat produsul unei legislații necorespunzătoare, ci decurg în principal dintr-o cultură care acceptă și tolerează corupția, precum și din nedorința autorităților de a eradica corupția la nivel înalt. Evaluând mai multe sondaje de opinii, dar și rapoarte efectuate în domeniul percepției corupției în sistemul judecătoresc, am sesizat următoarele:

- societatea nu identifică corupția din justiție cu calitatea unor hotărâri judecătorești, ci cu unii judecători care iau decizii sub influența unor factori politici sau a unor persoane decidente și, din păcate, anume aceste soluții pronunțate de instanțe influențează opinia față de tot sistemul judecătoresc;

- Procuratura apare ca al doilea factor după politicieni, care influențează cel mai mult deciziile judecătorilor, se subliniază într-un sondaj realizat printre avocați, la solicitarea Centrului de Resurse Juridice și care a fost dat publicității la începutul anului 2019 [177]. Acest

fapt este descurajant, pentru că decenii la rând s-au promovat măsuri pentru a asigura cumva independența judecătorilor, împiedicarea și contracararea imixtiunilor și asigurarea unei contrabalanțe, ca să nu avem o influență a Procuraturii, așa cum era în Uniunea Sovietică, dar, din păcate, datele arată că, de fapt, influența Procuraturii asupra sistemului judecătoresc ia proporții alarmante;

- corupția este cauzată și de deficiențele în procesul de promovare și selecție a judecătorilor, care este unul netransparent și defectuos, culpa fiind atribuită de această dată Consiliului Superior al Magistraturii;

- revenirea în sectorul justiției, în calitate de avocați, a unor foști judecători sau procurori asupra cărora au planat suspiciuni de integritate și implicare în acte de corupție, generează o decepție generală în capacitățile statului de a lupta eficient contra corupției și o senzație de mimare a actului justiției;

- practici neuniforme în judecarea proceselor de corupție sau așa-numita justiție selectivă este o problemă care periclitează grav procesul de edificare a statului de drept și care a luat amploare în ultimii ani. Multe investigații penale par să fie concentrate mai degrabă pe suprimarea opoziției sau prevenirea părerilor disidente în sistemul judecătoresc, decât pe eradicarea reală a corupției;

- fenomenul corupției persistă și în alte sectoare ale justiției. Astfel, într-un raport prezentat de Centru Național Anticorupție pe anul 2016 se menționează că, [264] lupta cu corupția în domeniul justiției a fost axată prioritar pe contracararea crimelor cu rezonanță socială sporită comise cu implicarea a 27 de judecători - persoane care dețin funcții de demnitate publică, 6 executori judecătorești, 21 avocați, 10 angajați ai instituțiilor din subordinea Ministerului Justiției (Penitenciare, birouri de probațiune etc.) și doi experți judiciari. Astfel, pentru comiterea infracțiunilor de corupție și conexe acestora, pe mâna justiției au ajuns inclusiv trei avocați, un executor judecătoresc, un consilier pe probațiune și 38 colaboratori de poliție. Aceste constatări ne determină să concluzionăm că, lipsa unor condamnări definitive (sau existența lor într-un număr extrem de mic), cu executare reală a pedepsei, printre reprezentanții acestor profesii este una din cauzele principale care împiedică stoparea acestui flagel generalizat.

Obiectivul specific al Pilonului V este „Implementarea unor măsuri prin intermediul cărora sectorul justiției ar contribui la crearea unui mediu favorabil dezvoltării durabile a economiei”.

Unul din eșecurile evidente a acestui pilon o reprezintă instituția medierii. Or, introducerea medierii judiciare obligatorii, este apreciată atât de practicieni, cât și de către justițiabili ca inefficientă și inoportună, neexistând o practică uniformă la nivelul sistemului de justiție,

respectiv această stare influențează întreg sistemul, medierea ajungând a fi o instituție nefuncțională.

Cât privește Pilonul VI - „Respectarea drepturilor omului în sectorul justiției” - și la acest capitol pot fi sesizate multiple carențe, cele mai grave fiind înregistrate în sistemul penitenciar. Astfel, abuzurile constatate în acest domeniu, inclusiv și prin rapoartele Avocatului Poporului [194] se rezumă la următoarele:

- limitarea accesului imediat al avocaților la clienții lor și insuficiența birourilor pentru întrevederi a deținuților cu avocații;

- tergiversarea examinării cererilor provenite de la cei arestați preventiv privind acordarea permisiunii la întrevedere de către instanțele de judecată. Respectiv, aceste cereri se examinează odată cu examinarea fondului cauzei. Dat fiind faptul că aceste ședințe sunt frecvent amânate, nu sunt examinate nici cererile privind acordarea dreptului la întrevedere;

- condițiile inumane de întreținere în penitenciare. De exemplu, deținuții blocului trei al penitenciarului nr. 13 s-au plâns de nenumărate ori că, celulele se află în subsol, unde e frig, aproape că lipsește lumina soarelui, sistemul de canalizare și cel de ventilare nu funcționează, peste tot e mucegai. „O practică murdară” este considerată de către Oficiul Avocatului Poporului și plasarea în izolator a deținuților care declară greva foamei sau cer drepturi la apărare. Iar izolatoarele se află, cel mai adesea, în subsoluri, unde lumina zilei nu răzbate deloc. Ombudsmanii consideră că aceasta este o pedeapsă suplimentară, neprevăzută de lege [228];

- tortura și bătăile aplicate în penitenciare reprezintă o altă problemă gravă. Într-un raport întocmit de Asociația Promo-Lex, deținuții din majoritatea penitenciarelor naționale au descris situații de aplicare a violenței între condamnați sau arestați, inclusiv a violenței sexuale [195, p.38]. Chiar dacă obligația pentru integritatea fizică a deținuților aparține administrației penitenciarului, se pare că nu tot timpul aceasta reușește să-i protejeze pe deținuți împotriva altor deținuți care le-ar putea aduce prejudicii, iar cazul lui Andrei Brăguța, care a decedat în timp ce se afla în arest preventiv vine doar să confirme situația deplorabilă la acest capitol.

Aceste constatări demonstrează că libertatea individuală, siguranța persoanei, precum și dreptul la viață rămân a fi standarde de neatens pentru sistemul de justiție național, or aceste probleme se discută de decenii la rând, între timp suportând și consecințele condamnărilor la CtEDO la acest capitol (de exemplu, în anul 2016, în 25 % din hotărârile pronunțate, CtEDO a constatat violarea articolului 3 (interzicerea torturii din Convenție), [195, p.24] iar măsurile întreprinse sunt de abia vizibile.

Din cele relatate, se constată grave derapaje de la obiectivele propuse inițial în vederea reformării sectorului justiției, fapt recunoscut și de către guvernare. Ca urmare, la începutul

anului 2019, Ministerul Justiției a lansat un proces de consultare publică a proiectului unei noi strategii de dezvoltare a sectorului justiției pentru anii 2019-2022 [187]. În document erau stabilite obiectivele aferente problemelor existente în cadrul sistemului, instrumentele de soluționare a acestora și impactul așteptat. Strategia viza mai multe domenii și prevedea, printre altele, revizuirea procedurilor de executare a hotărârilor judecătorești, regândirea și, după caz, consolidarea normelor privind organizarea și funcționarea profesiilor conexe sectorului justiției: notari, avocați, executori judecătorești, experți judiciari, mediatori, administratori autorizați, traducători/interpreți sau reforma procuraturii, a organelor de administrare a acestora, a statutului procurorilor, crearea și fortificarea procuraturilor specializate [187].

Noul document de politici identifica drept obiectiv general fortificarea sectorului justiției încât acesta să fie accesibil, transparent, eficient și responsabil. Atât obiectivul general, direcțiile strategice, cât și obiectivele specifice țineau problemele critice și vulnerabilitățile sectorului justiției atestate în rapoartele de evaluare, dar și în discuțiile cu actorii din sector. Respectiv, reforma era concentrată pe asigurarea coerenței și continuității schimbărilor precedente, pe modernizarea în continuare a sectorului, sporirea eficienței, calității și accesului la sistemul judiciar, precum și orientarea spre noile tendințe moderne abordate în domeniul justiției de mai multe structuri europene [267].

Această din urmă strategie însă, a fost asfixiată de o nouă avalanșă a reformelor în domeniul justiției care, mai întâi au fost promovate de guvernul M. Sandu, iar ulterior, într-o altă abordare, susținute de guvernul I. Chicu, reforme a căror finalitate nu riscă s-o prevadă nici cei mai versați experți sau politicieni din RM, având în vedere caracterul precar al guvernării și scepticismul societății referitor la dorința sinceră a clasei politice de a face schimbări.

Continuitatea reformei sectorului de justiție reprezintă un proces firesc. Dar, în opinia noastră, toate aceste strategii și planuri de acțiuni denotă mult formalism, schimbările deseori rămânând doar la nivel legislativ, acestea neameliorând calitatea activității actorilor acestui segment și neavând drept rezultat asigurarea unui sistem de justiție echitabilă, care să ofere servicii calitative, accesibile, orientate spre necesitățile oamenilor. De aceea, acțiunile ce urmează a fi întreprinse pe viitor necesită a fi focusate pe implementarea cadrului legislativ existent și asigurarea condițiilor ca reprezentanții domeniului justiției să-și desfășoare activitatea în mod independent, or adoptarea unui alt număr impunător de acte legislative, fără schimbarea politicilor de guvernare va deruta și totodată discredita și mai mult acest domeniu.

Concluzionând asupra celor menționate în această secțiune, subliniem că analiza performanței înregistrate ca rezultat al implementării reformei în justiție scoate în evidență faptul că, sectorul justiției rămâne în continuare cu nivel de încredere al populației inadmisibil de jos,

iar discrepanțele pe unele domenii, dintre obiectivele stabilite și rezultatele obținute, sunt deloc neglijabile.

Lecțiile care pot fi învățate în urma acestei reforme, țin în special de necesitatea de reorientare și evaluarea corectă a necesităților sistemului. O altă lecție este și înțelegerea necesității coordonării eforturilor (atât la nivel politic, cât și la nivel de executiv) și alegerea corectă a modului de gestiune a reformei, care sunt direct legate nu doar de utilizarea eficientă a banilor, ci și de voința reală de a realiza schimbări. Transparența și comunicarea mai bună nu doar a rezultatelor, dar și a problemelor, ar fi dus la o mai bună înțelegere a subiectului.

3.3 Măsuri legislative întreprinse în vederea îmbunătățirii cadrului juridico-procesual de soluționare a litigiilor

Un sistem judiciar viabil reprezintă principala componentă a societății democratice, deoarece el vizează toate domeniile vieții sociale. Iată de ce problemele înfăptuirii justiției în Republica Moldova și consolidarea eforturilor comune în vederea reafirmării imaginii țării pe plan internațional, inclusiv în contextul vectorului de integrare europeană, rămân deziderate importante, care merită o atenție deosebită, iar în acest context, asigurarea unui cadru normativ care facilitează o bună derulare a procesului atât civil, cât și penal, asigurând în cele din urmă respectarea dreptului la un proces echitabil, reprezintă o componentă esențială.

Analiza acestui domeniu se axează pe două aspecte: evidențierea progreselor în materia garanțiilor de natură procesuală instituite de legiuitor în ultimii ani în sfera procesual civilă și procesual penală. Astfel, în materie de procedură civilă, cadrul normativ a suferit ample modificări în ultimul timp, menite să diminueze durata proceselor de judecată, inclusiv prin simplificarea procedurilor în cazul unor tipuri de acțiuni civile (e.g. reducerea numărului de trepte de contestare a hotărârilor judecătorești), să consolideze posibilitatea de a avea acces liber la justiție, să eficientizeze sistemul căilor de atac, să îmbunătățească anumite mecanisme procesuale cum ar fi administrarea probelor sau comunicarea actelor de procedură, să asigure dreptul la apărare al participanților la proces (prin lărgirea sferei categoriilor de reprezentanți în proces), precum și alte drepturi care formează corolarul procesului echitabil.

Printre măsurile legislative adoptate, necesită a fi menționate în special următoarele:

1) Optimizarea duratei procedurilor judiciare, obiectiv realizat ca rezultat al modificărilor aduse de Legea nr. 17 din 05.04.2018 pentru modificarea și completarea unor acte legislative [149]. Aceste modificări operate în scopul reducerii duratei de examinare a cauzelor civile, pot fi structurate și descrise în felul următor:

- modificări care urmăresc instituirea posibilității de sancționare cu amendă în situații judiciare în care participanții exercită abuziv drepturile procesuale în scopul tergiversării procesului și amânării abuzive a ședințelor de judecată (art. 10 alin. (4) și art. 61 alin. (3) din CPC);

- modificări operate în art. 12¹ alin. (3) din CPC care prevăd că, ridicarea excepției de neconstituționalitate se dispune printr-o încheiere care nu se supune nici unei căi de atac și care nu afectează examinarea în continuare a cauzei, însă până la pronunțarea Curții Constituționale asupra excepției de neconstituționalitate se amână pledoariile;

- modificări instituite în art. 12² alin. (5) din CPC ce urmăresc reducerea posibilităților de a opri continuarea procesului civil în cazurile când se solicită Plenului Curții Supreme de Justiție un aviz consultativ;

- reglementarea strictă a procedurii de strămutare a cauzei civile, în sensul excluderii posibilității pentru părți de a utiliza această instituție procesuală ca un instrument de tergiversare;

- excluderea posibilității de utilizare a dreptului de a cere recuzarea judecătorului ca un instrument de amânare a ședinței de judecată;

- consacrarea regulii că termenul de procedură fixat de instanța de judecată poate fi prelungit la cererea părții pentru unul și același temei doar o singură dată;

- schimbarea regimului juridic al recursului împotriva încheierilor judecătorești, în sensul micșorării numărului de cazuri când această cale de atac poate fi exercitată și instituirea posibilității de examinare a cauzei în fond chiar dacă un asemenea recurs a fost înaintat.

2) În calitate de instrument de eficientizare a actului de justiție s-a recurs la instituirea unui cadru procesual mai strict pentru participanții la proces în ceea ce privește prezentarea probelor. Astfel, a fost consacrată regula potrivit căreia faza pregătirii cauzei pentru dezbateri judiciare este unica fază (cu excepția cazurilor stabilite prin art.119¹ CPC) în care participanții la proces pot prezenta toate probele necesare pentru soluționarea justă a cauzelor civile, părțile fiind obligate din start prin cererea de chemare în judecată și referință să indice lista probelor anexate, lista probelor reclamate, cererile de reclamare a probelor, efectuarea expertizei, numire/recuzare a expertului, alte cereri formulate. De asemenea, Codul de procedură civilă a fost completat cu art. 119¹ care reglementează detaliat ordinea de prezentare a probelor, precum și sancțiunile procesuale ale nerespectării cerinței de prezentare a probelor în termen (judecătorul va dispune restituirea probelor prezentate în afara termenului stabilit printr-o încheiere protocolară).

Un alt instrument de eficientizare a procedurilor îl reprezintă consacrarea obligației părților de a invoca apărările de fond sau excepțiile de procedură la etapa pregătirii cauzei pentru dezbaterile judiciare. Spre exemplu, art.185 alin. (4) din CPC instituie că, participanții la proces

pot solicita, doar în faza de pregătire a cauzei pentru dezbateri judiciare, sub sancțiunea decăderii din acest drept, încetarea procesului în temeiul art. 265 lit. a), c¹), e), g) și h) sau scoaterea cererii de pe rol în temeiul art. 267 lit. a), c), e) și h). De asemenea, art. 186 alin. (3) lit. h) din CPC, îl obligă pe pârât să indice în referință toate excepțiile de procedură pe care le invocă față de cererea reclamantului. O noutate în acest sens o constituie excepția de tardivitate, care este stipulată în art. 186¹ și care constituie un mijloc de apărare a pârâtului prin invocarea faptului că dreptul reclamantului este prescris, instanța urmând să se expună asupra acestei obiecții prin hotărâre, chiar la etapa pregătirii cauzei pentru dezbateri, în acest fel evitându-se un proces care nu are altă finalitate decât respingerea acțiunii.

3) Modernizarea regulilor de citare legală reprezintă un element de punere în valoare a contradictorialității procesului care s-a manifestat prin utilizarea mai pregnantă a tehnologiilor moderne în procesul civil, și anume prin includerea regulii potrivit căreia citațiile, cererea de chemare în judecată și actele de procedură se vor comunica prin poșta electronică indicată în acte. În consecință, alin. (1) al art. 100 a fost completat cu prevederea comunicării cererilor de chemare în judecată și ale actelor de procedură la adresa electronică indicată în cererea de chemare în judecată sau înregistrată prin intermediul Programului integrat de gestionare a dosarelor.

5) Au fost îmbunătățite mecanismele care vizează unele aspecte ale dreptului la apărare, prin majorarea categoriilor de reprezentanți în proces. În acest sens, a fost introdus art. 75 al. 1¹ CPC care prevede că, „persoanele fizice pot fi reprezentate în instanța de judecată de către soț/soție, părinți, copii, frați, surori, bunei, nepoți dacă aceștia sunt licențiați în drept și sunt împuterniciți printr-o procură autenticată notarial” [38].

6) Pentru asigurarea unui proces echitabil manifestat și prin egalitatea de arme, s-a reglementat posibilitatea de atac nu doar a încheierii de contestare a măsurilor de asigurare a acțiunii, ci și a încheierii de neasigurare a acțiunii civile.

O contribuție remarcabilă pentru largirea sferei garanțiilor procesuale a avut-o Curtea Constituțională a RM, care prin Hotărârea Nr. 33 din 17.11.2016 a declarat neconstituțional articolul 170 alin. (1) lit.c) și articolul 267 lit. b) din CPC, [83] care în orice situație interzicea depunerea cererii de chemare în judecată de o persoană incapabilă. În acest context, Curtea a relevat că, prevederile contestate din Codul de procedură civilă vizează limitarea accesului la justiție a persoanelor declarate incapabile și a persoanelor cu capacitatea de exercițiu limitată, impunându-se necesitatea examinării de către instanța de judecată a cererilor de chemare în judecată în funcție de circumstanțe, chiar și fără implicarea obligatorie (acordul) a reprezentantului legal al persoanei incapabile, în cazul în care problema dedusă spre soluționare

poate fi examinată doar cu concursul nemijlocit al persoanei care a depus-o. Curtea a mai reținut că, starea persoanei cu tulburări psihice nu trebuie să împiedice participarea efectivă a acesteia la procesul de examinare a declarării incapacității de exercițiu, cel puțin nu înainte ca această imposibilitate să fie constatată cu certitudine de către instanța de judecată (judecător) în urma întreprinderii tuturor măsurilor necesare.

Impactul acestei hotărâri a fost unul imens și a determinat atât modificarea legislației civile la capitolul capacitatea juridică a persoanei fizice, cât și a Codului de procedură civilă, care a fost completat cu procedura de aplicare a măsurilor de ocrotire judiciară și a înlăturat barierile ce existau pentru accesul liber la justiție a persoanelor care suferă de dizabilități mintale.

O altă hotărâre a Curții Constituționale prin care s-au creat garanții suplimentare pentru asigurarea unui proces echitabil a fost cea de interpretare a articolului 135 alin. (1) lit.a) și g) din Constituția Republicii Moldova (excepția de neconstituționalitate) [85]. În această hotărâre, Curtea a subliniat că dreptul la un proces echitabil presupune *eo ipso* prezumția de conformitate a actelor normative interpretate și aplicate de instanța judecătorească în actul de înfăptuire a justiției cu normele constituționale și legislația internațională. În acest context, Curtea a reținut că soluționarea unui litigiu nu poate implica promovarea unui drept prin intermediul unor norme neconstituționale. S-a mai statuat că, controlul concret de constituționalitate pe cale de excepție constituie singurul instrument prin intermediul căruia cetățeanul are posibilitatea de a acționa pentru a se apăra împotriva legislatorului însuși, în cazul în care, prin lege, drepturile sale constituționale sunt încălcate, iar dreptul de acces al cetățenilor prin intermediul excepției de neconstituționalitate la instanța constituțională reprezintă un aspect al dreptului la un proces echitabil. Ca rezultat, Curtea a apreciat că, orice instanță judiciară chemată să soluționeze un litigiu, în ipoteza unei îndoieli cu privire la constituționalitatea unei dispoziții, are atât puterea, cât și obligația să se adreseze Curții Constituționale, iar excepția de neconstituționalitate poate fi ridicată în fața instanței de judecată de către oricare dintre părți sau reprezentantul acesteia, precum și de către instanța de judecată din oficiu.

Pe lângă aceste progrese de natură normativă, menite să sporească eficiența garanțiilor procesului echitabil, au fost înregistrate și unele regrese, cea mai vătămătoare fiind înlăturarea obligației judecătorului de ași motiva hotărârea, cu excepția unor situații reglementate de art.236 al.5 CPC. Actualmente, cerința motivării hotărârii judecătorești este una esențială, fiind afirmată pretutindeni, iar în Italia a fost chiar consfințită în Constituție [132, p.2]. Obligația motivării este ridicată la rang de principiu și considerată drept o garanție împotriva deciziilor arbitrare [132, p.3] dar, într-o măsură și mai mare, drept o garanție a faptului că procesele vor fi bine judecate. Anume din aceste motive este salutară, propunerea recentă înaintată de Ministerul Justiției de a

reveni la obligativitatea motivării hotărârii judecătorești, înaintată printr-un proiect de lege cu privire la modificarea CPC [266]. Asemenea măsuri vor permite participanților la proces să înțeleagă motivele pe care se întemeiază soluția magistratului, reflectând totodată respectarea de către judecător a dreptului la un proces echitabil.

Cât privește domeniul procesului penal, subliniem că în această materie nu s-au realizat reforme ample care să vizeze consolidarea garanțiilor procesuale. Specific acestui sector este că modificările legislative în Codul de procedură penală, la capitolul exigențe ale procesului echitabil au fost introduse ca rezultat al unor hotărâri emise de Curtea Constituțională. În acest sens, prezentăm următoarele situații:

- prin Legea nr. 179 din 26 iulie 2018, [146] la alineatul (1) al articolului 185 din Codul de procedură penală a fost introdus, după expresia „aplicarea arestării”, textul: „și în cazul infracțiunilor care au fost săvârșite fără aplicarea constrângerii fizice sau psihice, nu s-au soldat cu cauzarea de prejudicii vieții și sănătății persoanei sau nu au fost săvârșite de un grup criminal organizat sau de o organizație criminală, învinuitul, inculpatul nu a recunoscut vina în comiterea infracțiunii”. Cu alte cuvinte, s-a instituit posibilitatea aplicării arestării preventive în cazul în care învinuitul sau inculpatul nu își recunoaște vinovăția. Trei luni mai târziu, prin Hotărârea Curții Constituționale nr. 27 din 30.10.2018 privind controlul constituționalității unor dispoziții din articolul 185 din Codul de procedură penală (arestarea preventivă în cazul în care persoana nu și-a recunoscut vina în privința comiterii faptei imputate) [93] a fost declarat neconstituțional textul citat mai sus din articolul 185 alin. (1) al Codului de procedură penală. În motivarea hotărârii Curtea face trimitere la cauza Tiron v. România, 7 aprilie 2009, §43, unde instanțele naționale au refuzat să dispună punerea în libertate a reclamantului din cauză că nu a recunoscut anumite fapte imputate acestuia. Respectiv, Curtea Europeană a menționat că această împrejurare nu poate constitui un motiv de arestare a persoanei și că se aduce atingere drepturilor de a nu da declarații și de a nu contribui la propria incriminare, garantate de articolul 6 din Convenția Europeană. S-a mai indicat de către Curtea Constituțională că, în niciun stat membru al Consiliului Europei aplicarea arestului nu este condiționată de faptul că persoana și-a recunoscut vina în comiterea infracțiunii de care este învinuită. În cele din urmă s-a concluzionat că, „... aplicarea arbitrară a arestului constituie o desconsiderare gravă a Constituției, a Convenției Europene, a jurisprudenței Curții Constituționale și a jurisprudenței Curții Europene” [93].

- Prin Hotărârea Curții Constituționale nr.9 din 9.03.2017 privind excepția de neconstituționalitate a art.364¹ din CPC [94] s-a constatat că, potrivit tezei a doua a alineatului (5) al acestui articol, dezbaterile judiciare se compun din discursurile procurorului, apărătorului și inculpatului, care pot lua încă o dată cuvântul în formă de replică, deși articolul 62 alin. (1)

subpct. 9) din Codul de procedură penală stabilește că, în scopul susținerii cererii sale, partea civilă dispune de dreptul de a pleda în dezbateri judiciare referitor la acțiunea sa civilă. Astfel, în partea ce ține de participarea părții civile la dezbaterile judiciare se constată o neconcordanță între prevederile Codului de procedură penală, în acest fel prin dispozițiile art.364¹ al.5 din CPC aducându-se atingere principiului egalității armelor, motiv pentru care Curtea a decis să remită o Adresă Parlamentului în vederea înlăturării deficiențelor constatate. Ca rezultat, la data de 15 februarie 2018 este adoptată Legea pentru completarea articolului 364¹ din Codul de procedură penală, care stabilește că, alineatul (5) se completează în final cu textul: „Dacă în ședință participă partea vătămată, partea civilă și partea civilmente responsabilă, cuvânt în dezbateri li se oferă și acestora” [147].

- Prin Hotărârea Curții Constituționale din 22 noiembrie 2018 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din art.521 al.2 din CPP [95] au fost constatate încălcări referitoare la dreptul de apărare al unor subiecți procesuali, drept consacrat de art.26 al Constituției. Astfel, Curtea a statuat:

„53. Optimizarea celor două principii concurente - dreptul la apărare și realizarea intereselor justiției - reclamă ca, atunci când o persoană juridică este acuzată, ea să-și poată desemna reprezentantul legal pentru procedurile penale. În situația în care și reprezentantul legal este acuzat în cadrul aceluiași proceduri, persoana juridică trebuie să-și poată desemna un alt reprezentant. În eventualitatea în care persoana juridică nu-și desemnează un alt reprezentant, fie judecătorul de instrucție la faza de urmărire penală, fie instanța de judecată la judecarea cauzei trebuie să preia această sarcină, la solicitarea procurorului.

54. Legislatorul trebuie să țină cont de drepturile persoanelor juridice care sunt subiecți ai procedurilor penale, în cazul alegerii apărătorilor lor. Instanțele de judecată pot interveni în materie de desemnare a reprezentanților persoanelor juridice în cadrul procedurilor penale doar atunci când persoanele juridice nu-și exprimă o alegere în acest sens.

55. Această analiză a Curții este suficientă pentru a se constata existența unei încălcări a articolelor 23 și 26 din Constituție, prin prevederile legale contestate” [95].

Din exemplele prezentate, rezultă contribuția incontestabilă a Forului Constituțional la îmbunătățirea legislației procesual penale pe segmentul garanțiilor dreptului la un proces echitabil. Or, modificări legislative inițiate în acest domeniu de autoritățile statului pe parcursul ultimilor ani au fost destul de puține, fapt care nu constituie neapărat un aspect negativ, deoarece actualmente legislația procesual penală cuprinde suficiente garanții procesuale pentru bănuیت învinuit sau inculpat, ceea ce nu asigură întotdeauna și aplicabilitatea practică a acestora. Anume, eludarea acestor exigențe a procesului echitabil, de către autoritatea judecătorească,

reprezintă problema fundamentală în procesul penal. Sunt îngrijorătoare ședințele de judecată petrecute cu ușile închise, examinarea cauzei în lipsa inculpatului, restricționarea accesului avocatului la inculpat, abuzuri care vor avea ca efect probabil noi condamnări la CtEDO și pierderi semnificative la bugetul de stat.

În concluzie, nu legislația procesual penală este atât de imperfectă, pe cât actorii din sistemul de justiție își permit deviațe grave de la ceea ce ar trebui să reprezinte un proces echitabil. Astfel, în contextul numeroaselor dezbateri cu privire la respectarea drepturilor omului, cu privire la importanța și consecințele respectării dreptului la un proces echitabil asupra întregii configurații a procesului penal, trebuie surprinsă latura umană, schimbările sunt indispensabile pe segmentul independenței, imparțialității, integrității și responsabilizării celor ce reprezintă autoritatea judecătorească în Republica Moldova – procuratura și instanțele judecătorești.

3.4 Propuneri de eficientizare a actului de justiție menite să asigure justițiabilului un proces echitabil

Analiza efectuată în cadrul secțiunilor precedente ne demonstrează că dreptul la un proces echitabil rămâne a fi unul dintre cele mai vulnerabile în Republica Moldova, iar garanțiile instituite în scopul asigurării respectării acestuia, deseori sunt nefuncționale sau exploatate în mod formal, mimându-se intransigența, eficiența și transparența actului de justiție.

Una din cele mai stringente probleme rămâne a fi asigurarea independenței judecătorului în procesul de examinare și soluționare a cauzei deduse judecății. În opinia noastră, pentru funcționalitatea principiului independenței judecătorului sunt necesare schimbări pe următoarele segmente:

- a) schimbarea conținutului Constituției RM sub aspectul reglementării statutului judecătorilor, întrucât Legea Fundamentală nu prevede expres garanțiile independenței acestora;
- b) modificarea componenței Consiliului Superior al Magistraturii și a procedurii de numire a membrilor acestui organ;
- c) schimbarea procedurii de numire în funcție a judecătorilor la Curtea Supremă de Justiție;
- d) asigurarea stabilității mandatului judecătorilor care sunt inițial numiți în funcție pe un termen de cinci ani;
- e) excluderea articolului 307 al Codului penal, care în unele situații este folosit drept mijloc de presiune asupra judecătorilor.

O abordare mai atentă a acestor domenii ne permite să insistăm asupra faptului că, deși nu în toate statele europene legea supremă reglementează detaliat garanțiile independenței judecătorului, totuși, având în vedere multiplele probleme existente la capitolul independenței judecătorului apreciem necesară consacrarea constituțională a garanțiilor independenței judecătorului. În acest sens, propunem completarea art.116 din Constituția RM prin adăugarea alin.1¹ cu următorul conținut: „Independența judecătorului este asigurată prin instituirea următoarelor garanții: a) interzicerea oricărei imixțiuni în activitatea judecătorului de îndeplinire a justiției și tragerea la răspundere penală a subiecților care au săvârșit asemenea ingerințe; b) organizarea instanțelor judecătorești, competența acestora și procedura de judecată se determină prin lege organică; c) numirea judecătorului în funcție se realizează pe o durată nedeterminată de timp; d) reglementarea legală a procedurii de numire, suspendare și eliberare din funcție a judecătorului; e) selectarea și promovarea în funcție a judecătorilor pe criterii de profesionalism, integritate și meritocrație; f) asigurarea respectării secretului deliberării; g) inviolabilitatea judecătorului; h) alocarea unor resurse suficiente pentru funcționarea sistemului judiciar; i) asigurarea materială și socială a judecătorului.

Importantă este sublinierea faptului că, oricât de multe garanții nu ar fi instituite, totuși independența judecătorului nu poate fi garantată absolut de lege, aceasta fiind într-o mare măsură dependentă de caracterul, moravurile, și tradițiile specifice fiecărui stat. Or, cultura de subordonare ierarhică în cadrul sistemului judecătoresc din RM, impasibilitatea actorilor din justiție în raport cu abuzurile exercitate asupra unor colegi din sistemul judecătoresc și tolerarea lipsei de independență a justiției din partea societății civile nu pot fi depășite prin norme juridice, nici chiar la nivel constituțional. Transformările reale vor reuși doar atunci când societatea va conștientiza impactul pe care îl exercită justiția independentă asupra calității vieții și își va dori cu adevărat sporirea acestei calități, printr-o atitudine intransigentă față de cei care instituie reguli, dar nu le respectă.

O altă sferă care necesită o intervenție urgentă, fiind menționată de nenumărate ori de către experți naționali și internaționali este componența Consiliului Superior al Magistraturii, asupra căreia planează suspiciuni de influență politică, determinate de calitatea unor membri, cum ar fi Ministrul Justiției, Președintele CSJ și Procurorul General. Deși, prin modificările legislative operate în domeniu (Legea Nr. 137 din 27.09.2018) [148] s-a exclus dreptul de vot a acestor subiecți în proceduri legate de cariera judecătorilor, sancționarea sau destituirea acestora din funcție, totuși insistăm pe necesitatea excluderii acestor subiecți din componența CSM-ului, simpla lor prezență deja constituind un factor de presiune. În viziunea noastră, calitatea de membru al acestui organism trebuie să o dețină doar: 1) reprezentanți ai sistemului judecătoresc,

aleși în așa fel ca să reprezinte proporțional judecătorii ce activează în toate categoriile de instanțe; 2) reprezentanți ai societății civile, atât din partea mediului academic, cât și a unor ONG-uri cu activitate orientată pe sectorul justiției, cum ar fi Centrul de Resurse Juridice sau Centrul de Analiză și Prevenire a Corupției; 3) un reprezentant din partea Uniunii Avocaților. Ca rezultat, ar urma ca CSM-ul să aibă următoarea componență: patru judecători delegați din partea judecătoriilor, doi judecători delegați de curțile de apel și un judecător din partea CSJ-ului. De asemenea, necesită a fi selectați prin concurs, doi reprezentanți din partea ONG-urilor ce activează în sfera justiției și doi profesori titulari din cadrul facultăților de drept. Situația actuală, când din partea societății civile sunt prezenți doar profesori de drept nu asigură o reprezentativitate credibilă și eficientă. Uniunea Avocaților își va delega un reprezentant ales la adunarea generală a avocaților. În așa fel este exclusă influența politicului asupra membrilor CSM.

De asemenea, necesită a fi schimbată și procedura de numire a judecătorilor la Curtea Supremă de Justiție, deoarece actualul sistem de numire prin intermediul Parlamentului este destul de vulnerabil, or unii judecători care au ajuns a activa în instanța supremă au trezit multe controverse și critici din partea societății civile sub aspectul integrității, profesionalismului și a obedienței față de guvernare. Din aceste motive, aderăm la propunerea prin care s-a susținut (Proiectul de lege nr. 10 din 18.01.2018) [186] necesitatea numirii în funcția de judecător la CSJ după aceeași procedură care este aplicabilă pentru a fi numit judecător la judecătoria sau curtea de apel, adică prin decretul Președintelui țării, la propunerea CSM.

Una din cele mai contestate prevederi constituționale care periclitează independența judecătorilor este numirea inițială a acestora în funcție pe un termen de 5 ani. Raționamentul care stă la baza acestei critici este simplu, și anume faptul că numirile cu perioadă de probă pot submina în mod grav independența, atunci când judecătorul simte că hotărârile lui au un impact asupra șanselor sale de a obține numirea permanentă. Proiectul de lege nr. 10 din 18.01.2018, cu privire la modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova, a avut ca scop eliminarea prevederii privind perioada de probă pentru judecători din articolul 116, alineatul (2), al Constituției [186]. Cu regret, această reformă nu a fost aprobată de Parlamentul Republicii Moldova în termenul prevăzut pentru adoptarea modificărilor la Constituție. Dar, având în vedere că, în prezent avem o nouă componență a legislativului, care se declară promotor al unor schimbări fundamentale în sistemul judecătoresc, această propunere ar putea deveni o realitate, iar termenul de 5 ani pentru numirea inițială a judecătorului în funcție ar putea fi exclus din art.116 al.2 al Constituției RM.

Un alt aspect care a fost tratat de experți în ultimii ani, [190, p.48] ca factor ce afectează independența acestora, este componenta de infracțiune prevăzută în articolul 307 al Codului penal și care constituie un instrument periculos de presiune asupra judecătorilor din partea organelor procuraturii. Această situație este cu atât mai gravă cu cât, CSM a fost intens criticat pentru faptul că autorizează cererile privind urmărirea penală în privința judecătorilor fără a oferi motivele autorizării sau, în cazuri rare, refuzului de a autoriza [190, p.37]. Recent, Legea nr. 137 din 27 septembrie 2018, [148] prin care a fost implementată Hotărârea CCM din 27 iunie 2017, a introdus obligația CSM de a-și motiva acordul pentru pornirea urmăririi penale în privința judecătorilor. Actualmente, CSM trebuie să-și publice hotărârile privind acordul sau dezacordul pentru urmărirea penală în privința judecătorilor, cu anonimizarea datelor cu privire la identitatea judecătorilor respectivi. Aceste modificări legislative însă, nu garantează că judecătorii nu ar putea fi supuși presiunilor prin apelarea la art.307 din CP. Desigur, independența și răspunderea judecătorilor merg mână în mână, răspunderea judecătorilor fiind o măsură necesară pentru a proteja împotriva oricăror abuzuri care ar putea rezulta din exercitarea independentă a puterii judecătorești. Însă, după cum prevede Magna Carta a judecătorilor „pentru fapte legate de atribuțiile sale, dar care nu sunt comise cu intenție, nu poate fi antrenată responsabilitatea penală a judecătorului. [...] Erorile judiciare trebuie remediate în cadrul unui sistem adecvat de căi de atac” [153, paragrafele 20-22]. Din aceste motive susținem excluderea componentei de infracțiune consacrate de art.307 CP, în vederea înlăturării oricăror suspiciuni de constrângere exercitată asupra magistraților.

Un alt mijloc de intimidare a judecătorilor, evidențiat de experții internaționali, [1] care ar putea submina securitatea mandatului lor, îl reprezintă evaluările periodice a acestora, care au loc la intervale de timp destul de reduse – 3 ani (art.13 al.2 din Legea privind selecția, evaluarea performanțelor și cariera judecătorilor) [141]. Performanțele judecătorilor se evaluează de către colegiul de evaluare a performanțelor judecătorilor care adoptă hotărâri cu privire la judecătorii supuși evaluării. Una din hotărârile care pot fi adoptate în aceste situații este cu privire la constatarea eșuării evaluării performanțelor, hotărâre ce constituie temei de drept pentru suspendarea din funcție și pentru inițierea de către Consiliul Superior al Magistraturii a procedurii de eliberare a persoanei din funcția de judecător. Criticile care s-au expus în raportul menționat mai sus [1], privitor la aceste reguli au la bază ideea că, nu întotdeauna hotărârea colegiului de evaluare este bine și clar motivată, iar din cauza motivării insuficiente, nu este ușor de a stabili nivelul de competență și calificare a unui judecător. Ca urmare, este posibilă eliberarea din funcție a unui judecător, deși a avut loc o evaluare superficială sau o evaluare prin care s-a urmărit din start demonstrarea incompetenței ori necorespunderii evidente a

judecătorului cu funcția pe care o deține. Din aceste considerente, în opinia noastră, accentul trebuie pus pe instruirea continuă a judecătorilor, și nu pe controlul efectuat prin atestarea lor periodică. Procesul de evaluare periodică nu trebuie să ducă la demiterea unui judecător înainte de a-i fi oferită o posibilitate adecvată de a-și corecta eventualele curențe. În asemenea situații sunt necesare măsuri menite să înlătore lacunele constatate în pregătirea profesională a magistratului, cum ar fi obligarea acestuia de a participa la cursurile de perfecționare organizate de INJ, urmate de susținerea unei evaluări repetate și nicidecum eliberarea din funcție, ori după cum subliniază Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni, [4] aceasta nu ar trebui să se întâmple decât în cazul încălcărilor grave a normelor disciplinare sau a dispozițiilor penale prevăzute de lege, sau atunci când procesul de evaluare conduce la concluzia inevitabilă că judecătorul refuză să-și îndeplinească atribuțiile la un nivel minim acceptabil, evaluat din punct de vedere obiectiv.

Rezumând cele spuse, propunem modificarea art.23 al.3 din Legea privind selecția, evaluarea performanțelor și cariera judecătorilor, care urmează să aibă următorul conținut: „În cazul stabilirii circumstanțelor prevăzute la alin. (2) lit. a) și b), hotărârea colegiului de evaluare constituie temei de drept pentru suspendarea din funcție și pentru inițierea de către Consiliul Superior al Magistraturii a unor măsuri menite să înlătore curențele constatate în activitatea judecătorului, a președintelui sau vicepreședintelui de instanță judecătorească, urmate de o altă evaluare suplimentară.”

Asigurarea independenței judecătorului este strâns legală de o altă garanție a procesului echitabil – publicitatea dezbaterilor, care reprezintă o măsură de asigurare a transparenței actului de justiție, având ca efect sporirea încrederii în sistemul judecătoresc. Această încredere este însă profund periclitată în situația în care are loc examinarea de cauze penale, inclusiv de rezonanță, fără ședințe publice și cu adoptarea hotărârilor doar cu ușile închise. Având în vedere faptul că, prevederile art.18 al.3 din CPP, care reglementează excepțiile de la caracterul public al procesului penal lasă loc de interpretare în cazul expresiei „împrejurări speciale” în care judecătorul poate decide că publicitatea ar prejudicia interesele justiției, apreciem necesară instituirea unor criterii clare de determinare a acestor împrejurări speciale. În conformitate cu practica internațională, derogările de la principiul publicității trebuie să poarte un caracter foarte îngust, or asemenea expresii, cum ar fi: ordinea publică, securitatea națională și împrejurări speciale presupun un număr nedefinit de situații, putând fi catalogate cu aceste calificative variate circumstanțe abordate în cadrul procesului penal. De aceea, stabilirea unor criterii în funcție de care se apreciază o situație sau alta ca fiind împrejurare specială sau ca reprezentând un pericol pentru securitatea națională este indispensabilă.

Printre garanțiile de natură procesuală consacrate de Constituția RM se regăsește și dreptul la apărare (art.26). Având în vedere miza acestui drept, art.6 din CEDO precizează în mod explicit exigențele sale în cadrul alin.(3), printre care la lit.e) și cerința ca orice acuzat să fie asistat în mod gratuit de un interpret, dacă nu înțelege sau nu vorbește limba folosită la audiere.

La acest capitol, sistemul de justiție din RM înregistrează unele derapaje care sunt cauzate nu de faptul că participanții la proces ar fi lipsiți intenționat de serviciile unui interpret, ci de lipsa acută a traducătorilor, care parțial din cauza unei remunerări insuficiente, parțial din alte motive au plecat din sistem într-un număr extrem de mare în ultimii ani, ajungându-se la situația când un singur interpret își oferă serviciile la câteva judecătoria amplasate în raioane diferite. În raportul Avocatului Poporului pentru anul 2018 se menționează că, [194, p.14] din cauza insuficienței traducătorilor „judecătoria, procurorii, ofițerii de urmărire penală cumulează calitatea procesuală cu funcția de interpret. Contrar obligațiilor degajate de art.6 CEDO, subiecții abilitați cu aplicarea legii refuză să asigure asistență lingvistică independentă și imparțială justițiabililor ce nu posedă limba de stat sau își arogă rolul de interpret în cumul cu funcția de bază”. Aceste abateri nu țin însă doar de responsabilitatea judecătorilor sau procurorilor, ci inclusiv și a Consiliului Superior al Magistraturii sau al Consiliului Superior al Procurorilor, al Ministerului Justiției și al Guvernului în general, care ani în șir nu întreprind măsuri pentru a spori numărul interpreților în sectorul justiției. Pentru schimbarea situației, apreciem a fi necesară nu doar mărirea remunerației pentru traducători/interpreți, ci efectuarea unor intervenții în sectorul educației. Este știut faptul că în anii 1995-2005 în cadrul Colegiilor, ca instituții de învățământ ce ofereau studii superioare de scurtă durată, era pregătit și personal administrativ pentru instanțele de judecată, procuratură, notariat, avocatură etc., în cadrul specializării *Drept*. Ulterior însă, au avut loc ample reforme pe acest segment, specialitatea *Drept* regăsindu-se doar în cadrul universităților, fapt care a condus la apariția unei tendințe generale de orientare spre specialitățile de judecător, procuror, avocat, notar și foarte rar, spre grefier, interpret sau asistent judiciar. Din aceste motive, considerăm a fi oportună deschiderea unei noi specialități în cadrul Centrelor de Excelență care ar pregăti viitorii grefieri și interpreți pentru autoritățile din sfera justiției.

Un alt aspect ce reprezintă chintesența dreptului la apărare și care este invocat frecvent ca fiind realizat doar pur formal este acordarea asistenței juridice garantate de stat. Despre calitatea nesatisfăcătoare a serviciilor prestate de către avocații din oficiu ne vorbesc și numeroasele plângeri care parvin pe adresa Avocatului Poporului din partea solicitanților de asistență juridică garantată de stat, ce relatează situații când absența apărătorului sau a strategiei de apărare din partea acestuia, provoacă expirarea unor termene de procedură, ulterior intervenind nulitatea sau

decăderea din dreptul de a mai efectua anumite acțiuni procesuale [194, p.11-12]. Faptul că deținuții nu pot alege în mod independent un alt apărător înrăutățește și mai mult situația acestora. Aceste circumstanțe demonstrează necesitatea stringentă de a se interveni prin măsuri legislative, deoarece acțiunile care s-au întreprins în ultimii ani de Consiliul Național pentru Acordarea Asistenței Juridice Garantate de Stat (CNAJGS) în vederea îmbunătățirii situației nu au dat rezultatele scontate. În viziunea noastră, serviciile necalitative ale multor avocați ce acordă asistență juridică garantată de stat sunt cauzate de faptul că activitatea de bază a acestora se axează pe prestarea serviciilor contra plată, or este știut faptul că acordarea asistenței juridice garantate de stat este remunerată la un nivel destul de scăzut și cu întârziere la plăți. Ca urmare, majoritatea avocaților nu sunt motivați de a desfășura o asemenea activitate iar, unii din ei, având o cultură juridică redusă transformă activitatea procesuală într-o mimare de acțiuni fără a urmări un real folos pentru persoana care o reprezintă. Din aceste motive, considerăm necesară instituirea obligației de prestare a serviciilor de asistență juridică garantată de stat doar de către avocații publici și para-juriști, iar avocații din sfera privată să nu fie admiși în acest domeniu. Este necesară creșterea numărului de avocați publici, sporirea remunerației acestora și consolidarea mecanismului de monitorizare a activității lor, atât din partea CNAJGS, cât și a autorității judecătorești, care în cazul când constată o atitudine necorespunzătoare din partea avocatului public, urmează să informeze CNAJGS. În acest sens, propunem modificarea art.29 al.1 din Legea cu privire la asistența juridică garantată de stat, care urmează să aibă următorul conținut: „Asistența juridică calificată se acordă de către avocați publici”. Aceste schimbări sunt necesare pentru a evita pe viitor eventuale condamnări la CtEDO, care în repetate rânduri a sancționat statele ce nu au asigurat efectiv asistență juridică, în special când avocatul a fost desemnat din oficiu (cauza Bertuzzi c. Franței) [194, p.12].

Un alt aspect care se înscrie în categoria garanțiilor procesuale ale procesului echitabil este termenul rezonabil de examinare a cauzelor. Deși, după cum am menționat anterior, pe acest segment au avut loc progrese semnificative, totuși, există unele reglementări care împiedică examinarea proceselor într-un termen optim. Astfel, în conformitate cu art.434 al.1 din CPC, recursul se declară în termen de 2 luni de la data comunicării hotărârii sau a deciziei integrale. La prima vedere, această dispoziție este destul de clară. În practică însă, sunt destule cazuri când este imposibil de a demonstra data la care a avut loc comunicarea actelor de dispoziție a curților de apel sau, în genere, este imposibil a demonstra că a avut loc această comunicare. Faptul în cauză este confirmat prin numeroase încheieri sau hotărâri ale CSJ. De exemplu, prin încheierea din 31 mai 2017, Colegiul civil, comercial și de contencios administrativ al CSJ menționează: „Din materialele cauzei, rezultă că decizia instanței de apel a fost expediată în adresa părților la

11 octombrie 2016, însă nu există dovada recepționării acesteia de către participanții la proces. De fapt, unicul înscris care probează că, la 9 februarie 2017, recurentul a luat cunoștință cu materialele cauzei, inclusiv și decizia contestată, este cererea nr. 14 – 2/140 din 3 februarie 2017 (f. d. 115). Astfel, având în vedere dispoziția de drept enunțată și pentru a nu restricționa accesul liber la justiție, completul Colegiului consideră că recursul declarat de Banca Comercială „Moldindconbank” S.A. la 24 februarie 2017 este depus în termen” [133].

Într-o asemenea situație, termenul de recurs de două luni este cu mult depășit (acesta fiind unul de decădere, nu poate fi supus instituției repunerii în termen), iar principiul securității raporturilor juridice vădit încălcat, deoarece partea adversă se află sub amenințarea contestării și anulării unei decizii devenite irevocabile prin neatacare, după expirarea termenului de recurs, din motive că la dosar nu există probe care ar confirma comunicarea către partea interesată a hotărârii sau deciziei care, între timp a dobândit putere de lucru judecat.

Pentru evitarea unor asemenea situații, considerăm că este necesară modificarea regulii de calcul al termenului de recurs, aplicându-se regulile de la apel, adică termenul de contestare a hotărârii sau deciziei să înceapă a curge nu de la momentul comunicării acestora, ci de la momentul pronunțării actelor de dispoziție vizate, de către instanța de apel. De asemenea, pentru a evita lezarea drepturilor persoanelor care nu au fost prezente la pronunțarea hotărârii din motive întemeiate, apreciem necesară excluderea prevederii din CPC care cataloghează termenul de recurs ca fiind unul de decădere, pentru a oferi posibilitatea Curții Supreme de Justiție, în situații justificate să dispună repunerea în termen. Respectiv, propunem ca art.434 al.1 din CPC să fie formulat în felul următor: „Recursul se declară în termen de 2 luni de la data pronunțării hotărârii sau a deciziei, dacă legea nu prevede altfel.” Cât privește al.2 din art.434 CPC, acesta ar urma să fie exclus. În felul acesta, va fi mult mai simplu de calculat termenul de recurs și de expus asupra inadmisibilității acestuia pe motiv de nerespectare a termenului, dacă nu se va solicita repunerea în termen ori temeiurile de repunere în termen vor fi apreciate ca nejustificate.

O ultimă problemă pe care dorim să o abordăm în acest context și care periclitează nu doar echitatea procesului, dar și alte valori fundamentale ale dreptului este instabilitatea legislativă, care are efecte nefaste nu doar asupra justiției, afectând și dezvoltarea economică, socială și instituțională. Frenezia legiferatoare are un efect distructiv asupra sistemului judecătoresc. Numărul mare de dosare pe cap de judecător este direct proporțional cu calitatea și cantitatea actelor normative emise. De asemenea, uneori conținutul actelor normative modificate sau noi adoptate a ridicat gradul de tehnicitate și de juridicizare la niveluri pe care omul obișnuit (pentru care sunt scrise legile, în general, dar mai ales asemenea acte normative cum este Codul civil, baza juridică și etică a întregii societăți) nu le mai poate atinge. În acest context, legiuitorul

trebuie să se axeze pe politica de simplificare a normelor și sporire a calității reglementării, or accesibilitatea și previzibilitatea normelor juridice a fost consacrată cu rang de principiu de către jurisprudența CtEDO [8, p.276]. Soluțiile în aceste circumstanțe se reduc la două posibilități: codificarea și interpretarea actelor normative. Astfel, dacă analizăm categoriile de acte normative existente în domeniul judiciar, ușor ajungem la concluzia că, legi precum cele referitoare la organizarea judecătorească, statutul judecătorului, răspunderea disciplinară a judecătorilor, selecția și evaluarea performanțelor judecătorilor ar putea fi reunite într-un Cod judiciar pentru a evita inflația de acte normative care uneori cuprind prevederi contradictorii, iar alteori dublează dispozițiile deja existente. Cât privește interpretarea, necesitatea acesteia rezultă nu doar din imperfecțiunile legii, ci și din natura intrinsecă a acestora, din generalitatea normelor pe care le conțin, iar în ultimul timp și din tehnicitatea acestora, a terminologiei și neologismelor utilizate din abundență. Acest lucru ne permite să înțelegem întreaga importanță a problematicii pe care o abordăm, deoarece problemele de interpretare se pun nu doar în mod ocazional, ci în mod constant și necesar, cu ocazia aplicării legii. Anume din aceste motive, unele acte normative adoptate în prezent necesită interpretare pentru a asigura calitatea actului jurisdicțional, dar și pentru accesibilitatea omului simplu la paradigmele justiției. Or, activitatea de interpretare care este în sarcina magistraților, deseori este imposibilă de realizat, din cauza caracterului ambiguu, incert și tehnicizat a normelor juridice noi adoptate.

Concluzionând, subliniem că, deși în ultimul deceniu au fost depuse eforturi substanțiale și alocate resurse considerabile pentru reformarea sistemului de justiție și consolidarea garanțiilor de sorginte constituțională, care formează corolarul dreptului la un proces echitabil, mai rămân destule imperfecțiuni și lacune legislative ce afectează bunul mers al justiției, iar chintesența problemelor rămâne implementarea acelor norme care corespund tuturor standardelor democratice, dar sunt ignorate fie de sistemul judecătoresc, fie de factorii politici care trebuie să asigure punerea în aplicare a acestora.

3.5 Concluzii la capitolul III

1. Punerea în funcțiune a mecanismului intern de realizare a drepturilor și libertăților fundamentale presupune: a) instituirea de către stat a garanțiilor necesare realizării acestor drepturi, incluzând protecția lor, care reprezintă aspectul static al asigurării drepturilor și apărarea, care constituie aspectul dinamic al acesteia; b) activitatea organelor puterii publice, a organizațiilor neguvernamentale și a cetățenilor îndreptată spre realizarea acestor valori. Anume, având în vedere acest din urmă sens, putem vorbi despre un mecanism real de asigurare, dar și realizare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

2. În categoria mecanismelor interne cele mai eficace de protecție și realizare a drepturilor omului se înscrie puterea judecătorească. Activitatea jurisdicțională desfășurată de către instanțele de judecată reprezintă unul din mijloacele cele mai importante pentru asigurarea respectului, protecției și promovării drepturilor omului. Prin definiție, aceasta trebuie să garanteze drepturile cetățenilor împotriva oricăror abuzuri, sancționând pe cei vinovați de încălcarea legii și restabilind drepturile care au fost încălcate.

3. După 8 ani care s-au scurs de la punerea în aplicare a Strategiei pentru reformarea sectorului justiției 2011-2016 se poate constata că multe din acțiunile programate au fost transpuse în practică. Printre cele mai importante realizări pot fi notate: crearea unei baze normative noi pentru majoritatea instituțiilor și profesiilor din sectorul justiției, crearea noilor mecanisme de selecție, evaluare a performanțelor și răspunderii disciplinare a judecătorilor; reforma procuraturii, a organelor de administrare a acestora, a statutului procurorilor, crearea, fortificarea procuraturilor specializate; reforma instituției Avocatului Poporului; îmbunătățirea procedurilor de executare a hotărârilor judecătorești; reducerea duratei proceselor de judecată și eficientizarea procedurilor judiciare civile; crearea sistemelor informaționale on-line de distribuire aleatorie a dosarelor de judecată și agenda on-line a dosarelor examinate.

4. În pofida adoptării unui cadru legislativ care, în cea mai mare parte corespunde tuturor standardelor democratice, starea lucrurilor în justiție nu a ajuns să îndeplinească cerințele de înaltă calitate stabilite pentru aceasta. Principalele probleme fiind constatate în următoarele domenii: independența magistraților în procesul de realizare a justiției, cultura juridică subdezvoltată, integritatea actorilor din domeniul justiției, instabilitatea legislativă provocată de modificări permanente și de mare amploare care împiedică judecătoria, avocații, procurorii, etc. să aplice corespunzător instituțiile juridice; lipsa unei reforme veritabile privitoare la procedura de numire în funcție a judecătorilor Curții Supreme de Justiție și a membrilor Consiliului Superior al Magistraturii, calitatea redusă a asistenței juridice garantate de stat, afectarea publicității procesului prin desfășurarea unor ședințe cu ușile închise, lipsa personalului din instanțele de judecată ce asigură bunul mers al justiției.

5. Pe domeniul asigurării efectivității garanțiilor unui proces echitabil au fost promovate și implementate schimbări calitative, în special pe segmentul procedurii civile, fiind realizată optimizarea duratei termenelor de procedură și a procesului civil în general, eficientizarea contradictorialității procedurii prin instituirea unor norme stricte de probațiune judiciară, modernizarea căilor de citare legală, înlăturarea unor deficiențe la capitolul egalității armelor în procesul civil etc. Multe din schimbările benefice atașate exigenței procesului echitabil, în domeniul procesului civil, dar în special, în sfera procesului penal, se datorează contribuției

Curții Constituționale a RM, care prin utilizarea eficientă a instrumentului excepției de neconstituționalitate, precum și prin implicarea mai activă a judecătorilor, avocaților și a Ombudsmanului în ceea ce privește sesizarea CCM, a contribuit la evoluția jurisprudenței constituționale pe segmentul garanțiilor procedurale, determinând multiple modificări legislative care au îmbunătățit semnificativ protecția drepturilor omului, în special în ceea ce privește dreptul la un proces echitabil.

6. În vederea remedierii problemelor constatate sunt necesare intervenții legislative menite să consolideze garanțiile independenței judecătorilor, să împiedice destituirea abuzivă a acestora din funcție sau chiar urmărirea penală pentru atitudine potrivnică sistemului, să reformateze componența CSM-ului, înlăturând suspiciunile de partizanat politic al acestui organ, să sporească eficiența dreptului la apărare, prin sporirea calității asistenței juridice garantate de stat, să introducă noi instrumente de asigurare a publicității dezbaterilor, dar și de înlăturare a carențelor în materie de acces la un interpret pentru situațiile de necunoaștere a limbii în care se desfășoară procesul.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

În urma analizei și generalizării materiei expuse în teză și întru realizarea obiectivelor prezentei cercetări, prin abordarea unui larg spectru de subiecte, formulăm următoarele **concluzii**:

1. Dezideratul creării unei societăți democratice, guvernate de principiul preeminenței dreptului poate fi atins nu doar prin prevenirea încălcării drepturilor omului și prin asigurarea sancționării acestor încălcări, dar și prin crearea unui complex de *garanții și instrumente* care să asigure că funcțiile reparatorie și sancționatorie ale justiției sunt exercitate într-un cadru de legalitate și operativitate, înlăturându-se astfel posibilitatea producerii de noi vătămări în însuși demersul de a înlătuiri actul de justiție.

2. Apreciind finalitățile juridice ale garanțiile constituționale ale drepturilor omului, concluzionăm că, prin valoare lor juridică acestea reprezintă un ansamblu integrat de condiții economice, sociale, politice și ideologice, consacrate prin Legea Fundamentală a țării care predetermină posibilitatea reală de executare și mecanismele asigurării respectării tuturor drepturilor și libertăților fundamentale, constituind premisa finală și hotărâtoare pentru motivarea persoanei de a le realiza [259, p.218].

3. Analizând diferite definiții ale conceptului de proces echitabil formulate de către doctrina juridică, am constatat că acestea nu reflectă întru totul esența acestei instituții, or dreptul la un proces echitabil reprezintă cvasitotalitatea garanțiilor procedurale destinate să protejeze drepturile fundamentale substanțiale. Din această perspectivă dreptul la un proces echitabil este mijlocul prin care celorlalte drepturi fundamentale li se conferă protecție judiciară. Totodată, acest principiu fundamental, consacrat și garantat prin norme interne și internaționale, cuprinde un ansamblu de drepturi procesuale, fiecare cu propriul său conținut, care totodată nu se confundă cu conținutul nici unuia dintre drepturile care îi formează componența. Cele menționate ne-au determinat să elaborăm o definiție proprie pentru acest concept [15, p.150].

4. Dreptul de acces la o instanță reprezintă un aspect al dreptului la un proces echitabil și nu se echivalează cu acesta din urmă, respectiv nu putem pune semnul egalității între principiul accesului liber la justiție consacrat de art.20 din Constituție și dreptul la un proces echitabil, fapt care ne-a determinat să propunem completarea acestei norme constituționale [11, p.30-31].

5. Atribuind un caracter absolut dreptului de liber acces la justiție, legiuitorul național a admis introducerea în Constituție a unui text, ce cuprinde o regulă condamnată încă de la început să nu poată fi respectată, deoarece existența unor limitări în exercitarea acțiunii în justiție este determinată de faptul că, lipsa unor restricții de acest gen ar afecta grav sistemul judiciar, ar

transforma activitatea acestuia într-un haos, dacă subiecților cu drept de apărare judiciară li s-ar oferi dreptul de a stabili în mod individual instanța judiciară și momentul adresării, componența nominală a completului de judecată și cuantumul taxei de judecată, fixarea termenului de examinare a cauzei, precum și dreptul de a decide asupra altor probleme de natură procesuală. Pentru a înlătura aceste inconsecvențe am propus completarea art.20 al.2 din Constituția RM.

6. Analizând garanțiile generale ale procesului echitabil am concluzionat că, unul din pilonii acestuia îl constituie independența puterii judecătorești, care depinde de respectarea a trei condiții: a) Siguranța funcției: astfel, mandatul judecătorului, indiferent că este pe viață, sau până la vârsta pensionării, sau pe durată determinată, trebuie să fie protejat față de amestecul arbitrar sau discreționar al executivului, legislativului sau a altei autorități competente în procedura de numire. b) Siguranța financiară: aspect care presupune că, dreptul la salariu și cel la pensie sunt stabilite prin lege și nu pot fi subiect al unor intervenții arbitrare din partea executivului într-o manieră care ar putea afecta independența justiției. c) Independența instituțională: adică independența în ceea ce privește chestiunile administrative legate direct de exercitarea funcției judecătorești. [14, p.23] Având în vedere nefuncționalitatea și lipsa de eficiență a unora din aceste condiții, care au creat grave derapaje în practica judiciară, am înaintat o propunere *de lege ferenda*, prin care recomandăm completarea art.116 din Constituția RM, respectiv introducerea unor garanții constituționale care vin să excludă exercitarea presiunilor de orice gen asupra magistraților.

7. Prin reformele promovate în ultimii ani în sectorul justiției s-a reușit îmbunătățirea mai multor segmente care, în final contribuie la sporirea eficienței garanțiilor procesului echitabil – durata procedurilor, egalitatea armelor, accesul la justiție în cazul persoanelor cu dizabilități mintale, dreptul la apărare pentru păturile vulnerabile ale populației etc. Cu toate acestea, probleme majore care afectează realizarea garanțiilor constituționale ale procesului echitabil, se constată din cauza lipsei unei reforme veritabile a Curții Supreme de Justiție și a Consiliului Superior al Magistraturii, precum și a instituirii termenului de 5 ani pentru numirea inițială în funcția de judecător, fapt care ne-a determinat să propunem modificarea art.116 al.(2) și (4), precum și a art.122 din Constituția RM.

8. Criteriul fundamental de apreciere a nivelului de implementare și respectare a garanțiilor constituționale privitoare la procesul echitabil este gradul de satisfacere a spiritului de dreptate pe care îl au cetățenii și comunitatea pe care ei o formează. Din acest punct de vedere, este clar că ne aflăm mai degrabă pe terenul speranțelor și mai puțin al realizărilor. Există mai multe motive care explică această precaritate funcțională a exigențelor unei justiții echitabile, unele din ele fiind determinate de viciile normative, care pun în dificultate activitatea

independentă a judecătorilor din motivul existenței pericolului de intentarea a unor dosare penale sau aplicării unor sancțiuni disciplinare. Aceste circumstanțe ne-au determinat să propunem excluderea unei componente de infracțiune din Codul penal pentru a înlătura un mijloc periculos de influență asupra magistraților, cât și modificarea Legii privind selecția, evaluarea performanțelor și cariera judecătorilor pe segmentul reducerii caracterului drastic al sancțiunii disciplinare a judecătorilor pentru carențele constatate în activitatea acestora.

9. Identificând în cadrul lucrării printre garanțiile procesului echitabil și dreptul la tăcere și la neautoincriminare, am constatat că, reglementările naționale în acest domeniu sunt destul de disparate, fiind cuprinse în instituții fundamental diferite ale Codului de procedură penală (procedeele probatorii, măsurile de constrângere, drepturile bănuitului sau inculpatului). Respectiv, am venit cu propunerea ca prin Legea Fundamentală, acestei garanții procedurale să i se ofere o reglementare unitară, aspect ce i-ar consolida forța juridică. [13, p.35]

10. Printre mecanismele interne extrajudiciare de asigurare a respectării drepturilor omului, inclusiv și a dreptului la un proces echitabil se înscrie și instituția Avocatului Poporului, referitor la care am constatat ca având o eficiență redusă și fiind supusă influențelor politice, din cauza procedurii parlamentare de numire a acestuia în funcție. În vederea sporirii rolului acestei instituții în activitatea de asigurare a respectării dreptului la un proces echitabil am recomandat modificarea procedurii de numire și revocarea acestuia din funcție.

11. Constatând impactul favorabil pe care îl are mecanismul de ridicare a excepției de neconstituționalitate asupra realizării dreptului la un proces echitabil, precum și rolul crescând al arbitrajului, ca modalitate alternativă de soluționare a litigiilor, relevăm necesitatea operării unor modificări legislative în legislația cu privire la arbitraj, pentru ca excepția de neconstituționalitate să poată fi invocată nu numai în fața instanțelor de drept comun, dar și în fața instanțelor de arbitraj comercial.

12. Problema controversată a raportului dintre dreptul la un proces echitabil și libertatea de exprimare a mass-mediei cercetată prin raportare atât la legislația internă, cât și la practica CtEDO ne-a determinat să conchidem că, stabilirea cu claritate a limitelor în care își poate găsi libertatea de expresie câmpul de acțiune raportat la activitatea judiciară în cauzele penale este un imperativ imediat, iar împiedicarea organelor de urmărire penală de a-și atribui rolul de judecători prin sugerarea vinovăției persoanei suspectate în cadrul conferințelor de presă sau a interviurilor pentru reprezentanții mijloacelor de informare în masă necesită intervenția legiuitorului. În acest sens, am propus modificarea art.8 din CPP al RM.

13. Caracterul efectiv al accesului liber la justiție poate fi asigurat prin acordarea de către stat a unor facilități rezonabile pentru a accede la instanță, respectiv scutirea de la plata taxei de

stat. Or, în prezent aceste facilități nu pot fi utilizate de o bună parte a populației, care au venituri mult sub cele medii stabilite la nivel de economie națională. În acest context, recomandăm lărgirea spectrului de scutiri de la plata taxei de stat.

14. Acordarea unei asistențe juridice efective constituie un element de bază al accesului la justiție și statul are obligația de a garanta asistența juridică persoanelor care sunt vulnerabile din punct de vedere financiar. Din analiza efectuată, am constatat însă, unele insatisfacții ale justițiabililor în raport cu calitatea serviciilor prestate de către avocații din oficiu, fapt care ne-a determinat să propunem unele modificări la capitolul mecanismului de acordare a asistenței juridice garantate de stat.

15. Calitatea actului de justiție, inclusiv respectarea dreptului la un proces echitabil se află într-o strictă dependență și de numărul personalului care deservește sectorul justiției. Or, în prezent se atestă un deficit acut de grefieri, asistenți judiciari sau interpreți în instanțele de judecată. Constatarea acestui fapt ne-a impulsionat să recomandăm cooptarea instituțiilor de învățământ în procesul de suplinire a locurilor vacante identificate în sistemul judecătoresc.

Având ca reper constatările formulate în contextul celor investigate și argumentate în teză, înaintăm următoarele **propuneri**:

1. Deoarece definițiile doctrinare nu includ toate elementele definitorii ale dreptului la un proces echitabil, propunem următoarea definiție a acestei instituții: *Dreptul la un proces echitabil, reprezintă un principiu fundamental, de ordine publică, menit să asigure echilibrul procesual al părților și legalitatea procedurii prin respectarea unor garanții care presupun accesul liber la justiție, caracterul public al dezbatelor, derulate în limitele termenului rezonabil, de către o instanță independentă și imparțială, instituită prin lege, cu asigurarea dreptului la apărător și pronunțarea unei hotărâri motivate, a cărei realizare este garantată prin dreptul de a cere executarea silită.* (Capitolul 1, paragraful 1.1)

2. Evoluția democrației constituționale din Republica Moldova, precum și necesitatea corelării dispozițiilor Legii fundamentale privitoare la drepturile și libertățile fundamentale cu prevederile Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, ne determină să propunem completarea art.20 al Constituției RM, cu denumirea *Accesul liber la justiție* sub aspectul conținutului său, în vederea asigurării la nivelul exigențelor moderne, nu doar a dreptului la un tribunal, ci și a altor garanții prevăzute de art.6 CEDO, care împreună alcătuiesc conceptul de proces echitabil. Astfel, recomandăm introducerea alin.3 cu următorul conținut: „3) Părțile au dreptul la un proces echitabil și la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil”. (Capitolul 2, paragraful 2, secțiunea 2.2.1.)

3. În vederea înlăturării inconsecvențelor constatate cu privire la caracterul absolut sau non-absolut al dreptului de acces liber la justiție, propunem completarea art.20 al.2 din Constituția RM, prin adăugarea următoarei propoziții: „Cu titlu de excepție, se admite îngrădirea legală, fără a se aduce atingere substanței accesului liber la justiție, prin stabilirea unor condiții de exercitare a acțiunii în justiție.” Pe aceeași linie de gândire, propunem modificarea art.54 al.3 din Constituția RM, prin înlăturarea art.20 din conținutul acestui aliniat. Respectiv, art.54 al.3 din Constituția RM, urmează să fie formulat în felul următor: „Prevederile alin.2 nu admit restrângerea drepturilor proclamate în articolele 21-24.” (Capitolul 2, paragraful 2, secțiunea 2.2.1.)

4. Deoarece actuala formulare a art.142 al.2 din Constituția RM interzice doar suprimarea drepturilor, nu și eviscerarea acestora prin restrângerea nucleului lor esențial, propunem reformularea acestei dispoziții constituționale care urmează să aibă următorul conținut: „Nici o revizuire nu poate fi făcută dacă are ca rezultat suprimarea drepturilor și a libertăților fundamentale, *atingerea nucleului esențial al acestora* sau încălcarea gravă a garanțiilor lor constituționale”. (Capitolul 2, paragraful 2.1)

5. Consolidarea independenței instituțiilor din sectorul justiției, așa încât acestea să nu fie supuse unei presiuni politice sau de orice altă natură din partea guvernului, parlamentului, instanțelor judecătorești ierarhic superioare, prin adoptarea următoarelor măsuri: (Capitolul 3, paragraful 3.4)

- completarea art.116 din Constituția RM prin adăugarea alin.1¹ cu următorul conținut: „Independența judecătorului este asigurată prin instituirea următoarelor garanții: a) interzicerea oricărei imixțiuni în activitatea judecătorului de înfăptuire a justiției și tragerea la răspundere penală a subiecților care au săvârșit asemenea ingerințe; b) organizarea instanțelor judecătorești, competența acestora și procedura de judecată se determină prin lege organică; c) numirea judecătorului în funcție se realizează pe o durată nedeterminată de timp; d) reglementarea legală a procedurii de numire, suspendare și eliberare din funcție a judecătorului; e) selectarea și promovarea în funcție a judecătorilor pe criterii de profesionalism, integritate și meritocrație; f) asigurarea respectării secretului deliberării; g) inviolabilitatea judecătorului; h) alocarea unor resurse suficiente pentru funcționarea sistemului judiciar; i) asigurarea materială și socială a judecătorului;

- modificarea art.116 al.4 din Constituția RM, cu următorul cuprins: „Președintele, vicepreședinții și judecătorii Curții Supreme de Justiție sunt numiți în funcție de Președintele RM la propunerea Consiliului Superior al Magistraturii, dacă au o vechime în funcția de judecător de cel puțin 10 ani”;

- modificarea art.122 din Constituție, care va avea următorul conținut: „Consiliul Superior al Magistraturii este alcătuit din: a) 7 reprezentanți ai sistemului judecătoresc, într-un număr proporțional cu toate categoriile de instanțe judecătorești; b) 4 reprezentanți ai societății civile și ai mediului academic; 3) un reprezentant din partea Uniunii Avocaților”. Ca rezultat, ar urma ca CSM-ul să aibă următoarea componență: patru judecători delegați din partea judecătoriilor, doi judecători delegați de curțile de apel și un judecător din partea CSJ-ului. De asemenea, necesită a fi selectați prin concurs, doi reprezentanți din partea ONG-urilor ce activează în sfera justiției și doi profesori titulari din cadrul facultăților de drept. Uniunea Avocaților își va delega un reprezentant ales la adunarea generală a avocaților. De asemenea, alin.2 din art.122 al Constituției urmează a fi exclus;

- excluderea componenței de infracțiune consacrate de art.307 CP, în vederea înlăturării oricăror suspiciuni de constrângere exercitată asupra magistraților;

- modificarea art.23 al.3 din Legea privind selecția, evaluarea performanțelor și cariera judecătorilor, care urmează să aibă următorul conținut: „În cazul stabilirii circumstanțelor prevăzute la alin. (2) lit. a) și b), hotărârea colegiului de evaluare constituie temei de drept pentru suspendarea din funcție și pentru inițierea de către Consiliul Superior al Magistraturii a unor măsuri menite să înlăture carențele constatate în activitatea judecătorului, a președintelui sau vicepreședintelui de instanță judecătorească, urmate de o altă evaluare suplimentară”.

6. Completarea art.21 din Constituția RM, care instituie prezumția nevinovăției, prin introducerea alin.2 cu următorul cuprins: „Persoana cu privire la care există motive plauzibile de a bănuși că a comis sau că a încercat să comită o infracțiune nu poate fi ascultată în mod liber cu privire la aceste fapte decât după ce ea a fost informată cu privire la: a) dreptul de a da declarații, de a răspunde la întrebări sau de a păstra tăcerea; b) dreptul de a nu face nici o declarație autoincriminatorie și de a nu-și mărturisi vinovăția”. (Capitolul 2, paragraful 2.3, secțiunea 2.3.2)

7. Apreciem a fi benefic ca Avocatul Poporului să fie ales direct de cetățeni, care, în anumite condiții prevăzute clar în legea Avocatului Poporului, ar trebui să aibă și posibilitatea de a-l revoca. Aceasta ar fi o modalitate de a scoate Avocatul Poporului de sub „dependența” de majoritatea politică și de a-l stimula să acționeze mai hotărât în chestiunile importante ce țin de apărarea drepturilor și libertăților persoanei. (Capitolul 3, paragraful 3.1)

8. Pentru ca excepția de neconstituționalitate să poată fi invocată nu numai în fața instanțelor de drept comun, dar și în fața instanțelor de arbitraj comercial, care, de asemenea, desfășoară o activitate jurisdicțională în temeiul convenției de arbitraj a părților, iar hotărârile pe care le pronunță sunt obligatorii pentru părți și susceptibile de executare silită după încuviințare, propunem completarea art.27 din Legea cu privire la arbitraj (nr. 23 din 22.02.2008) [151] cu

alin.2¹, care va avea următorul conținut: „În cazul existenței incertitudinii privind constituționalitatea actelor normative ale Republicii Moldova, ce urmează a fi aplicate la soluționarea unei cauze, instanța arbitrală, din oficiu sau la cererea unui participant la proces, sesizează Curtea Constituțională.” (Capitolul 3, paragraful 3.1)

9. În spiritul Directivei (UE) 2016/343 a Parlamentului European și a Consiliului din 9 martie 2016 propunem modificarea art.8 din CPP al RM prin adăugarea a două noi alineate cu următorul cuprins:

”(4) În cursul urmăririi penale sunt interzise comunicările publice, declarațiile publice precum și furnizarea de alte informații, direct sau indirect, provenind de la autorități publice sau orice alte persoane fizice sau juridice referitoare la faptele și persoanele ce fac obiectul acestor proceduri. Încălcarea acestei obligații reprezintă infracțiune și se pedepsește, potrivit legii penale.

(5) În cursul procesului penal este interzisă prezentarea publică a persoanelor suspectate de săvârșirea unor infracțiuni purtând cătușes sau alte mijloace de imobilizare sau afectate de alte modalități de natură a induce în percepția publică că acestea ar fi vinovate de săvârșirea unor infracțiuni.” (Capitolul 2, paragraful 2.3, secțiunea 2.3.1)

10. Apreciem ca fiind necesară, în vederea asigurării efective a accesului liber la justiție, înlăturarea plății taxei de stat pentru categoriile de persoane care au venituri reduse. În acest sens propunem, completarea art.85 al.1 din Codul de procedură civilă a RM cu lit.a¹) care va avea următorul conținut: „reclamanții a căror venituri nu depășesc salariul mediu pe economia națională”. (Capitolul 2, paragraful 2.2, secțiunea 2.2.1)

11. Dat fiind faptul, că serviciile de asistență juridică garantată de stat, deseori sunt de o calitate redusă, propunem modificarea art.29 al.1 din Legea cu privire la asistența juridică garantată de stat, [152] care urmează să aibă următorul conținut: „Asistența juridică calificată se acordă de către avocați publici”. Aceste schimbări sunt necesare pentru a evita pe viitor eventuale condamnări la CtEDO, care în repetate rânduri a sancționat statele ce nu au asigurat efectiv asistență juridică, în special când avocatul a fost desemnat din oficiu. (Capitolul 3, paragraful 3.4)

12. În vederea suplinirii deficitului de grefieri și interpreți în cadrul instanțelor judecătorești, fapt care afectează celeritatea procedurilor, precum și respectarea principiului limbii de procedură, considerăm a fi oportună deschiderea unei noi specialități în cadrul Centrelor de Excelență care ar pregăti personal auxiliar pentru autoritățile din sfera justiției. (Capitolul 3, paragraful 3.4)

Semnificația teoretică și valoarea aplicativă a lucrării

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării este determinată de noutatea științifică și actualitatea la nivel național a temei de cercetare; rezultatele ei pot servi la elaborarea unor lucrări de sinteză, nu numai pentru dreptul constituțional, dar și pentru procedura penală sau civilă, fiindcă prezintă reguli fundamentale ale desfășurării procesului de judecată în strânsă conexiune cu mecanismele instituite la nivel constituțional în vederea asigurării respectării acestor reguli. Mai mult decât atât, valorificarea acestor rezultate, este în măsură să ghideze în procesul reformării și perfecționării activității judiciare actuale.

Valoarea aplicativă a lucrării poate fi rezumată la următoarele aspecte: teoretico-științific, normativ-legislativ, practico-jurisprudențial și juridico-didactic.

În plan teoretico-științific, se conturează și se analizează conținutul garanțiilor constituționale și internaționale, aplicabile în sistemul de drept al Republicii Moldova, privitoare la protecția și realizarea dreptului la un proces echitabil.

În plan normativ-legislativ se analizează cadrul juridic în sfera reglementării garanțiilor ce asigură respectarea dreptului la un proces echitabil, precum și evoluția legislației internaționale în domeniul consacrării principiului dreptului la un proces echitabil.

În plan practico-jurisprudențial, se cercetează un vast material cazuistic bazat atât pe hotărârile CtEDO, cât și pe hotărârile Curții Constituționale a RM, precum și a instanțelor de judecată de la noi din țară, care dezvăluie vulnerabilitățile sistemului judiciar autohton și insuficiența garanțiilor existente în domeniul procesului echitabil.

În plan juridico-didactic, analiza garanțiilor constituționale în materia dreptului la un proces echitabil va fi de un mare folos în procesul științifico-didactic, pentru cadrele didactice universitare.

Impactul investigațiilor asupra științei și culturii

Raportând obiectivele lucrării la realitățile analitice ale literaturii de specialitate din RM, în materia garanțiilor constituționale ale realizării dreptului la un proces echitabil, apreciem că prin gama subiectelor supuse analizei vom suplimenta lacunele raportate la capitolul studiului conceptului de garanții constituționale a procesului echitabil și a gradului de eficiență a implementării acestor garanții.

Având în vedere faptul că, garanțiile constituționale ale realizării dreptului la un proces echitabil reprezintă mecanisme prin care se asigură exercitarea într-un cadru de legalitate și operativitate a funcțiilor reparatorii și sancționatorii ale justiției, prin implementarea propunerilor *de lege ferenda* formulate în cadrul acestei lucrări se va contribui la perfecționarea cadrului normativ constituțional în domeniul garanțiilor dreptului la un proces echitabil, ceea ce va atrage îmbunătățirea calității contribuției organelor de stat ce dețin competențe în materia asigurării,

garantării și promovării drepturilor și libertăților persoanei, respectiv, creșterea gradului de satisfacție a justițiabilului în raport cu calitatea actului de justiție.

Limite ale cercetării

Având în vedere complexitatea elaborării unei cercetări care ar include toate aspectele ce vizează, atât fundamentarea teoretică, cât și aplicabilitatea practică a garanțiilor constituționale ale realizării procesului echitabil, este inevitabilă apariția unor limite, dar și dificultatea de a le depăși în acest stadiu al investigațiilor. Astfel, din punct de vedere empiric, o primă limită importantă derivă din numărul relativ mic al specialiștilor autohtoni în domeniul garanțiilor constituționale ale procesului echitabil care au fost consultați la elaborarea acestei lucrări și acest fapt derivă din lipsa unei analize de ansamblu dedicată acestui subiect, cercetătorii direcționând atenția doar pe unele elemente ale acestui principiu.

Totodată limitarea acestei cercetări a fost determinată și de numărul relativ redus al studiilor de caz analizate în cadrul lucrării, fapt cauzat de lipsa de spațiu pentru o investigație mai amplă a unui subiect atât de complex cum este dreptul la un proces echitabil și garanțiile constituționale ale realizării acestuia.

În același context, apreciem a fi o barieră serioasă în extinderea cercetării și dinamica cu care se produc schimbări la nivelul cadrului de reglementare, precum și multitudinea de posibile abordări în raport cu reformele în domeniu, care abia fiind demarate ajung să fie restartate și puse pe altă temelie, în dependență de coloratura politică a celor care ajung la guvernare.

Planul cercetărilor de perspectivă trebuie să fie direcționat spre:

- analiza studiilor dedicate transformării sau reinterpretării conținutului garanțiilor procesuale sub acțiunea fundamentelor constituționale, prin prisma revirimentului jurisprudențial al CtEDO;

- studierea efectului orizontal al drepturilor fundamentale în general, și al dreptului la un proces echitabil în special, în calitate de consecință directă a normativității Constituției, care presupune posibilitatea conferită cetățeanului de a invoca o dispoziție constituțională în toate aspectele vieții sale juridice. În ce măsură Legea Fundamentală, precum și legislația procesuală răspund acestui deziderat, formează obiectul unui studiu dedicat acestei teme;

- cercetarea jurisprudenței naționale în vederea identificării deficiențelor majore la aplicabilitatea principiului procesului echitabil și propunerea unor soluții în vederea înlăturării parcticii neunitare existente în acest domeniu.

BIBLIOGRAFIE

1. Referințe bibliografice în limba română

1. *Analiza evaluării performanțelor judecătorilor în Republica Moldova, 27 iunie 2014* [online]. Studiu elaborat de OSCE și ODIHR [citat 1.05.2019]. Disponibil: <https://www.osce.org/ro/odihr/120214?download=true>.
2. APOSTOL TOFAN, D. Raporturile Avocatului poporului cu jurisdicția constituțională. În: *Revista Transilvană de Științe Administrative*, 2011, nr. 2(29), p. 17-32. ISSN 1454-1378
3. Avizul nr. 3(2008) al Consiliului Consultativ al Procurorilor Europeni privind „Rolul serviciilor de procuratură în afara domeniului justiției penale” adoptat de CCPE la cea de-a 3-a întâlnire plenară de la Strasbourg, 15-17 octombrie 2008 [citat 12.12.2017]. Disponibil: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=1608148&SecMode=1&DocId=1609226&Usage=2>.
4. Avizul nr.17 al Consiliului Consultativ al Judecătorilor Europeni asupra evaluării activității judecătorilor, calității justiției și respectării independenței sistemului judecătoresc, CoE Doc. CCJE(2014)2, 24 octombrie 2014, paragraful 49.12. [citat 7.05.2019]. Disponibil: <https://www.csm1909.ro/ViewFile.ashx?guid=ce8e7201-2008-4292-b1dc-b7462da77ab9|InfoCSM>.
5. BANTUȘ, A. Drepturile omului și administrația publică. Concept și trăsături. În: *Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului. Materiale ale mesei rotunde cu participare internațională consacrată aniversării a 65-a de la adoptarea Declarației Universale a Drepturilor Omului, 11 dec. 2013 (Chișinău)*. Chișinău: Academia de Administrare Publică, 2014. 482 p. ISBN 978-9975-4241-8-9.
6. BARBĂNEAGRĂ, Al. Perfecționarea legislației penale – garant al dreptului la un proces echitabil. În: *Strategiile de fortificare a sistemului judiciar. Conferința internațională științifico-practică, 10-11 iunie 2005 (Chișinău)*. În: *Revista Națională de Drept*, ediție specială, 2005, p.31-34. ISSN 1811-0770
7. BARBU, D. Importanța predictibilității procedurilor penale în faza de urmărire penală. În: *Dreptul românesc la 100 de ani de la Marea Unire. Dimensiuni și tendințe. Comunicări prezentate la sesiunea anuală de comunicări științifice. Academia Română, Institutul de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”*. București, 2018, p.498-502. ISBN 978-606-39-0247-5
8. BĂDESCU, V. Valorile general-umane ca platformă a simplificării și ameliorării calității dreptului. În: *Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului. Comunicări prezentate la Sesiunea științifică a Institutului de cercetări juridice, 17 aprilie 2015*. București, 2015, p.276-283 ISBN 978-606-673-605-3
9. BĂIEȘU, A. Excepția de neconstituționalitate – cale de acces individual la justiția constituțională. În: *Revista Institutului Național al Justiției* (publicație științifico-practică, informativă și de drept), 2016, nr. 1 (36), p.14-18. ISSN: 1857-2405

10. BĂLAN, M. Drepturi, libertăți și îndatoriri fundamentale. Avocatul Poporului [cit. 4.04.2017]. Disponibil: http://www.icj.ro/Materiale_7martie.pdf.
11. BĂCU, Ig. Liberul acces la justiție - premisă a procesului echitabil. În: *Legea și viața*, 2017, nr.7, p.27-31. ISSN 1810-309X
12. BĂCU, Ig. Raportul dintre puterea judecătorească și celelalte autorități ale statului. În: *Conceptul de dezvoltare a statului de drept în Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare, Conferință Internațională științifico-practică, 4-5 noiembrie 2016*. Chișinău: Iulian, 2016, p.43-47. ISBN 978-9975-3078-1-9
13. BĂCU, Ig. Dreptul la tăcere și privilegiul împotriva propriei incriminări – garanție specifică procesului echitabil. În: *Revista științifico-practică „Legea și viața”* (Chișinău), 2019, nr.6, p.31-35. ISSN 1810-309X
14. BĂCU, Ig. Dreptul la o instanță de judecată independentă – garanție a unui proces echitabil. În: *Revista științifico-practică „Legea și viața”* (Chișinău), 2019, nr.5, p.19-24. ISSN 1810-309X
15. BĂCU, Ig., ZAPOROJAN, V. Conceptul dreptului la un proces echitabil prin prisma doctrinei internaționale. În: *Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii. Conferința Științifică Internațională, 22-23 septembrie 2017*. Chișinău: ASEM, 2018 .
16. BERGER, V. *Juriprudența Curții Europene a Drepturilor Omului*. Ediția a V-a. București: I.R.D.O., 2005. 829 p. ISBN 973-9316-53-0
17. BÎRSAN, C. *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole. Vol. I. Drepturi și libertăți*. București: All Beck, 2005. 1273 p. ISBN 9789736556630
18. BOROI, G., SPINEANU-MATEI, Oc., CONSTANDA An. și al. *Noul Cod de procedură civilă. Comentariu pe articole. Vol.I. Art.1-455*. București: Hamangiu, 2016. 1008 p. ISBN 978-606-27-0406-3
19. BRICIU, T. C. *Instituții judiciare. Principiile de organizare a justiției. Magistratura. Avocatura*. București: C.H. Beck, 2012. 427 p. ISBN 978-606-18-0123-7
20. BRUMAR, C., MIGA-BEȘTELIU, R. *Protecția internațională a drepturilor omului. Note de curs*. Ediția a V-a. București: Universul Juridic, 2010. 464 p. ISBN: 978-973-127-425-6
21. BURUIANĂ, I. Raportul între protecția juridică internă și cea europeană a drepturilor omului. În: *Anuar științific al Institutului de Relații Internaționale*, volumul IX. Chișinău, 2011. p.174-179. ISSN 1857-1840
22. Carta Africană a Drepturilor Omului și Popoarelor, adoptată la Nairobi, la 27.06.1981, intrată în vigoare la 21.10.1986 [cit. 29.08.2017]. Disponibil: <http://www.acnur.org/t3/fileadmin/Documentos/BDL/2002/1297.pdf>.
23. Carta Arabă a Drepturilor Omului, adoptată de Consiliul Legii Statelor Arabe la Tunis la data de 22.05.2004 [cit. 29.08.2017]. Disponibil: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/loas2005.html>.
24. Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, adoptată la Consiliului European de la Nisa la 7 decembrie 2000 [cit. 22.10.2017]. Disponibil: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT>.

25. Carta Socială Europeană (revizuită) Nr. 1996 din 03.05.1996. În vigoare pentru Republica Moldova din 1 ianuarie 2002. Publicată în: *Tratate Internaționale*, 30.12.2006, Nr. 38.
26. CAȚAVEICĂ, E. Caracterul echitabil al satisfacției acordate de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului. În: *Revista Națională de Drept*. 2014, nr.8(166), p.68-73. ISSN 1811-0770
27. CÂRNAȚ, T. *Drept constituțional*. Ediția a II-a. Chișinău: Print-Caro, 2010. 513 p. ISBN 978-9975-4069-3-2.
28. CÂRNAȚ, T., PLĂMĂDEALĂ, P. Independența și imparțialitatea judecătorului prin prisma accesului liber la justiție. În: *Revista Națională de Drept*. 2009, nr. 3(102), p.17-22. ISSN 1811-0770
29. CÂRSTEA, C. Prezumția de nevinovăție. Importanța și locul acestui principiu în perspectiva modernizării legislației procesual penale. În: *Revista Juridică*, editată de Parchetul de pe lângă Curtea de Apel Timișoara și Asociația Română de Științe Penale, Filiala Timișoara. 1996, nr.7, p.14-21.
30. CILIBIU, Oc. M. Reflecții asupra justiției administrative. În: *Challenges of the Knowledge Society. The International Scientific Session*. Bucharest, June 4-5th, 2009 – 3rd Edition, p.515-520. ISBN 978-973-129-447-6
31. CIONGARU, Em., FLĂMÂNZEANU, I. Justiția expeditivă, efect al aplicării necorespunzătoare a principiului celerității procesului judiciar. În: *Comunicare prezentată la Sesiunea științifică cu tema: Simplificarea – imperativ al modernizării și ameliorării calității dreptului a Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu”*. București, 2015, p.317-325. ISBN 978-606-673-605-3
32. CHELARU, I., IONESCU, C. Aspecte generale ale competenței actuale a Curții Constituționale. În: *Revista Universul Juridic*, 2015, nr. 7, p. 9-16. ISSN 2393-3445
33. CHIRIȚĂ, R. *Dreptul la un proces echitabil*. București: Universul Juridic, 2008. 472 p. ISBN 978-973-127-015-9
34. CHIRIȚĂ, R. *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Comentarii și explicații*. Ediția a 2-a. București: C.H. Beck, 2008. 976 p. ISBN 978-973-115-476-3
35. CHIRIȚĂ, R. Paradigmele accesului la justiție. Cât de liber e accesul la justiție? [online]. În: *Revista „Pandectele Române”*, 2006, nr.1, [cit. 5.01.2020]. Disponibil: <http://www.unbr.ro/publicam-articolul-intitulat-paradigmele-accesului-la-justitie-cat-de-liber-e-accesul-liber-la-justitie-reprodus-cu-acordul-autorului-lect-univ-dr-radu-chirita-facultatea-de-d/>
36. Codul contravențional al Republicii Moldova: nr. 218-XVI din 24 octombrie 2008. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2009, nr. 3-6. Republicat în temeiul art. II, alin.(5), lit.b) al Legii Republicii Moldova nr. 208 din 17 noiembrie 2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr. 441-451.
37. Codul jurisdicției constituționale: nr. 502 din 16.06.1995. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr. 53-54.
38. Codul de procedură civilă al Republicii Moldova: nr.225-XV din 30.05.2003. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2003, nr.111.

39. Codul de procedură penală al Republicii Moldova: nr. 122 din 14.03.2003. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2003, nr. 104-110.
40. Comisia Internațională a Juriștilor (ICJ) [online]. Raportul „*Promisiunea neîndeplinită privind un sistem judecătoresc independent în Moldova*”, 2019 [citat 21.04.2019]. Disponibil: http://crjm.org/wp-content/uploads/2019/03/2019-ICJ-Raport-Independenta-Justitiei-RM_RO.pdf.
41. CONSTANTINESCU, M., IORGOVAN, A., MURARU, I., TĂNĂSESCU, E. S. *Constituția României revizuită (comentarii și explicații)*. București: All Beck, 2004. 376 p. ISBN 973-655-436-8
42. Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29.07.1994. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1994, nr.1.
43. Constituția Republicii Italiene, aprobată de către Adunarea Constituantă în 22 decembrie 1947 și intrată în vigoare la 1 ianuarie 1948 [citat 20.09.2017]. Disponibil: <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/constituzioneitaliana-rumeno.pdf>.
44. Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, încheiată la Roma la 4.XI.1950 și ratificată de către RM prin Hotărârea Parlamentului Nr. 1298 din 24.07.1997. În: *Tratate internaționale*, 1998, vol.I, p.341.
45. Convenția Americană a Drepturilor Omului, adoptată la San Jose (Costa Rica) la 22.11.1969, intrată în vigoare la 18.07.1978 [citat 29.08.2017]. Disponibil: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201144/volume-1144-I-17955-English.pdf>.
46. COSTACHI, Gh. *Spre o statalitate democratică și de drept*. Chișinău, 2007. 209 p. ISBN 978-9975-78-574-7
47. COSTAȘ, C. Fl. *Dreptul la soluționarea cauzelor într-un termen rezonabil*. București: Universul Juridic, 2014. 517 p. ISBN 978-606-673-502-5
48. DAMASCHIN, M. *Dreptul la un proces echitabil în materie penală*. București: Universul Juridic, 2009. 323 p. ISBN 978-973-127-192-7
49. DANILEȚ, C. Independența și imparțialitatea justiției din perspectivă europeană. În: *An. Inst. de Ist. „G. Bariț” din Cluj-Napoca*, Series Humanistica, tom. II, [online], 2004, p. 353–370 [citat 11.07.2018]. Disponibil: <http://www.humanistica.ro/anuare/2004/Anuare%202004/Art.22.pdf>.
50. Decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova de inadmisibilitate a sesizării nr. 40g/2018 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din articolul 3183 alin. (2) din Codul de procedură civilă (emiterea ordonanței de protecție în baza declarației victimei): nr. 35 din 19.04.2018 [citat 11.05.2019]. Disponibil: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=375917>
51. Declarația Universală a Drepturilor Omului adoptată și proclamată de Adunarea Generală prin Rezoluția 217A din 10 decembrie 1948. Ratificată prin: Hotărârea S.S. nr.217 din 28 iulie 1990. În: *Tratate internaționale*. Vol.I. Chișinău, 1998.
52. Declarația Universală a Drepturilor Omului în Islam, adoptată la Cairo, la data de 05.08.1990, de către statele membre ale Organizației Conferinței Islamice [citat 29.08.2017]. Disponibil:

<http://altera.adatbank.transindex.ro/pdf/4/010Declaratia%20de%20la%20Cairo%20cu%20privire%20la.pdf>.

53. Decretul Președintelui RM privind asigurarea dreptului cetățenilor la petiționare: nr. 46 din 17.02.1997. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1997, nr. 13-14.

54. DELEANU, I. *Tratat de procedură civilă*. Vol.I. Ediție revăzută, completată și actualizată. București: Universul Juridic, 2013. 1115 p. ISBN 978-973-127-988-6

55. DELEANU, I. *Instituții și proceduri constituționale - în dreptul român și în dreptul comparat*. București: C.H. Beck, 2006. 936 p. ISBN 9736559572

56. DELEANU, I. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol.I. Iași: Editura Fundației „Chemarea”, 1993. 250 p.

57. DELEANU, I. *Drepturile fundamentale ale părților în procesul civil*. București: Universul Juridic, 2008. 554 p. ISBN: 973-127-093-7

58. DIACONU, N. *Dreptul Uniunii Europene. Tratat*. București: Lumina Lex, 2011. 606 p. ISBN: 973-758-232-4

59. Directiva (UE) 2016/343 a Parlamentului European și a Consiliului din 9 martie 2016 privind consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și a dreptului de a fi prezent la proces în cadrul procedurilor penale. Publicată în: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, L65/11 martie 2016.

60. Directiva 2012/13/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 mai 2012 privind dreptul la informare în cadrul procedurilor penale. Publicată în: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, L142/1 iunie 2012.

61. Directiva 2013/48/UE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 octombrie 2013 privind dreptul de a avea acces la un avocat în cadrul procedurilor penale și al procedurilor privind mandatul european de arestare, precum și dreptul ca o persoană terță să fie informată în urma privării de libertate și dreptul de a comunica cu persoane terțe și cu autorități consulare în timpul privării de libertate. Publicată în: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, L 294/6 noiembrie 2013.

62. Directiva (UE) 2016/343 a Parlamentului European și a Consiliului din 9 martie 2016 privind consolidarea anumitor aspecte ale prezumției de nevinovăție și a dreptului de a fi prezent la proces în cadrul procedurilor penale. Publicată în: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, L65/11 martie 2016.

63. DOLEA, Ig. *Drepturile persoanei în probatoriul penal: conceptul promovării elementului privat*. Chișinău: Cartea Juridică, 2009 (Tipogr. «Bons Offices» SRL). 416 p. ISBN 978-9975-9927-7-0

64. DRAGOȘ, D. C., NEAMȚU, B. *Instituția Ombudsmanului: justiție alternativă?* București: C.H. Beck, 2011. 366 p. ISBN: 978-973-115-989-8

65. DRĂGANU, T. *Drept constituțional și instituții politice. Tratat elementar*. Vol.I. București: Lumina Lex, 1998. 479 p.

66. DRĂGANU, T. Considerații critice cu privire la caracterul absolut atribuit dreptului la liber acces la justiție de legea de revizuire a Constituția din 21 noiembrie 2003. În: *Revista „Pandectele Române”*, 2004, nr. 4. ISSN: 2286-0576

67. DRAGOMAN, I. *Dreptul european al drepturilor omului*. București: Editura Fundației „România de Măine”, 2009. 296 p. ISBN 978-973-163-393-0
68. DUCULESCU, V. *Protecția juridică a drepturilor omului: mijloace interne și internaționale*. București: Lumina Lex, 1994. 360 p. ISBN 973-9186-08-4
69. DUMBRAVĂ, H., CIGAN, D., DANILEȚ, C. *Factorii de presiune și conflictele de interese în justiție*. Iași: Timpul, 2007. 46 p. ISBN 978-973-612-240-8
70. DUȚU, M. *Dreptul la tăcere. Noțiune. Semnificații. Jurisprudență*. București: Ed. Economică, 2005. 152 p. ISBN 973-709-119-1
71. ENACHE, M. Statutul constituțional și legal al autorității judecătorești. În: *Revista de Drept Public*, 2011, anul XVII, nr. 2 (37). București: C.H. Beck, 2011, p.1-20. ISSN:1224-4872
72. FLORESCU, Al. Urmărirea penală – Garanții speciale impuse de practica CtEDO în cursul urmăririi penale. În: *Iustitia, Revista Baroului Dolj*, anul III, Nr. 2 (6)/2012, p.79-84. ISSN 2068-6145
73. FODOR, M. *Drept procesual civil*. București: Universul Juridic, 2014. 756 p. ISBN 978-606-673-514-8
74. GABUREAC, An. Constituția – principala garanție a protecției drepturilor omului într-un stat de drept. În: *Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului*: Materiale ale mesei rotunde cu participare internațională consacrată aniversării a 65-a de la adoptarea Declarației Universale a Drepturilor Omului, 11 decembrie 2013. Chișinău: Academia de Administrare Publică, 2014, p.362-370. ISBN 978-9975-4241-8-9.
75. Ghid privind art.6 din Convenție. Dreptul la un proces echitabil (latura penală) [online]. Consiliul Europei/Curtea Europeană a Drepturilor Omului, 2014 [citat 21.10.2018]. Disponibil: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ROM.pdf.
76. GOMIEN, D. *Introducere în Convenția Europeană a Drepturilor Omului*. București: ALL, 1996. 181 p. ISBN 973-571-122-2
77. GRIBINCEA, Vl., HRIPTIEVSCHI, N. Accesul liber la justiție, dreptul la un proces echitabil și prezumția nevinovăției. În: *Raport Drepturile Omului în Moldova 2009-2010* [online]. Asociația PROMO–LEX. Chișinău, 2011, p.31-42 [citat 24.12.2019]. Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2017/04/DO-retrospectiva-2009-2010.pdf>.
78. GRIBINCEA, Vl., GUZUN, I., CHIRTOACĂ, Il. *Mecanismul de reparare a prejudiciului cauzat prin încălcarea termenului rezonabil - este oare acesta eficient? Document de politici* [online]. Chișinău: Centrul de Resurse Juridice din Moldova, 2014. 17 p. [citat 24.12.2019]. Disponibil: <https://crjm.org/wp-content/uploads/2014/09/Document-de-politici-nr1-web.pdf>.
79. GUCEAC, I., CHIOVEANU, V. Garantarea liberului acces la justiție prin prisma art.6 din Convenția Europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. În: *Rolul Curții Constituționale în sistemul protecției drepturilor omului și respectarea CEDO și jurisprudenței Curții Europene pentru Drepturile Omului în jurisprudența și legislația națională. Materialele Conferinței, 13-*

14 decembrie 2007 (*Chișinău*). Fundația Germană pentru Cooperarea Juridică Internațională în colaborare cu Curtea Constituțională a RM. Chișinău, 2007, p. 96-100.

80. GUCEAC, I. Liberul acces la justiție în legislația națională și prevederile Convenției Europene pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale. În: *Akados*, nr. 2(21), iunie 2011, p.42-46. ISSN 1857-0461

81. HANGA, V. *Mari legiuitori ai lumii*. București: Editura științifică și enciclopedică, 1977. 290 p.

82. Hotărârea Curții Constituționale privind interpretarea unor prevederi ale art. 4 din Constituția Republicii Moldova: nr. 55 din 14 octombrie 1999. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1999, nr. 118.

83. Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității unor prevederi din Codul civil și Codul de procedură civilă ale Republicii Moldova (drepturile și libertățile persoanelor cu dizabilități mintale): nr.33 din 17 noiembrie 2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2017, nr. 30-39.

84. Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 162-XVI din 22 iulie 2005 cu privire la statutul militarilor (interdicția deținerii multiplei cetățenii de către militarii prin contract): nr. 3 din 31.01.2017. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2017, nr. 109-118.

85. Hotărârea Curții Constituționale pentru interpretarea articolului 135 alin. (1) lit. a) și g) din Constituția Republicii Moldova (excepția de neconstituționalitate): nr. 2 din 09.02.2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr. 55-58.

86. Hotărârea Curții Constituționale a RM pentru controlul constituționalității unor prevederi din Codul de procedură civilă al Republicii Moldova nr. 225-XV din 30 mai 2003 (Sesizarea nr. 21a/2012): Nr. 14 din 15.11.2012. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2012, nr. 248-251.

87. Hotărârea Curții Constituționale a RM privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din Codul de procedură civilă al Republicii Moldova adoptat prin Legea nr. 225 din 30 mai 2003 (medierea judiciară): Nr. 8 din 26 aprilie 2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 167-175,

88. Hotărârea Curții Constituționale a RM pentru controlul constituționalității Hotărârii Parlamentului nr. 172 din 15 octombrie 2015 privind încuviințarea ridicării imunității parlamentare a deputatului în Parlament Vladimir Filat (Sesizarea nr. 39a/2015): Nr. 27 din 17.11.2015. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr. 69-77.

89. Hotărârea Curții Constituționale a RM privind excepția de neconstituționalitate a alineatelor (3), (5), (8) și (9) ale articolului 186 din Codul de procedură penală (termenul arestului preventiv): nr.3 din 23 februarie 2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr. 49-54.

90. Hotărârea Curții Constituționale a RM privind interpretarea articolului 46 alin. (3) din Constituție (Sesizarea nr. 17b/2011): nr. 21 din 20 octombrie 2011 [citat 21.07.2018] Disponibil: http://constcourt.md/public/files/file/Actele%20Curtii/acte%202011/h_21.pdf.

91. Hotărârea Curții Constituționale privind excepția de neconstituționalitate a articolului 125 lit. b) din Codul penal, articolelor 7 alin. (7), 39 pct. 5) 313 alin. (6) din Codul de procedură penală și a unor prevederi ale articolele 2 lit. d) și 16 lit. c) din Legea cu privire la Curtea Supremă de Justiție (Sesizarea 37g/2016): nr.21 din 22 iulie 2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr. 355-359.

92. Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității unor prevederi ale art.298, art.300 și art.313 din Codul de procedură penală, introduse prin Legea nr.264-XVI din 28 iulie 2006 “Pentru modificarea și completarea Codului de procedură penală al Republicii Moldova”: nr.26 din 23.10.2007. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2007, nr. 175-177.

93. Hotărârea Curții Constituționale privind controlul constituționalității unor dispoziții din articolul 185 din Codul de procedură penală (arestarea preventivă în cazul în care persoana nu și-a recunoscut vina în privința comiterii faptei imputate) (Sesizările nr. 130g/2018, nr. 133g/2018, nr. 134a/2018 și nr. 143g/2018): nr.27 din 30.10.2018 [citat 26.04.2019] Disponibilă: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=673&l=ro>

94. Hotărârea Curții Constituționale privind excepția de neconstituționalitate a art.364¹ din Codul de procedură penală a RM (judecata pe baza probelor administrate în faza de urmărire penală), (sesizarea nr. 156g/2016): nr.9 din 9.03.2017. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2017, nr. 360-363.

95. Hotărârea Curții Constituționale privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din art.521 al.2 din Codul de procedură penală, (Sesizarea nr. 132g/2018): nr.30 din 22 noiembrie 2018 [citat 26.04.2019] Disponibilă: <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=677&l=ro>

96. Hotărârea Curții Constituționale privind excepția de neconstituționalitate a articolului 328 alin. (3) lit. d) din Codul penal (excesul de putere și depășirea atribuțiilor de serviciu soldate cu urmări grave), (Sesizarea nr. 94g/2018): nr.22 din 1.10.2018 [citat 4.01.2020]. Disponibilă: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=670&l=ro>

97. Hotărârea Curții Constituționale pentru controlul constituționalității unor prevederi din Codul de procedură civilă al Republicii Moldova nr. 225-XV din 30 mai 2003 (Sesizarea nr. 21a/2012): nr.14 din 15.11.2012 [citat 4.01.2020]. Disponibil: <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=430&l=ro>

98. Hotărârea Parlamentului RM, Nr. 72 din 28.03.2008 pe marginea audierilor privind hotărârile Curții Europene a Drepturilor Omului cu privire la Republica Moldova, executarea acestora și prevenirea încălcării drepturilor omului și a libertăților fundamentale. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2008, nr. 76-77.

99. Hotărârea Parlamentului nr.259 din 08.12.2016 cu privire la asigurarea continuității reformelor în sectorul justiției. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr. 459-471.

100. Hotărârea Parlamentului nr. 6 din 16 februarie 2012 pentru aprobarea Planului de acțiuni pentru implementarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2012, nr. 109-112.
101. Hotărârea Parlamentului nr.259 din 08.12.2016 cu privire la asigurarea continuității reformelor în sectorul justiției. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr. 459-471.
102. Hotărârea CtEDO din 11 iulie 2006 în cauza Boicenco c. Moldova, cererea nr. 41088/05 [citat 9.07.2018]. Disponibilă: <http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2015/02/BOICENCO-AM-RO.pdf>
103. Hotărârea CtEDO în cauza Buzilov c. Moldovei din 23 iunie 2009, cererea nr. 28653/05 [citat 6.05.2019]. Disponibilă: [http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/BUZILOV%20\(ro\).pdf](http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/BUZILOV%20(ro).pdf)
104. Hotărârea CtEDO în cauza Parnov c. Moldovei din 13 iulie 2010, cererea nr. 35208/06 [citat 7.05.2019]. Disponibilă: <http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2015/03/PARNOV-RO.pdf>
105. Hotărârea CtEDO în cauza Victor Savițchi c. Moldovei din 17 iunie 2008, cererea nr. 81/04 [citat 7.05.2019]. Disponibilă: <https://www.lhr.md/ro/2008/06/ctedo-a-condamnat-moldova-in-cauza-victor-savitchi-c-moldovei/>
106. Hotărârea CtEDO în cauza Malahov c. Moldovei din 7 iunie 2007, cererea nr. 32268/02 [citat 9.07.2018]. Disponibilă: <http://jurisprudencedo.com/Malahov-c.-Moldovei-Limitarea-accesului-la-justitie-pentru-neachitarea-taxei-de-stat.html>.
107. Hotărârea CtEDO în cauza Ziliberberg c. Moldovei din 1 februarie 2005, cererea nr. 61821/00 [citat 10.07.2018]. Disponibilă: <https://www.juridice.ro/137653/hotararea-cedo-in-cauza-ziliberberg-vs-moldova-aplicarea-art-6-din-conventie-in-procedura-contraventionala-varianta-integrala.html>.
108. Hotărârea CtEDO în cauza Popovici c. Moldovei din 27.11.2007, definitivă din 2.06.2008, cererea nr. 289/04 și 41194/04 [citat 21.10.2018]. Disponibilă: www.lhr.md/files/469.doc.
109. Hotărârea CtEDO în cauza Spânu c. României din 29.04.2008, cererea nr. 32.030/02 [citat 21.10.2018] Disponibilă: <https://lege5.ro/Gratuit/gezdmnrxgu/hotararea-in-cauza-spinu-impotriva-romaniei-din-29042008>.
110. Hotărârea CtEDO, în cauza Tocono și profesorii prometești c. Moldovei din 26 iunie 2007, cererea nr. 32263/03 [citat 11.07.2018]. Disponibil: [http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/TOCONO%20SI%20PROFESORII%20PROMETEIST%20\(ro\).pdf](http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/TOCONO%20SI%20PROFESORII%20PROMETEIST%20(ro).pdf).
111. Hotărârea CtEDO în cauza Gurov c. Moldovei din 11 iulie 2006, definitivă din 11/10/2006, cererea nr. 36455/02 [citat 21.10.2018]. Disponibilă: [http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/GUROV%20\(ro\).pdf](http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/GUROV%20(ro).pdf).
112. Hotărârea CtEDO în cauza Pânzari c. Moldovei din 29.09.2009, definitivă din 01/03/2010, cererea nr. 27516/04 [citat 21.10.2018]. Disponibilă: <http://agent.gov.md/wp-content/uploads/2015/03/PANZARI-II-RO.pdf>.

113. Hotărârea CtEDO în cauza Negură și alții v. Republica Moldova din 5 martie 2019, cererea nr. 16602/06 [citat 7.05.2019]. Disponibilă: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-191476%22%5D%7D>.

114. Hotărârea CtEDO în cauza Saunders c. Marii Britanii și Irlandei de Nord din 17.12.1996 [citat 15.05.2018]. Disponibilă: <https://jurisprudencedo.com/SAUNDERS-c.-REGATUL-UNIT-AL-MARII-BRITANII-SI-IRLANDEI-DE-NORD.html>.

115. Hotărârea CtEDO în cauza Funke c. Franței din 25.02.1993, seria A, nr. 256-A [citat 15.05.2018]. Disponibilă: <http://www.legisplus.ro/demo/cedo/indexP.php>.

116. Hotărârea CtEDO în cauza Navone și alții c. Monaco din 24 octombrie 2013, devenită definitivă la 24.01.2014 [citat 15.05.2018]. Disponibilă: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-127230%22%5D%7D>

117. Hotărârea CtEDO în cauza Chevrol c. Franței din 13 februarie 2003, cererea nr. 49636/99 [citat 06.06.2017]. Disponibilă: <http://jurisprudencedo.com/Chevrol-c.-Franta-Dreptul-la-un-proces-echitabil.-Judecarea-cauzei-de-o-instanta-judecatoreasca.-Plenitudine-de-jurisdictie.html>.

118. Hotărârea CtEDO în cauza Popov c. Bulgaria din 9 iunie 2016, cererea nr. 39651/11 [citat 04.09.2018]. Disponibilă: [https://www.luju.ro/static/files/2016/iunie/10/AFFAIRE_POPOVI c. BULGARIE.pdf](https://www.luju.ro/static/files/2016/iunie/10/AFFAIRE_POPOVI_c._BULGARIE.pdf)

119. Hotărârea CtEDO în cauza Altay c. Turcia din 22 mai 2001, cererea nr. 22279/93 [citat 02.06.2017]. Disponibilă: <http://jurisprudencedo.com/Altay-c.-Turcia-DREPTUL-LA-UN-PROCES-ECHITABIL.-CONDITIA-JUDECARII-CAUZEI-DE-UN-MAGISTRAT-INDEPENDENT-SI-IMPARTIAL.html>.

120. Hotărârea CtEDO în cauza Korošec c. Sloveniei din 8 octombrie 2015, cererea nr. 77212/12, definitivă din 8.01.2016 [citat 6.01.2020]. Disponibilă: <http://www.hotararicedo.ro/index.php/news/2015/10/hotararea-cedo-in-cauza-korosec-c-sloveniei-drepturi-de-asigurari-sociale-acordate-in-considerarea-starii-de-invaliditate-posibilitatea-contesta-concluziile-comisiei-medicale-incalcarea-principiului-egalitatii-armelor-in-procesul-civil-prin-respinger>

121. Hotărârea Curții de Justiție a UE în cauza „Eturas” UAB și alții împotriva Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba din 21 ianuarie 2016 [citat 21.07.2018]. Disponibilă: <http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-74/14&language=RO>

122. Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a RM cu privire la practica aplicării legislației pentru asigurarea dreptului la apărare al bănuیتului, învinuitului, inculpatului și condamnatului în procedură penală: nr.11 din 24 decembrie 2010 [citat 10.07.2018]. Disponibilă: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=98

123. Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a RM privind procedura de judecare a cauzelor civile în ordine de apel: nr.6 din 11 noiembrie 2013 [citat 10.07.2018]. Disponibilă: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=193

124. Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a RM, pentru modificarea și completarea Hotărârii Plenului Curții Supreme de Justiție „Cu privire la practica examinării cauzelor penale în ordine de apel”: nr.10 din 24.12.2010 [citată 7.05.2019]. Disponibilă: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=47

125. Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a RM, cu privire la aplicarea de către instanțele judecătorești a unor prevederi ale Convenției Europene pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale: nr.3 din 9 iunie 2014 [citată 17.07.2018]. Disponibilă: http://jurisprudenta.csj.md/search_hot_expl.php?id=181

126. Hotărârea Consiliului Superior al Procurorilor nr.12-255/16 cu privire la desemnarea învingătorului concursului pentru selectarea candidatului la funcția de Procuror General din 7 decembrie 2016 [citată 22.04.2019]. Disponibilă: http://www.procuratura.md/file/2016-12-08_255%20hotarire%20CSP.pdf

127. IGNAT, G. *Influența CEDO asupra raporturilor juridice civile*. București: Hamangiu, 2015. 336 p. ISBN 978-606-27-0446-9

128. IONESCU, S. *Principiile procedurii judiciare în reglementarea actuală și în noile coduri de procedură*. București: Universul Juridic, 2010. 224 p. ISBN 978-973-127-477-5

129. IONESCU, D. Procedura avertismentului. Consecințe în materia validității declarațiilor acuzatului în procesul penal. În: *Caiete de drept penal*, 2006, nr.2, p.5-47. ISSN: 1841-6047

130. ISTRĂTESCU, A.-V. *Dreptul la un remediu efectiv și la un proces echitabil în jurisprudența actuală a Curții de Justiție a Uniunii Europene*. Disponibil: http://www.nos.iem.ro/bitstream/handle/123456789/1141/8-Istratescu_Anelis_Vanina.pdf?sequence=1&isAllowed=y (vizitat la 25.08.2017)

131. IUGAN, A.-V. *Imparțialitatea judecătorului - cerință a dreptului la un proces echitabil din perspectivă europeană. Soluții jurisprudențiale recente*. Disponibil: http://www.nos.iem.ro/bitstream/handle/123456789/1169/15-Iugan_Andrei.pdf?sequence=1&isAllowed=y (vizitat 11.07.2018)

132. IVĂNESCU, G.-F. *Hotărârea judecătorească civilă*. București: Hamangiu, 2014. 390 p. ISBN 978-606-678-674-4

133. Încheierea din 31 mai 2017 a Colegiului civil, comercial și de contencios administrativ al Curții Supreme de Justiție. Dosarul nr. 2ra – 1093/17 [citată 2.05.2019]. Disponibil: http://jurisprudenta.csj.md/search_col_civil.php?id=36870

134. Legea privind tratatele internaționale ale Republicii Moldova: Nr. 595 din 24.09.1999. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2000, nr. 24-26.

135. Legea cu privire la Guvern: Nr. 136 din 07.07.2017. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2017, nr. 252.

136. Legea cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul): Nr. 52 din 03.04.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2014, nr. 110-114.

137. Legea cu privire la Curtea Constituțională: Nr. 317 din 13.12.1994. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr. 8.
138. Legea cu privire la Procuratură: Nr. 3 din 25.02.2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr. 69-77.
139. Legea cu privire la statutul judecătorului: Nr.544-XIII din 20.07.95. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr.59-60/664.
140. Legea privind organizarea judecătorească: Nr.514-XIII din 06.07.95. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr.58/641.
141. Legea privind selecția, evaluarea performanțelor și cariera judecătorilor: Nr. 154 din 5 iulie 2012. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2012, nr.190-192.
142. Legea privind repararea de către stat a prejudiciului cauzat prin încălcarea dreptului la judecarea în termen rezonabil a cauzei sau a dreptului la executarea în termen rezonabil a hotărârii judecătorești: Nr. 87 din 21.04.2011. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2011, nr. 107-109.
143. Legea Fundamentală a Republicii Federale Germania [online] adoptată la 23 mai 1949 [citat 13.10.2018]. Disponibilă: <http://codex.just.ro/Tari/Download/DE>
144. Legea integrității: Nr. 82 din 25.05.2017. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2017, nr. 229-243.
145. Legea privind avertizorii de integritate: Nr. 122 din 12.07.2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 309-320.
146. Legea pentru modificarea unor acte legislative: nr. 179 din 26 iulie 2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 309-320.
147. Legea pentru completarea articolului 364¹ din Codul de procedură penală al RM: Nr. 15 din 15.02.2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 77-83.
148. Legea pentru modificarea unor acte legislative: nr. 137 din 27 septembrie 2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 398-399.
149. Legea pentru modificarea și completarea unor acte legislative: nr. 17 din 05.04.2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 142-148.
150. Legea pentru modificarea Constituției Republicii Moldova: nr. 255 din 22.11.2018. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2018, nr. 467-479.
151. Legea cu privire la arbitraj: nr. 23 din 22.02.2008. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2008, nr. 88-89.
152. Legea cu privire la asistența juridică garantată de stat: nr. 198 din 26.07.2007. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2007, nr. 157-160.
153. Magna Carta a judecătorilor [online], adoptată de Consiliul Consultativ al Judecătorilor Europeni (CCJE) la 17 noiembrie 2010 [citat 1.05.2019]. Disponibilă: <https://www.juridice.ro/127670/magna-carta-a-judecatorilor.html>

154. MARIAN, Oc. Garanțiile juridice ale statutului juridic al personalității. În: *Revista Națională de Drept*, 2014, nr.11, p.54-59. ISSN 1811-0770
155. MARIAN, O. Considerațiuni cu privire la respectarea statutului juridic al persoanei la administrarea justiției. În: *Revista științifico-practică „Legea și viața”* (Chișinău), 2014, nr. 5, p. 24-34. ISSN 1810-309X
156. MATEUȚ, Gh. *Tratat de procedură penală. Partea generală*. Vol. I. București: C.H. Beck, 2007. 800 p. ISBN 978-973-115-155-7
157. MICU, D. *Garantarea drepturilor omului*. București: All Beck, 1998. 285 p. ISBN 973-98766-3-3
158. MOLDOVAN, R. Aspecte teoretice și practice privind dreptul la un proces echitabil. Materialele Conferinței *Declarația Universală a Drepturilor Omului - pilon în protecția juridică a drepturilor și libertăților fundamentale în decurs de 60 de ani*. Bălți, 11 decembrie 2008. Chișinău: Pontos, 2009. P.178-183. ISBN 978-9975-51-003-5.
159. MUNTEANU, G. Ratificarea de către România a Protocolului nr.15 la Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale. În: *JurisClasor CEDO – revistă online*, 2014, p.171 [citat 20.01.2020]. Disponibil: <http://www.hotararicedo.ro/files/files/Jurisclasor%202014.pdf>
160. MURARU, I., TĂNĂSESCU, E. S. *Drept constituțional și instituții politice*. Ediția a IX-a. București: Lumina Lex, 2001. 703 p.
161. MURARU, I., CONSTANTINESCU, M. Despre blocul constituționalității. În: *Revista „Dreptul”*, 1999, nr.8, p.27-30. ISSN 1018-0435
162. MURARU, I., TĂNĂSESCU, E. S. *Drept constituțional și instituții politice*. Ediția a XIII-a. Vol.I. București: C. H. Beck, 2008. 197 p.
163. MURARU, I., TĂNĂSESCU, E.S. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol.II. Ediția a 13-a. București: C.H. Beck, 2009. 304 p. ISBN 978-973-115-521-0
164. NEACȘU, A. *Regulile publicării hotărârilor judecătorești* [citat 9.07.2018]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/279459/regulile-publicarii-hotararilor-judecatoaresti.html>.
165. NEGRU, B. Drepturile și libertățile omului: realizări și perspective. În: *Drepturile omului în Republica Moldova*. Chișinău: Garuda-Art, 1998, p. 107-122.
166. NEGRU, B., OSMOCHEȘCU, N., SMOCHINĂ, An. etc. *Constituția Republicii Moldova: comentariu*. Chișinău: Arc, 2012. 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0
167. ODINĂ, N.-A. *Considerații cu privire la mecanisme de protecție și garantare a drepturilor omului* [citat 1.07.2018]. Disponibil: https://www.revcurrentjur.ro/old/arhiva/attachments.../recjurid061_24F.pdf.
168. ODINOKAIA, I., CORCEAC, D. Reglementări internaționale privind dreptul la un proces echitabil. Materialele Conferinței *Declarația Universală a Drepturilor Omului- pilon în protecția juridică a drepturilor și libertăților fundamentale în decurs de 60 de ani*. Bălți, 11 decembrie 2008. Chișinău: Pontos, 2009. P.138-151. ISBN 978-9975-51-003-5.

169. OLTEANU, C. Dreptul la un proces echitabil – garant al libertății individuale și siguranței persoanei. În: *Revista Națională de Drept*, 2013, nr.6, p.36-40. ISSN 1811-0770
170. OSMOCHESCU, N. Drepturile Omului în Republica Moldova: mecanisme naționale de protecție. În: *Rolul Curții Constituționale în sistemul protecției drepturilor omului și respectarea CEDO și Jurisprudenței Curții Europene pentru Drepturile Omului în jurisprudența și legislația națională. Materialele Conferinței, 13-14 decembrie 2007 (Chișinău)*. Fundația Germană pentru Cooperarea Juridică Internațională în colaborare cu Curtea Constituțională a RM. Chișinău, 2007, p. 208-220.
171. Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice, adoptat de ONU la 16 decembrie 1966 și a intrat în vigoare la 23 martie 1967. Ratificat de RM prin Hot. Parl. nr.217-XII din 28.07.90. Publicat în ediția oficială „*Tratate internaționale*”, 1998, volumul 1.
172. PAVEL, N. Reflecții în legătură cu dreptul la un proces echitabil în materie civilă. În: *Dreptul*, anul CXLII serie nouă, 2013, nr.5, p.136-157. ISSN 1018-0435
173. PAVEL, N. De la procesul echitabil la dreptul la un proces echitabil. În: *Studii de drept românesc*, 2009, an 21 (54), nr. 1, p. 47–70. ISSN 2484 – 9394
174. PAVLOVICI, N. *Prezumția de nevinovăție – scurt istoric. Definiție și terminologie* [citat 19.07.2018]. Disponibil: <https://www.juridice.ro/431769/prezumtia-de-nevinovatie-scurt-istoric-definitie-si-terminologie.html>.
175. PĂTULEA, V. *Proces echitabil. Jurisprudența comentată a Curții Europene a Drepturilor Omului*. București: I.R.D.O., 2007. 189 p. ISBN 978-973-9316-63-7
176. PĂTULEA, V. Sinteză teoretică și de practică judiciară a Curții Europene a Drepturilor Omului în legătură cu articolul 6 din Convenția europeană a drepturilor omului. Dreptul la un proces echitabil. Garanții privitoare la desfășurarea corectă a procesului. Egalitatea armelor (I). În: *Revista „Dreptul”*, 2007, nr. 3. P.172-186. ISSN 1018-0435
177. *Percepția avocaților cu privire la independența, eficiența și responsabilitatea justiției din RM. Sondaj*. [online] Centrul de Resurse Juridice. Chișinău, 2018. [citat 24.12.2019] Disponibil: <https://crjm.org/wp-content/uploads/2019/02/2018-CRJM-Sondaj-Independenta-justitiei-EN.pdf>.
178. PETRESCU, R. N. *Drept administrativ*. Cluj-Napoca: Accent, 2004. 579 p.
179. *Planul de acțiuni pentru implementarea Strategiei de reformă a sectorului justiției pentru anii 2011–2016*, aprobat prin Hotărârea Parlamentului RM: Nr. 6 din 16.02.2012. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2012, nr. 109-112.
180. POALELUNGI, M., DOLEA, Ig., VÎZDOAGĂ, T. *Manualul judecătorului pentru cauze penale*. Chișinău, 2013. 1192 p. ISBN 978-9975-53-231-0.
181. POALELUNGI, M., SÎRCU, D. Garanțiile juridice ale unui proces echitabil. Accesul la justiție. În: *Manualul judecătorului pentru cauze penale*. Chișinău, 2013, p. 23-33. ISBN 978-9975-53-231-0.
182. POALELUNGI, M., FILINCOVA, S., SÎRCU, I. etc. *Manualul judecătorului la examinarea cauzelor civile*. Ed.a II-a. Chișinău, 2013. 1200 p. ISBN 978-9975-53-197-9.

183. POALELUNGI, M., SÎRCU, D., GRIMALSCHI, L. etc. *Convenția Europeană a drepturilor omului: Comentariu asupra hotărârilor Curții Europene a drepturilor omului versus Republica Moldova: Concluzii și recomandări*. Chișinău: S. n., 2017, (ÎS FEP “Tipografia Centrală”). 576 p. ISBN 978-9975-53-828-2.

184. POALELUNGI, M. Asigurarea accesului la justiție - obligație pozitivă a statului potrivit Convenției Europene a Drepturilor Omului. În: *Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului: Materiale ale mesei rotunde cu participare internațională consacrată aniversării a 65-a de la adoptarea Declarației Universale a Drepturilor Omului, 11 dec. 2013*. Chișinău: Academia de Administrare Publică, 2014. P.118-126. ISBN 978-9975-4241-8-9.

185. POPA, N. *Teoria generală a dreptului*. București: Actami, 1998. 336 p. ISBN: 973-9300-19-7

186. Proiectul de lege pentru modificarea și completarea Constituției Republicii Moldova: nr. 10 din 18.01.2018, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr.951 din 7 noiembrie 2017 [cit. 30.04.2019]. Disponibil: <http://parlament.md/LegislationDocument.aspx?Id=83187fc5-babc-4fb8-9c85-e91a50b009ff>.

187. Proiectul Strategiei de dezvoltare a sectorului justiției pentru anii 2019-2022 [cit. 6.05.2019]. Disponibil: http://justice.gov.md/public/files/directia_analiza_monitorizare_si_evaluare_a_politicilor/Proiectul_Strategiei_de_dezvoltare_a_sectorului_justitiei_pentru_anii_2019-2022.pdf.

188. PUȘCAȘU, V. *Dreptul la tăcere și la neautoincriminare*. București: Universul Juridic, 2015. 432 p. ISBN 978-606-673-693-0

189. RADU, R. H. *Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Note de curs*. București: Universul Juridic, 2016. 243 p. ISBN 978-606-673-545-2

190. *Raport al Comisiei Internaționale a Juriștilor. Promisiunea neîndeplinită privind un sistem judecătoresc independent în Moldova* [cit. 1.05.2019]. Disponibil: http://crjm.org/wp-content/uploads/2019/03/2019-ICJ-Raport-Independenta-Justitiei-RM_RO.pdf.

191. *Raportul: Drepturile Omului în Moldova 2009-2010* [online]. Asociația PROMO-LEX. Chișinău, 2011 [cit. 24.12.2019] Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2017/04/DO-retrospectiva-2009-2010.pdf>.

192. *Raportul privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2016: Dreptul la un proces echitabil* [online]. Avocatul Poporului [cit. 23.08.2017] Disponibil: <http://ombudsman.md/ro/content/raportul-privind-respectarea-drepturilor-omului-republica-moldova-anul-2016-dreptul-la-un>.

193. *Raport comparativ cu privire la jurisprudența Curții Constituționale a RM și a CtEDO* [cit. 2.07.2018]. Disponibil: www.constcourt.md/public/files/file/suport_ue_cc/Com_Rep_ROM.pdf.

194. *Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în RM în anul 2018* [online]. Avocatul Poporului. Chișinău, 2019 [cit. 24.12.2019]. Disponibil: <http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=9b%2BB1bWz7Eo%3D&tabid=202&language=ro-RO>.

195. *Raport privind dreptul de a nu fi supus torturii și relelor tratamente. Republica Moldova/Retrospectiva anului 2016* [online]. Asociația Promo-Lex. Chișinău, 2017 [citat 24.12.2019] Disponibil: <https://promolex.md/wp-content/uploads/2017/06/Raport-TORTURA-web.pdf>.

196. Recomandarea 1604 (2003) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind rolul Procuraturii într-o societate democratică guvernată în baza principiului supremației legii. [citat 12.12.2017]. Disponibil: <http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbmQvbnRveG1sL1hSZWYvWDJILURXLWV4dHluYXNwP2ZpbGVpZD0xNzEwOSZsYW5nPUVO&xsl=aHR0cDovL3NlbWFudGljcGFjZS5uZXQvWHNsdC9QZGYvWFJlZi1XRC1BVC1YTUwyUERGLnhzbA==&xsltparams=ZmlsZWlkPT E3MTA5>.

197. Recomandarea R.(2000)19 privind rolul Procuraturii în sistemul justiției penale, pentru apărarea statului de drept și combaterea criminalității la nivel național dar și internațional, adoptată de Comitetul de Miniștri al statelor membre a Consiliului Europei, adoptată la 6 octombrie 2000, la cea de-a 724-a reuniune a delegaților miniștrilor, Consiliul Europei [citat 7.05.2019]. Disponibil: <https://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/judicialprofessions/lisbon/>.

198. Regulamentul privind modul de publicare a hotărârilor judecătorești pe portalul național al instanțelor de judecată și pe pagina web a Curții Supreme de Justiție, aprobat prin Hotărârea Consiliului Superior al Magistraturii nr. 658/30 din 10 octombrie 2017. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2017, nr. 411-420.

199. RENUCCI, J-F. *Tratat de drept european al drepturilor omului*. București: Hamangiu, 2009. 1115 p. ISBN 978-606-522-092-8

200. Rezoluția privind criza politică din Republica Moldova adoptată în 5 iulie 2018 de către Parlamentul European [citat 21.04.2019]. Disponibilă: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2018-0303&language=EN&ring=P8-RC-2018-0322>.

201. ROGHINĂ, G. E. *Dreptul la un proces civil echitabil în lumina Convenției Europene a Drepturilor Omului și a jurisprudenței în materie*: tz. de doct. în drept. Rezumat. Sibiu, 2012. 25 p.

202. RUSU, L. Unele particularități ale realizării principiului contradictorialității în cadrul căilor de atac în procesul penal al RM. În: *Revista științifico-practică „Legea și viața”* (Chișinău), 2017, nr.3, p.7-11. ISSN:1810-309X

203. SÂRBU, D. Dimensiunea dreptului la un proces echitabil (art.6 CEDO). În: *Revista Institutului Național al Justiției*, 2017, nr. 2 (41), p.38-40. ISSN1857-2405

204. SCARLAT, C. Publicitatea și contradictorialitatea în procesul echitabil. În: *Revista „Pandectele române”*, 2016, Nr. 8, p.42-51. ISSN 2286-0576

205. SEDLEȚCHI, Iu. Mecanismul de garantare juridică a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. În: *Rolul Curții Constituționale în sistemul protecției drepturilor omului și respectarea CEDO și jurisprudenței Curții Europene pentru Drepturile Omului în jurisprudența și legislația*

națională. *Materialele Conferinței, 13-14 decembrie 2007 (Chișinău)*. Fundația Germană pentru Cooperarea Juridică Internațională în colaborare cu Curtea Constituțională a RM. Chișinău, 2007, p.221-235.

206. SPÂNU, Ig., LUPU, C. Esența și menirea justiției constituționale într-un stat de drept. În: *Revista științifico-practică „Legea și viața”* (Chișinău), 2017, nr.3, p.18-23. ISSN1810-309X

207. Standardele Minime de Independență Judiciară, adoptate de International Bar Association în 1982, la New Delhi [citat 21.10.2018]. Disponibil: <http://www.ibanet.org>.

208. STERNIOALĂ, Ol. Dreptul la un proces civil echitabil prin prisma precedentului judiciar. În: *Revista Institutului Național al Justiției*, 2016, nr. 3 (38), p.27-31. ISSN1857-2405

209. Strategia de Reformare a Sectorului Justiției pe anii 2011-2016, aprobată prin Legea nr. 231 din 25 noiembrie 2011. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2012, nr. 1-6.

210. Studiu „Percepții asupra drepturilor omului în Republica Moldova”, elaborat de către Oficiul Avocatului Poporului și Oficiul Înaltului Comisar ONU pentru Drepturile Omului (OHCHR), în consultare cu Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) Moldova, în cadrul proiectului comun „Susținerea instituțiilor naționale pentru protecția și promovarea drepturilor omului conform recomandărilor Comitetelor Convențiilor ONU și Revizuirii Periodice Universale (UPR)” [online]. Chișinău, 2016. 75 p. [citat 31.12.2019]. Disponibil: https://www.undp.org/content/dam/moldova/docs/Publications/ro-raport_do_final_pentru_tipar_03.12.pdf

211. SUDRE, Fr. *Drept european și internațional al drepturilor omului*. Traducere de Raluca Bercea. Iași: Polirom, 2006. 568 p. ISBN 978-973-46-0151-6

212. ȘTEFĂNESCU, B. *Garanțiile juridice ale respectării legii procesual penale în activitatea de judecată*. București: Hamangiu, 2007. 320 p. ISBN 978-973-1720-32-6

213. TĂNASE, Al. *Schimbare profundă în sistemul juridic: CCM a deschis oricărui justițiabil posibilitatea de a ridica excepția de neconstituționalitate* [citat 13.12.2017]. Disponibil: <http://www.tanase.md/schimbare-profunda-in-sistemul-juridic-ccm-a-deschis-oricarui-justitiabil-posibilitatea-de-a-ridica-exceptia-de-neconstitutionalitate/>.

214. TĂNĂSESCU, S., PAVEL, N. *Actele constituționale ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord*. București: C.H. Beck, 2003. 120 p. ISBN 973-655-174-1

215. TIMCIUC, D. Considerații privind respectarea dreptului la un proces echitabil în Republica Moldova. În: *Declarația Universală a Drepturilor Omului - pilon în protecția juridică a drepturilor și libertăților fundamentale în decurs de 60 de ani. Materialele Conferinței, 11 decembrie 2008 (Bălți)*. Chișinău: Pontos, 2009, p.273-277. ISBN 978-9975-51-003-5

216. TOADER, T., SAFTA, M. *Constituția Românie: cu legislație conexă și jurisprudență actualizate la data de 14 mai 2015*. București: Hamangiu, 2015. 426 p. ISBN 978-606-27-0278-6

217. ȚUCULEANU, A. Câteva aspecte teoretice și de practică judiciară referitoare la urmărirea penală efectuată de procuror. În: *Revista „Dreptul”*, nr. 5/2009, p.233-241. ISSN 1018-0435

218. ȚURCAN, OI. Accesul liber la justiție – reglementare normativă și interpretare conceptuală. În: *Teoria și practica administrării publice. Materiale ale Conferinței științifico-practice cu participare internațională, 20 mai 2016 (Chișinău)*. Chișinău: AAP, 2016, p.315-319. ISBN 978-9975-3019-6-1.
219. ȚURCAN, OI. Puterea judecătorească în statul de drept: concept și valoare. În: *Revista științifico-practică „Legea și viața”* (Chișinău), 2017, nr.6, p.55-58. ISSN 1810-309X
220. UDROIU, M., PREDESCU, O. *Protecția europeană a drepturilor omului și procesul penal român. Tratat*. București: C.H. Beck, 2008. 1050 p. ISBN 978-973-115-359-9
221. UDROIU, M., PREDESCU, O. Standardele Europene în materia dreptului de a dispune de timpul și de înlesnirile necesare pregătirii apărării. În: *Revista „Dreptul”*, Nr. 5/2009, p.266-274. ISSN 1018-0435
222. UNGUR, L. Biroul de informare și relații publice din structura instanțelor judecătorești și a parchetelor de pe lângă acestea. În: *Revista „Fiat Justitia”*, 2009, nr.2, p.8-28. ISSN 1224-4015
223. URDA, OI. An. Garanții procedurale – egalitatea de arme și principiul contradictorialității. Considerații generale. În: *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași. Tomul LVII, Științe Juridice*, 2011, Nr. II., p.69-82. ISSN 1221-8464
224. VASILESCU, FI. B. *Dreptul la un proces echitabil* [citat 25.08.2017]. Disponibil: <https://www.ccr.ro/uploads/Publicatii%20si%20statistici/Buletin%201999/vasilescu.pdf>.
225. VIDAICU, D. *Instituția Avocatului Parlamentar în Republica Moldova: realități și perspective* [online]. Chișinău, 2012. 59 p. [citat 21.12.2019]. Disponibil: <http://www.e-democracy.md/files/ombudsman-moldova-2012.pdf>.
226. VÎZDOAGĂ, T. Dreptul la un proces echitabil și accesul la justiție. În: *Strategiile de fortificare a sistemului judiciar. Conferința internațională științifico-practică, 10-11 iunie, 2005, (Chișinău)*. În: *Revista națională de drept, ediție specială*, 2005, p.28-30. ISSN 1811-0770
227. ZAPOROJAN, V. Reflecții teoretice asupra definițiilor „drepturi ale omului” și „drepturi fundamentale”. În: *Contribuții în dezvoltarea doctrinară a dreptului. Conferința științifică internațională, 14-15 martie 2009 (Chișinău)*. În: *Dimensiunea științifică și praxiologică a dreptului*. Chișinău: „Bon Offices” SRL, 2009, p.442-448.
228. ZAPOROJAN, V. Procedura ridicării excepției de neconstituționalitate în instanțele de judecată. În: *Manualul judecătorului la examinarea cauzelor civile*. Chișinău, 2013, p.411-432. ISBN 978-9975-53-197-9.

2. Referințe bibliografice în limba rusă

229. АБДУЛАЕВ, М.И. *Права человека - историко-сравнительный анализ*. Москва: СПбГУ, 1998, 283 с. ISBN 5-288-02069-8
230. АНОХИН, Ю. *Механизм государственного обеспечения прав и свобод личности: на материалах Российской Федерации*: диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Саратов, 2007. 465 с.

231. АФАНАСЬЕВ, С. Ф. *Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство*: диссертация на соискание степени доктора юридических наук. Саратов, 2010. 593 с.
232. БУТЫЛИН, В.Н. Институт государственно-правовой охраны конституционных прав и свобод граждан. *Журнал российского права*. 2001. № 12. С. 80 – 91 ISSN 1605-6590
233. ВИТРУК, Н. В. *Общая теория правового положения личности*. Москва: Норма, ИНФРА-М, 2018. 448 с. ISBN 978-5-16-105667-7
234. ВОЕВОДИН, Л. Д. *Юридический статус личности в России: Учебное пособие*. Москва: МГУ, Инфра-М-Норма, 1997. 304 с. ISBN 5-21103-636-0
235. ГЛУХАРЕВА, Л.И. *Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование)*. Москва: Издательство „Юрист”, 2003. 303 с. ISBN 5-7975-0619-X
236. ГОНЧАРОВ, П. П. *Право на справедливое судебное разбирательство по уголовным делам в стадии общего процесса* [citat 31.08.2017] Disponibil: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31586786#pos=1;-163.
237. ЖАККЕ, Ж.-П. *Конституционное право и политические институты. Учебное пособие*. 4-е изд. Пер. с франц. В.В. Маклакова. Москва: „Юрист”, 2002. 363 с. ISBN 5-7975-0485-5
238. КАНАРШ, Г.Ю. *Справедливость как морально-политическая категория*: диссертация на соискание степени доктора политических наук. Москва, 2005. 177 с.
239. КРЫЛАТОВА, И. Механизм реализации и защиты прав человека в Российской Федерации: понятие, сущность, структура, формы. В: *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской Академии Наук*. 2014. Том 14. Выпуск 3. С.210-223. ISSN 1818-0566
240. МАК-БРАЙД, Дж. Понятие справедливого судебного разбирательства и его основные элементы. В: *Европейские стандарты права на справедливое судебное разбирательство и российская практика*. Под общей редакцией А.В. Деменевой. Екатеринбург: Издательство Уральского Университета, 2004. с.7-9. ISBN 5-7525-1229-8
241. МАЛЫШЕВА, Ю.В. Право на справедливое судебное разбирательство в практике Европейского суда по правам человека. В: *Российский судья*, 2016, № 8, с. 55 – 60. ISSN 1812-3791
242. МЕЛЬНИКОВ, В.Ю. *Механизм реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации* [citat 21.09.2017]. Disponibil: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/the-modern-view-of-jurisprudence-c112/11884-c112-012>.
243. МОРДОВЕЦ, А. С. *Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина*. Под ред.: Матузов Н.И. Саратов: Изд-во Саратовской Высшей Школы МВД РФ, 1996. 286 с.

244. РАБЦЕВИЧ, О. И. *Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное регулирование*. Москва: Лекс-Книга, 2005. 318 с. ISBN 5-94558-014-7

245. РУДИНСКИЙ, Ф.М. *Наука прав человека и проблемы конституционного права: (труды разных лет)*. Москва: ЗАО "ТФ "Мир", 2006. 1234 с. ISBN 5-911580-07-1

246. СУЛЕЙМАНОВА, К. Право на судебную защиту и право на справедливое судебное разбирательство. *Юридическая наука*, 2017, №1, с.114-119. ISSN 2220-5500

247. ТОДЫКА, Ю. Н. *Конституция Украины: проблемы теории и практики*. Харьков: «Факт», 2000. 608 с. ISBN 966-7099-86-5

248. ФЕДОРОВА, Л.Н. *Механизм юридических гарантий конституционных прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации: автореф.... дисс. канд. юрид. наук*. Волгоград, 2007. 29 с.

249. ХАЗОВ, Е.Н. *Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина в России. Теоретические основы и проблемы реализации: Монография*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 343с. ISBN 978-5-238-02038-9

250. ЭНТИН, М.Л. *Международные гарантии прав человека (опыт Совета Европы)*. Москва: Изд-во МНИМП, 1997. 296 с. ISBN 5-88720-016-2.

3. Referințe bibliografice în limba franceză

251. CHARRIER, J.L. *Code de la Convention européenne des droits de l'homme*. Paris: Litec, 2000. 438 p.

252. FAVOREU L., GAIA, P., GHEVONTIAN, R. *Droit des libertés fondamentales*, 5e édition. Paris: Dalloz, 2009. 685 p. ISBN 978-2247084050

253. GUILLIEN, R., VINCENT, J., GUINCHARD, S., MONTAGNIER, G. *Lexique de termes juridiques*. Paris: Dalloz, 2007. 699 p. ISBN 9782247074068

254. GUINCHARD, S. *Droit processuel. Droits fondamentaux du procès* - 8e éd. Paris: Daloz, 2015. 1464 p. ISBN 978-2247150380

255. GUINCHARD, S., DELICOSTOPOULOS, Constantin-S, DOUCHY-LOUDOT Méline, etc. *Droit processuel: Droit commun et droit comparé du procès équitable*. Paris: Dalloz-Sirey, 4e édition, 2006. 1195 p. ISBN 13: 9782247071494

256. GUINCHARD, S. Le proces equitable, garantie formelle ou droit substantiel? În: *Mélanges en l'honneur de Gérard Farjat*. Paris: Éditions Frison-Roche, 1999, p. 139-173.

257. VELU, J., RUSSEN, E. *La Convention Européenne des Droits de l'Homme*. Bruxelles: Ed. Bruylant, 2ème édition, 2014. 1252 p. ISBN 978-2-8027-4615-7

258. WACHMANN, P. Les droits civils et politiques dans la Charte des droits fondamentaux. În: *Revue universelle des droits de l'homme*, Strasbourg, 2000, vol.12, nr.1-2, p.15-21. ISSN 0937-714X

4. Referințe bibliografice în limba engleză

259. BĂCU, Ig. Particular approaches relating to constitutional and international guarantees of the fundamental human rights protection. *Simpozionul științific al tinerilor cercetători, ed.a 15-a*, 28-29

aprilie 2017: în volumul: *Collection of articles*. Vol.I. Chișinău: ASEM, 2017. P.213-219 ISBN 978-9975-75-877-2

260. CURZON, L. B. *Dictionary of Law*, 6th ed. Harlow: Pearson Education, 2002. 448 p. ISBN 978-0-582-89426-6

261. HENC VAN MAARSEVEEN and GER VAN DER TANG. *Written Constitutions. A Computerized Comparative Study*. New York/Alphen aan den Rijn; Oceana Publications/Sijthoff & Noordhoff, 1978. 335 p. OCLC Number: 846673698

262. ZUPANCIC, B. The privilege against self-incrimination as a human rights. În: *European Journal of Law Reform*, 2006, nr.1, p.15-56. ISSN 1387-2370

Webgrafie

263. Amendamentele Constituției SUA [citat 7.08.2017]. Disponibil: <http://archives.obs-us.com/obs/romanian/papers/bilright.htm>

264. BIZLAW, portalul avocaturii de afaceri din Moldova [citat 23.04.2019]. Disponibil: <http://www.bizlaw.md/public/2017/03/15/coruptia-din-avocatura-raportul-cna>

265. BIZLAW, portalul avocaturii de afaceri din Moldova [citat 11.05.2019]. Disponibil: <https://www.bizlaw.md/2017/08/10/in-cazul-unei-erori-notarul-repara-prejudiciul-cauzat-din-patrimoniul-propriu-interviu-cu-notarul-ludmila-beliban-ratoi>

266. Ministerul Justiției al Republicii Moldova [online]. Modificări semnificative în legislație cu scopul îmbunătățirii actului de justiție [citat 25.04.2019]. Disponibil: <http://www.justice.gov.md/libview.php?l=ro&idc=4&id=4057>

267. Ministerul Justiției al Republicii Moldova [online]. Proiectul strategiei de dezvoltare a sectorului justiției este lansat pentru consultare publică [citat 6.05.2019]. Disponibil: <http://justice.gov.md/libview.php?l=ro&idc=4&id=4330>

268. Portalul NewsMaker [citat 23.04.2019]. Disponibil: <http://newsmaker.md/rom/noutati/cum-se-respecta-dreptul-la-un-proces-echitabil-libertate-si-demnitatea-umana-in-mo-36786>

269. Transparency International Moldova [citat 22.04.2019]. Disponibil: <http://www.transparency.md/en/news/27-declarations/319-declaratie-reprezentantii-societatii-civile-condamna-modul-in-care-a-fost-investit-procurorul-general>

270. [Uniunea Avocaților din Republica Moldova \[online\]. Uniunea Avocaților bate alarma: încălcarea drepturilor capătă un caracter sistemic \[citat 21.07.2018\]. Disponibil: http://uam.md/index.php?pag=news&id=875&rid=1107&l=ro](http://uam.md/index.php?pag=news&id=875&rid=1107&l=ro)

271. Unimedia, portal de știri [online]. Raportul anual al Curții Europene a Drepturilor Omului pe anul 2019 [citat 30.01.2020]. Disponibil: <https://unimedia.info/ro/news/a5a9b4e4a1ce1a5c/republica-moldova-a-ramas-in-top-la-ctedo-drepturile-la-libertate-si-siguranța-la-un-proces-echitabil-printre-cele-mai-incalcate-in-2019.html>

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul Băcu Igor Mircea, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Semnătura

Băcu Igor Mircea

CURRICULUM VITAE

INFORMAȚII PERSONALE

NUMELE SI PRENUMELE: Bâcu Igor

DOMICILIUL: Republica Moldova, or. Chișinău, str. Voluntarilor 8/1 ap.70

NUMĂRUL DE TELEFON : 079640346

EMAIL: bacuigor1974@gmail.com

DATA NAȘTERII : 28.04.1974

LOCUL DE MUNCA: Universitatea de Educație Fizică și Sport, Facultatea Protecție, Pază și Securitate.

STUDII:

2001-2002 – Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM– Masterat;

1997-2001 – Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM, Facultatea Drept;

ACTIVITATE PROFESIONALĂ

2001-2002 – lector universitar, Academia „Ștefan cel Mare” a MAI;

2002-2010 – profesor, Colegiul Republicat de Informatică, Economie și Drept;

2010-2011 – jurist „AVN-Dragoș” SRL;

2011- „Legal Colect Grup” SRL;

2011-prezent – lector la Universitatea de Educație Fizică și Sport, Facultatea Protecție, Pază și Securitate.

DOMENIUL DE ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ: Dreptul constituțional

Participări la foruri științifice internaționale și naționale:

1. Bâcu Igor. Particular approaches relating to constitutional and international guarantees of the fundamental human rights protection. Simpozionul Științific al Tinerilor Cercetători ASEM-2017, 28-29 aprilie, (ediția a XV-a).

2. Bâcu Igor. Garanțiile procesuale – parte integrantă a garanțiilor constituționale ale drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Conferința internațională științifico-practică „Jurisprudența – componenta fundamentală a proceselor integraționale și a comportamentului legal contemporan”, 3-4 noiembrie 2017, Chișinău, Republica Moldova.

3. Bâcu Igor, Zaporozhan Veceslav. Conceptul dreptului la un proces echitabil prin prisma doctrinei internaționale. Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Competitivitatea și inovarea în economia cunoașterii”, 22-23 septembrie 2017, Chișinău, Republica Moldova.

4. Bâcu Igor. Raportul dintre puterea judecătorească și celelalte autorități ale statului. Conferința internațională științifico-practică „Conceptul de dezvoltare a statului de drept în

Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare”, 4-5 noiembrie 2016, Chișinău, Republica Moldova.

Lucrări științifice publicate:

1. Bâcu Igor. Liberul acces la justiție – premisă a procesului echitabil. În: Legea și Viața, 2017, nr.7(307), pag.27-31.
2. Bâcu Igor. Dreptul la tăcere și privilegiul împotriva propriei incriminări – garanție specifică procesului echitabil. În: Legea și Viața, 2018, nr.6(318), pag.31-35.
3. Bâcu Igor. Dreptul la o instanță de judecată independentă – garanție a unui proces echitabil. În: Legea și Viața, 2019, nr.5(329), pag.19-24.
4. Bâcu Igor. Mecanismul intern de garantare și realizare a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. În: Revista Națională de Drept, 2020, nr.1.